

НАПРЕДАК

Часопис за политичку теорију и праксу

Издавачи

Фондација „За српски народ и државу“, Београд
Институт за политичке студије, Београд

За издаваче

Татјана Вукић, директор
Др Миша Стојадиновић, научни саветник, директор

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник

Проф. др Зоран Јевтовић

Политика

Проф. др Урош Шуваковић
Др Миша Стојадиновић, научни саветник
Проф. др хаб. Ева Бујвид-Курек

Спољна политика и међународни односи

Иван Мркић, амбасадор
Доц. др Александар Врањеш

Европско право и политички систем ЕУ

Проф. др Бранко Ракић
Проф. др Зоран Чупић

Геополитика

Др Љубиша Деспотовић, научни саветник

Одбрана и безбедност

Проф. др Обрад Стевановић
Др Марија Ђорић, виши научни сарадник

Историја

Проф. др Марко Атлагић
Проф. др Далибор Елезовић

Култура

Мр Бојана Борић Брешковић

Екологија

Проф. др Дарко Надић

Медији и друштво

Проф. др Дејан Вук Станковић

Часопис излази три пута годишње.

Први број часописа *Напредак* изашао је
на Видовдан, 28. јуна 2020. године

Тираж: 500 примерака • Штампа: Бирограф, Београд

Адреса Редакције: Палмира Тољатија 5, Београд

<http://fondacijasnd.rs/casopis-napredak/>

Радови се пријављују електронски

Овај тематски број објављујемо на српском, енглеском и француском језику

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32(497.11)

НАПРЕДАК : часопис за политичку теорију
и праксу / главни и одговорни уредник Зоран Јевтовић. -
[Штампано изд.]. - Vol. 1, no. 1 (2020)- . - Београд :
Фондација „За српски народ и државу“ : Институт за
политичке студије, 2020- (Београд : Бирограф). - 24 cm

Три пута годишње. - Повремено са тематским бр. -
Друго издање на другом медијуму: Напредак (Београд.
Online) = ISSN 2683-6114. - Има издање на другом
језику: Progress (Belgrade) = ISSN 3042-0261
ISSN 2683-6106 = Напредак (Београд

COBISS.SR-ID 15570185

Vol. VI / No. 1 2025.

Садржај | Content

Тематски број | Thematic issue

Волимо Француску као што она воли нас We love France just as it loves us

Редакција	
Волимо Француску као што она воли нас	5

Чланци | Articles

Слободан М. Зечевић	
Француска у Европској унији	9
Slobodan M. Zečević	
France in the European Union	
Никола Н. Перишић	
Контекст и последице ванредних парламентарних избора у Француској 2024. године: Успон актера са десног и левог спектра политичког деловања.	21
Nikola N. Perišić	
The context and consequences of 2024 early parliamentary election in France: The rise of actors from the right and left spectrum of political action	
Матје Гранпјерон	
Француска и геополитика: сложена прича коју угрожава чланство у ЕУ и НАТО.	37
Matthieu Grandpierron	
France and Geopolitics: A Complicated Story Threatened by EU and NATO Memberships	
Андреа Д. Матијевић	
Трговинско-инвестициони односи Републике Србије и Републике Француске – савремени трендови	53
Andrea D. Matijević	
Trade and investment relations between the Republic of Serbia and the Tropic French Republic – modern trends	
Биљана Љ. Стојић Радовић	
Жорж Клемансо и српско национално питање	69
Biljana Lj. Stojić Radović	
Georges Clemenceau and Serbian National Issue	

Дејан В. Гавриловић Утицај Француске на спорт у Краљевини Србији	91
Dejan V. Gavrilović The influence of France on sports in the Kingdom of Serbia	
Амарант Зидон Дадо у експанзији	103
Amarante Szidon Dado in expansion	
Лоран Ле Бон П као пријатељство	123
Laurent Le Bon F like friendship	
Милица В. Стојчић Улога Института за политичке студије у француско-српској научној сарадњи и културној дипломатији	127
Milica V. Stojčić The Role of the Institute for Political Studies in French-Serbian Scientific Cooperation and Cultural Diplomacy	

Сведочења | Testimonies

Режис Дебре Писмо једног путника председнику Републике	143
Régis Debray Letter from a traveler to the president of the Republic	
Филип Морион Саслушање генерала Филипа Мориона у Народној скупштини Француске	151
Philippe Morillon Hearing of General Philippe Morillon in the French National Assembly	

Приказ | Book Review

Дејан В. Ајдачић Студије стрипа као свеобухватни културноисторијски увид и модел за будућност	165
Dejan V. Ajdčić Comic Strip Studies as a Comprehensive Cultural-Historical Insight and Model for the Future	
Упутство за ауторе	171

Волимо Француску као што она воли нас

Француско-српски односи датирају још из средњег века, од времена када се Јелена Анжујска удала за Стефана Уроша I, поставши тако српска краљица. Иако се у савременој историографији оспорава њена повезаност са анжујском династијом, у случају да се ова тврдња покаже као тачна, српско-француско пријатељство и државни односи започети су пре нешто више од седам векова.

У формалном смислу, ове године се навршава 186 година од када су између Србије и Француске успостављени званични дипломатски односи, 1839. године, у време владавине Милоша Обреновића, још док је Србија била вазална кнежевина. Одмах по одржавању Берлинског конгреса и стицања независности успостављени су дипломатски односи између две државе. Али и пре успостављања дипломатских односа, француски утицај у Србији био је веома снажан. Забележено је настојање Карађорђа да успостави односе са Француском, док је управо

под утицајем француске револуционарне климе Димитрије Давидовић написао, а Велика народна скупштина у Крагујевцу 1835. године усвојила први савремени уставни акт Србије – Сретењски устав. Иако је због притиска великих сила био на правној снази изразито кратко, Сретењски устав је оставио дубок траг у српској правној, политичкој и друштвеној историји, а датум када је он усвојен данас се у Србији обележава као Дан државности.

Историјски развој српско-француских (или француско-српских, нека читалац одабере како му више одговара) односа имао је своје успоне и падове. Сигурно је да су у српској историји неизбрисив траг оставили француско-српско савезништво током Првог светског рата и снажна борба за слободу антифашистичких покрета две земље током Другог светског рата, као што и неопростиву мрљу представља француско учешће у НАТО агресији на Савезну Републику Југославију, пре свега Србију, 1999. године.

Французи би тим мрљама придодали југословенску подршку алжирској независности, а Срби француско признање независности лажне „државе Косово“. Ипак, Срби памте и Митераново слетање и деблокирање сарајевског аеродрома на Видовдан 1992. године, чиме не само да је отворен пут за пристизање хуманитарне помоћи у Сарајево него је и спречена најављивана НАТО интервенција. Због тог потеза, француског председника критиковали су многи у ЕЗ, пре свих представници немачке владе, док су му Срби замерали препоруку да Робер Бадентер председава саветодавном комисијом Хашке конференције о Југославији. Бадентерова комисија тада је дала мишљење да су границе југословенских република непромењиве. Иако је тада то ишло на штету јединства српског националног корпуса, сада се по питању сепаратизма Албанаца на Косову Србија може позвати на мишљење комисије којом је председавао председник Уставног савета Француске, иначе Митеранов близак пријатељ.

У савременој фази међудржавних односа Француска је једна од седам држава с којима Србија има потписан Споразум о стратешком партнерству. Његовој имплементацији и убрзаној

реализацији посебан допринос дају двојица државника, председници Вучић и Макрон. Њихов лични однос, честа комуникација и жеља за развојем односа, на трагу традиционалног пријатељства између два народа, представља залог будућег успешног развоја односа између две државе. Нажалост, повремено смо сведоци да дипломатија није увек способна да прати лидере, али је важно правило да се успех мери према предводницима.

Овај тематски број, из свих наведених и непоменутих али подразумевајућих разлога, посвећујемо француско-српским односима, са жељом да академској јавности Србије приближимо односе између две земље не само кроз историју него и у садашњости, као и да укажемо на позицију Француске у свету, њену унутарполитички сцену и подсетимо се великих Француза и Срба који су дали печат пријатељству између два народа. Слобода, једнакост, братство нису само идеје водиље Француске буржоаске револуције, то су и темељи српског националног идентитета. Према нашем суду, те три речи откривају разлоге за блискост два народа која је пролазила кроз искушења, али се увек изнова потврђивала.

Чланци | Articles

Слободан М. Зечевић^[1]

Институт за европске студије
Београд (Србија)

УДК 327(44:4-67EU)
Оригинални научни рад
Примљен: 8.8.2024.
Прихваћен: 25.3.2025.
doi: 10.5937/napredak6-52629

Француска у Европској унији

Сажетак: Француска држава је оснивач и темељ на којем почива данашња Европска унија. Европска унија је преживела отцепљење Велике Британије, а можда би могла да опстане и у случају отцепљења неких других својих чланица, али је готово сигурно да без Француске у свом саставу не би постојала. Француски уставни концепт и политички систем особени су у односу на остале чланице Европске уније по деголистичком наслеђу – намери да се у области спољне политике, одбране, енергетике, здравства, културе и образовања очува национална самосталност. Међутим, Французима је одавно јасно да не могу да уђу у равноправну утакмицу са силама попут Сједињених Америчких Држава, Кине, Русије, а ускоро и Индије. Самостална Европска унија под француским утицајем једини је ентитет који би имао ресурсе за тако нешто и управо је то програм и политичка идеја коју Француска, бар за сада, безуспешно покушава да оствари.

Кључне речи: Француска, устав, парламентаризам, председнички систем, Европска унија

Увод

Француска је са близу 68 милиона становника друга најбројнија нација Европске уније после Немачке.^[2] По економској снази, са уделом од 17% у бруто друштвеном производу Уније, такође је друга иза Немачке и седма у свету. Француска је најјача пољопривредна сила Европске уније, као што је захваљујући својој богатој културно-

-историјској баштини и прва туристичка дестинација. Већину привредне размене Француска остварује на унутрашњем европском тржишту, а од 10 њених најзначајнијих економских партнера чак осам њих је из Европе.

Француска је у овом тренутку једина чланица Европске уније која има стално место у Савету безбедности Уједињених нација. Осим тога, она је и најјача војна сила у Европској унији, али

[1] szecevic5@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3393-8076>

[2] https://france.representation.ec.europa.eu/qui-sommes-nous/la-france-dans-lue_fr (приступљено 9.7.2024).

и на европском континенту ако изузмемо Руску Федерацију.^[3] Француска армија има 200.000 војника и 40.000 резервиста, 290 нуклеарних глава, које може да лансира са нуклеарних подморница и борбених ловаца типа „рафал“, и војне базе на свих пет континената. Ова земља има развијену сопствену војну индустрију, што значи да је у стању да самостално производи све врсте наоружања. Француска војска има борбено искуство стечено дејствима у кризним стањима у државама Африке.

10 |

Из претходно изнетог произилази да је Француска држава оснивач и темељ на којем почива данашња Европска унија. Европска унија је отцепљење Велике Британије преживела, а можда би могла да опстане и након отцепљења неких других својих чланица, али је готово сигурно да без Француске у свом саставу не би постојала. Француски уставни концепт и политички систем изузетни су у односу на остале чланице Европске уније по деголистичком наслеђу – намери да се очува самосталност у области спољне политике, одбране, енергетике, здравства, културе и образовања.

I. Уставни концепт Пете републике

Француска Република почивала је од 1875. године на парламентарном режиму, синониму демократских слобода (Ardant, Mathieu, 2021, str. 233). Парламентарни режим, мајка свих демократија,

јесте демократским режим опште праксе, имајући у виду његову распрострањеност, и на снази је у либералним демократијама попут Велике Британије, Немачке, Италије, Шпаније, Јапана, као и у скандинавским државама, а његова начела уграђена су и у Устав Србије. Не може се тврдити да овај поредак влада свуда где има парламента, јер је то само један од услова. Парламентарни режим карактеристичан је по сарадњи између извршне и законодавне власти, тако што је прва независна, али и одговорна пред другом влашћу. Дакле, у парламентаризму влада је политички одговорна скупштини.

Зашто је онда генерал Шарл де Гол (Charles de Gaulle), оснивач данашње француске Пете републике, био противник парламентарног режима (Zečević, 2022, str. 66)? Узроци његове одбојности тражени су у монархистичко-националистичком политичким погледима његове породице, али су они били много дубљи. У парламентарној Трећој, а нарочито Четвртој републици, карактеристичној по пропорционалном изборном систему, састав владе као извршног органа зависио је од међустраничких споразума, који су се често раскидали брже него што би били уговорени. Де Гол никада неће заборавити како му је амерички председник Френклин Рузвелт током рата рекао следеће:

„Занимала ме је француска унутрашња политика 30-их година, али нисам могао да је пратим. Председници владе мењали су се сваки час.“

Де Гол је био убеђен да је пораз од нацистичке Немачке дошао као последица деформација

[3] <https://www.radiofrance.fr/franceculture/podcasts/l-esprit-public/l-armee-francaise-a-t-elle-encore-les-moyens-de-faire-la-guerre-5495099> (приступљено 9.7.2024).

парламентаризма. Власт која је у потпуности припадала Скупштини узурпирала је национални суверенитет, односно пребацила га у руке партијских вођа, који су се руководили ситним политичким и материјалним интересима. Закључио је да Скупштина не сме да има овлашћења да опструира рад извршне власти, као и да је потребно увођење другог већа (Сената), које би проверавало законодавни рад доњег дома (Ardant, Mathieu, 2021, str. 418).

Шарл де Гол, 1963. година.

Фото: Wikipedia

Било је више разлога за подршку француског политичког естаблишмента парламентарном режиму. Французи су били под утицајем британске демократије, старије од њихове, где је парламент имао сву политичку власт. За председнички систем говорило се да је америчка новотарија устројена за нови свет, односно да не одговара европској демократској традицији. Једино искуство које су Французи имали с председничким системом лоше се завршило. Наполеон III изабран је за председника Друге републике, али је убрзо завео лични режим прогласивши се за цара.

Де Голово залагање крајем 50-их и током 60-их година прошлог века за увођење председничког система изазвало је лавину оптужби на његов рачун. Противници су му били странке левице и умерене деснице Четврте републике, као и новинари, интелектуалци и професори уставног права. Франсоа Митеран објавио је књигу у којој је оптужио Де Гола да је човек *стијалној државној удара* (Mitterrand, 1964, str. 85). Правни стручњаци говорили су да је његов систем *бонапартистички*, односно да уништава демократске тековине и да неће имати никакву употребну вредност после генераловог одласка са власти, јер је прављен по његовој мери.

Де Гол је говором у месту Баје (Bayeux) још 16. јуна 1946. назначио свој концепт уставног устројства. Био је усредсређен на јачање улоге председника Републике, сматрајући да би овај морао да има надлежности достојне функције (Chevallier, Carcassonne, Duhamel, Benetti, 2017, str. 12). Председник је требало да усмерава кључне националне политике, да буде арбитар, изнад странака и њихових политичких игара, с правом

да распусти Народну скупштину. Узроци декаденције која довела до пропасти Треће и Четврте републике, према мишљењу Мишела Дебреа (Michel Debré), писца Устава и првог председника владе Пете републике, лежали су управо у слабој председничкој функцији. Увећан обим председничких овлашћења требало је да почива на демократском легитимитету, који би председник црпео непосредно из народа, што значи да би био биран на изборима са општим правом гласа.

12 |

Председник који располаже значајним надлежностима, изборним легитимитетом и мандатом од седам година, са неограниченом могућношћу реизбора, постао је врста *републиканској монарха*. Према одредбама устава Пете републике које су и данас на снази председник је овлашћен да води спољну политику и јемчи примену међународних споразума, да самостално командује војском и да одређује правце унутрашње политике (Chevallier i dr., 2017, str. 12). Он не одговара Скупштини нити је дужан да јој подноси извештаје с обзиром на то да своју легитимност црпи непосредно из народа. Суверени арбитар политичког живота који се стара о поштовању Устава и о добром функционисању државних органа (Устав Француске Републике, члан 5) надлежан је, ако процени да постоји политичка криза у земљи, да распусти Скупштину и распише парламентарне изборе, изузев у првих годину дана од претходних парламентарних избора (Устав Француске Републике, члан 12). У случају озбиљних претњи по институције, независност и територијални интегритет државе председник је овлашћен да донесе одлуку о увођењу ванредног стања, чиме сва власт

привремено прелази у његове руке, а Скупштини остаје право да се редовно састаје (Устав Француске Републике, члан 16). Председник има надлежност да се обрати народу и позове га да на референдумима суверено доноси одлуке, те се непосредно референдумско одлучивање у областима које одређује Устав надређује доношењу законодавних аката у Скупштини.

Де Гол није желео да Французима наметне устав америчког типа, по којем председника као носиоца извршне власти и његов министарски апарат надзире дводомни Конгрес. Концепт вршења власти у Петој републици почивао је на идеји да председник Француске даје смернице за политичко деловање које у живот спроводи Влада. Реч је дакле о полупредседничком систему у којем Влада као друга грана извршне власти располаже државном управом, оружаним снагама и има надлежност да води националну политику (Устав Француске Републике, члан 20). Поверење Влади даје Скупштина која надзире њен рад. Парламентарни избори у Француској веома су битни, али је с тим у вези постојала одређена логика. После ступања на функцију новоизабрани председник распуштао би Скупштину и расписивао парламентарне изборе. Французи би његовој странци давали већинско поверење, јер није било разумно да изаберу председника коме би Парламент везао руке и који не би могао да спроводи свој политички програм. Уосталом, двокружни већински изборни систем олакшавао је сам по себи да кандидати председника за посланике, у налету ентузијазма после његове победе, добију гласове бирача у изборним јединицама, па и апсолутну већину у Скупштини.

II. Две струје у француској спољној политици – деголистичко-митерановска и атлантистичка

У јуну 1940. године, после одласка у изгнанство у Лондон где оснива организацију Слободна Француска, генерал Де Гол суочен је са следећим изазовом. Због понижавајућег војног пораза у лето 1940. године Француска је декласирана и маргинализована у очима релевантних фактора у Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији. Де Гол је био погођен чињеницом да Француска као некадашња велика светска сила не може да држи корак са Англосаксонцима и Русима, који су се успешно и храбро супротстављали фашизму. Амерички председник Френклин Рузвелт (Franklin Roosevelt) сматрао је да Де Голова организација нема политичку и војну тежину, те да стога Французи ни не треба да имају значајну улогу у геополитичкој слици света након победе савезника. Већ тада започиње Де Голова борба да у оквиру савеза демократских држава предвођених Сједињеним Америчким Државама његова земља стекне уважавање и самосталност. Де Гол је касније признао да је страховао да би француски положај у послератном свету могао да одговара оном који је добила Италијанска Република. Француска би изгубила слободу деловања у међународним односима, поставши у потпуности потчињена како у војном, тако и у економском смислу Сједињеним Америчким Државама. Отуда његови сукоби током ратног периода с Рузвелтом и жучне свађе са Черчиллом (Winston Churchill), с којим је иначе био релативно близак. Ови не поштују француски суверенитет над колони-

јама у Африци нити над острвима у близини канадске обале, као што га благовремено не обавештавају да ће доћи до искрцавања савезничких војних снага на француску територију у Нормандији у лето 1944. године. С обзиром на околности, добијање места сталног члана Савета безбедности Уједињених нација био је Де Голов велики дипломатски успех.

Већ у децембру 1944. године Де Гол покушава да успостави одређени баланс у спољној политици, те у својству председника привремене владе одлази у Москву (Lalou, 1982, p. 141). Током недељу дана разговора које ће водити у касне ноћне сате са совјетским руководством, Де Гол тражи од Стаљина територијалне уступке на рачун Немачке. Реч је о припајању Рурске и Сарске области Француској, што је иначе био и захтев Жоржа Клемансоа (Georges Clemenceau), председника француске Владе током Првог светског рата и у годинама после њега. Клемансо су одбили његови ратни савезници амерички председник Вудро Вилсон и британски премијер Лојд Џорџ (David Lloyd George). Слично као и Клемансо, Де Гол развија тезу да ће уколико поменуте области остану у саставу Немачке она остати економски јака и тиме и надаље представљати геостратешку опасност за мир у Европи. Стаљин је опрезан, начелно се слаже са Де Голом, али му скреће пажњу да је условљен пристанком Сједињених Америчких Држава и Велике Британије. Десетог децембра 1944. године Де Гол закључује уговор о савезништву са СССР-ом. Тиме је зачет ембрион нечега што ће касније бити названо *деголовско-митерановска* концепција француске спољне политике. Она препознаје савезништво са Сједињеним

Фото: Shutterstock

Америчким Државама као кључни фактор, али се залаже за самосталност и јачање француског утицаја у међународним односима.

После Де Головог одласка са власти, у јануару 1946. године, у Ке д'Орсеју (Quai d'Orsay)^[4]

преовладаће друга *атлантиситичка* концепција француске спољне политике.^[5] Она је почивала на схватању да треба следити америчку спољну политику, односно да је неопходно бити поуздан савезник САД, јер у савременом свету Француска

[4] Ке у Паризу где се налази француско Министарство спољних послова.

[5] Eloi Thiboud, *Du Gaullisme au néo-conservatisme, comment la diplomatie française est devenue atlantiste*. Доступно на: <https://www.lefigaro.fr/vox/monde/2017/06/02/31002-20170602ARTFIG00174-du-gaullisme-au-neo-conservatisme-comment-la-diplomatie-francaise-est-devenue-atlantiste.php> (приступљено 21.7.2024).

из објективних разлога више не може да има самосталну улогу. Интересантно је да је током 60-их година прошлог века Франсоа Митеран (François Mitterrand) као опозициони политичар био поборник *атлантиски* спољне политике, да би по доласку на власт 80-их водио *гео-листки* спољну политику. Митеран је наике сматрао да је крај хладног рата учинио НАТО превазиђеним и да се треба окренути изградњи заједничке европске одбране.

Темељи *геолистки* спољне и одбрамбене политике постављени су повратком Де Гола на чело земље 1958. године и успостављањем Пете републике. Овај период обележен је развојем француског нуклеарног наоружања 1960. и напуштањем интегрисане команде НАТО 1966. године.^[6]

III. Покушај повраћаја француске изгубљене моћи кроз савез са Немачком и европске интеграције

Постоји теза да је Европска унија основана као експонент америчких интереса, данас глобализма. У вези с претходно изнетим треба имати у виду историјски контекст послератне поделе Европе на капиталистички *Запад* и комунистички *Исток*. Американци су 1947. године кроз програм назван *Маршалов план* убризгали финансијску помоћ државама Западне Европе вредну 16,5 милијарди, што би у данашње време износило око 173 милијарде долара (Mioche,

1997, str. 33, 34). Намера САД била је не само да економски обнове своје западноевропске савезнике и ојачају њихов положај према државама чланицама совјетског блока већ и да им омогуће да учествују у светској трговинској размени, односно у куповини америчких софистицираних производа. Отуда потичу америчке иницијативе за стварање европских организација за регионалну економску сарадњу кроз које би се централизовано и контролисано расподелила средства.

Значајан допринос настанку данашње Европске уније дао је својим политичким иницијативама Жан Моне (Jean Monnet), високи француски функционер близак Американцима. Моне је у Првом светском рату био ангажован на организовању снабдевања британске и француске војске, док се у Другом светском рату, осим логистичким задацима, бавио и посредовањем између различитих група француског покрета отпора. После рата Моне је био на челу француског комесаријата за модернизацију и планирање. Жан Моне је закључио да иницијативе за оснивање *евројске федералне државе*, колико год оне суштински биле оправдане због разарајућих последица национализма и етатизма, немају изгледа на успех како због постојећих разлика међу европским државама и народима, тако и због отпора политичара према препуштању дела државног суверенитета (Viansson-Ponté, 1993, p. 27). Стога предлаже да се до *евројске федерације* дође заобилазним путем, успостављањем

[6] Thomas Wieder, 1966 : *la France tourne le dos à l'OTAN*. Доступно на https://www.lemonde.fr/international/article/2009/03/10/1966-la-france-tourne-le-dos-a-l-otan_1165992_3210.html (приступљено 23.7.2024).

интеграција у одређеним привредним гранама. Економско спајање временом би принудило европске политичаре да прихвате политичко уједињење. Монеове идеје су наишле на плодно тле из следећих разлога. Већ 1947. године Сједињене Америчке Државе су се, уз подршку свог британског савезника, заложиле за обнову подељене и окупиране Немачке. Американци су, наиме, сматрали да је окупација Немачке нерационална, посебно када са Истока потенцијално прети упад совјетских трупа у Западну Европу. Обновљена Немачка држава мање би оптерећивала буџет савезника и представљала би брану према Совјетском Савезу. Америчка иницијатива изазвала је подозрење у Француској, која је са Немачком имала два тешка ратна сукоба. Французи су, међутим, били свесни да развој немачке војне силе почива на тешкој индустрији Рурског и Сарског басена. Да би немачку тешку индустрију држала под надзором, француска влада је прихватила предлог Жана Монеа о стварању заједничког европског тржишта за угаљ и челик којим би руководили наднационални европски органи.

После одласка генерала Де Гола с власти, у јануару 1946. године, Француском су владале умерене демохришћанске и социјалистичке странке, поборнице америчких иницијатива о европским интеграцијама. Захваљујући француско-немачком договору створени су услови да 9. маја 1950. француски министар спољних послова Робер Шуман (Robert Schuman) и званично покрене иницијативу за оснивање Европске заједнице за угаљ и челик (ЕЗУЧ). У декларацији министра спољних послова Француске која се сматра полазном тачком послератне уједињене

Европе истакнуто је да су потребни конкретни потези у правцу европских интеграција да би се сачувао мир на континенту и у свету (Zečević, 2015, str. 30). Заједничка производња угља и челика Немачке, Француске и оних држава које им се придруже под надлежношћу наднационалне *високе власти* Заједнице био би први корак у успостављању европске федералне државе. Декларацију француске Владе прихватиле су Немачка, Италија, Холандија, Белгија и Луксембург. Великој Британији је такође упућен позив, али је њена влада одлучила да не учествује у Заједници не желећи да британску тешку индустрију стави под власт наднационалних европских органа.

Генерал Де Гол је веровао да су једино нације вечне и да су тезе о уступању државног суверенитета европској наднационалној власти нереалне. Деголисти су 1953. године спречили оснивање европске одбрамбене а потом и политичке заједнице управо зато што нису желели да се француска војска подреди европској власти. У почетку је став Де Гола према оснивању Европске економске заједнице 1957. године био негативан. Незванично је говорио да ће једном на власти поцепати њен оснивачки уговор и бацити га у ђубре. Стога су заговорници уједињене Европе са стрепњом пропратили његов поновни долазак на кормило државе 1958. године у контексту алжирске кризе.

Оснивање Европских заједница 1951. и 1957. године подударило се с распадом француског колонијалног царства. После пораза код Дијен Бијен Фуа 1954. године Француска је била принуђена да напусти колоније у Азији (Француска Индокина), док у исто време почиње рат

за деколонизацију Алжира. Године 1956. Французи пристају на мирно осамостаљење Марока и Туниса.^[7]

Процес европских интеграција требало је да надомести губитак колонијалних поседа и послужи Француској као *мултипликатор* економског развоја. Почетком 60-их година председник Де Гол мења однос према Европским заједницама, које сада види као средство које може бити од користи. Спровођењем уговора о Европској економској заједници својим европским партнерима желео је да наметне француско вођство.^[8] Де Голова стратегија била је да користећи процес европских интеграција постигне: снажан економски развој; надзор над обновљеном немачком државом; да Европске заједнице претвори у *Евройску унију* под француском доминацијом, с проширеним надлежностима у области спољних послова и одбране, која би могла равноправно да се носи са Сједињеним Америчким Државама и СССР-ом (Zečević, 2015, str. 433).

Међутим, са уласком Велике Британије у Заједнице 1973, уједињењем Немачке 1989. и приступањем нових држава чланица из Источне Европе 2004. године дошло је до разводњавања француског политичког утицаја унутар институција Европске уније. Због повећања броја министара у Савету ЕУ, политичка тежина француског гласа у овом органу бивала

је све мања. Осим тога, од 2004. године велике државе чланице нису више предлагале два, већ једног члана Комисије (Zečević, 2018, str. 103). Француски кредибилитет угрозио је и неуспех у вези са доношењем европског устава. Наиме, ова држава је била иницијатор и инспиратор поменутог пројекта с обзиром на то да је *евројским Конвенцијом*, који је припремао уставни текст, руководио бивши француски председник Валери Жискар д'Естен (Valéry Giscard d'Estaing) (Giscard d'Estaing, 2003, str. 11). Међутим, на референдуму 2005. године француски бирачи одбили су да ратификују међународни уговор којим се успоставља европски устав. Овим је Француска практично изиграла европске партнере, а посебно Немачку, која је већ ратификовала предложени споразум у Бундестагу.

Последњих деценија Француска је имала нешто спорији економски раст, те се профилисала као геостратешка сила број два у Европској унији. Некадашњи циљеви деголистичке Француске далеко су од остварења. У контексту глобализованог света и европског неолибералног тржишта, Француска је дозволила гашење или пак исељавање индустријских постројења ван своје територије. Политички надзор над привредно ојачалом и уједињеном Немачком постао је неостварив задатак. Осим тога, Француска није успела да убеди европске партнере у потребу изградње самосталне европске одбране.

[7] *Chronologie de la décolonisation: ses enjeux géopolitique et son impact sur le processus de l'intégration européenne (1944/1975)*. Доступно на: https://www.cvce.eu/content/publication/2015/12/14/16fdo103-6844-47b7-9998-56c6e2433f6c/publishable_fr.pdf (приступљено 27.7.2024).

[8] Pierre Velruise, *France/UE: le malaise, pourquoi?*. Доступно на: <https://www.diploweb.com/France-UE-le-malaise-pourquoi.html> (приступљено 28.7.2024).

Иницијална идеја била је да се француска војна индустрија упосли и развија ради стварања самосталног европског одбрамбеног штита. У том смислу треба гледати и на изјаву председника Емануела Макрона (Emmanuel Macron) из новембра 2019. године да је НАТО *клинички мртв*.^[9] Немачка му је брзо ставила до знања да сматра да не може бити уверљиве одбране Европске уније ван НАТО, као и да је сама опредељена за америчку војну заштиту и набавку америчке војне опреме.

У појединим институцијама Европске уније Француска је заступљена у складу са својом демографском тежином. Број француских посланика у Европском парламенту износи 81, што је највише после Немачке. Као и друге чланице, и Француска има једног члана Комисије и по једног представника у Савету министара ЕУ и Европском савету. У та два органа представник Француске има право вета, превасходно у области спољних послова, одбране и пореске политике. Ипак, не треба губити из вида да се генерал Де Гол током 60-их година, у име заштите државног суверенитета, супротставио прегласавању у Савету министара Европске економске заједнице, тј. одлучивању квалификованом већином. У јануару 1966. усвојен је Луксембуршки компромис, којим се предвиђа да се не прелази на гласање квалификованом већином у случајевима када су угрожени витални национални интереси државе чланице, већ да се разговори настављају до проналаска решења прихватљивог за све. У пракси *Луксембуршки компромис* није

много коришћен, државе чланице су поштовале одредбе оснивачког уговора које налажу одлучивање квалификованом већином. Ипак, чланице Уније никада се нису одрекле могућности да се у крајњој нужди на њега позову.

Закључак

Деголистичка замисао о француској изузетности, националној држави која стреми највишим донетима у области привреде, војне технологије, енергетике, медицине, медија, културе и образовања још живи у француском друштву. Основи деголистичког Устава, који је требало да пружи гаранције политичке ефикасности и независности у односу на спољни утицај још су на снази. Ипак, ништа више није исто као пре. У данашњем глобализованом свету Француска држава средње снаге налази се под снажним америчким економским, политичким и медијским утицајем, а управо је то генерал Де Гол покушавао да спречи.

Француска је погођена слабљењем индустрије, нижим стопама привредног раста и масовним миграцијама из исламског света. У извесном смислу у њој се јавља синдром друштва подељеног на аутохтоне Европљане, припаднике јудео-хришћанске цивилизације, и исламске досељенике из Африке. Држава социјалног благостања има све мање средстава да издржи масовни прилив становника, који не разумеју њену историју, начин живота и правила понашања.

[9] *Pour Emmanuel Macron, l'OTAN est en état de mort cérébrale.* Доступно на: <https://www.lefigaro.fr/international/le-president-francais-emmanuel-macron-juge-l-otan-en-etat-de-mort-cerebrale-20191107> (приступљено 1.8.2024).

Француски углед у Европској унији још постоји захваљујући деголистичком наслеђу. Она је једина чланица Европске уније колико-толико војно и енергетски самостална, пре свега захваљујући нуклеарној технологији коју користи у цивилне и војне сврхе. Француска има развијена социјална права и политику заштите националне културе. Међутим, Французима је одавно јасно да самостално не могу да уђу у равноправну утакмицу са силама попут Сједињених

Америчких Држава, Кине, Русије, а ускоро и Индије. Политички и одбрамбено самостална Европска унија једини је ентитет који би имао ресурсе за тако нешто и управо је то програм и политичка идеја које Француска покушава да оствари. За сада од тога нема ништа, француски партнери унутар Европске уније економски и безбедносно превише зависе од Сједињених Америчких Држава.

References / Литература

- Ardant, Ph. Mathieu, B. (2021). *Droit constitutionnel et institutions politiques, 31 édition*. Paris: LGD]
- Chevallier, J-J. Carcassonne, G. Duhamel, O. Benetti, J. (2017). *L'Histoire de la V République, 16 édition*. Paris: Dalloz
- Moreau Defarges, Ph. (1998). *Les institutions européennes, 3 édition*. Paris: Armand Colin
- Desuin, H. (2017). *La France atlantiste ou le naufrage de la diplomatie*. Paris: Cerf
- Giscard d'Estaing, V. (2003). *La constitution pour L'Europe*. Paris: Albin Michel – foundation Robert Schuman.
- Laloy, R. (1982). A Moscou: entre Stalin et de Gaulle, décembre 1944. *Revue des Études Slaves*, LIV (1-2), 137-152. Available at: https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_1982_num_54_1_5218
- Mioche, Ph. (1997). *De l'idée européenne à l'Europe*. Paris: Hachette.
- Mitterrand, F. (1964). *Le coup d'état permanent*. Paris: Plon.
- Prokopijević, M. (2009). *European Union*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Viasson-Ponté. (1993). *Jean Monnet: l'homme aux idées claires*. Paris: L'Europe de Yalta à Maastricht. Le Monde éditions.
- Samardžić S. (2022). *The Political System of the European Union*. Beograd: Službeni glasnik & Fakultet političkih nauka. [In Serbian]
- Zečević, S. (2015). *The Institutional System and Law of the European Union*. Beograd: Institut za evropske studije. [In Serbian]
- Zečević, S. (2018). *Tell me the story about Serbia and the European Union*. Beograd: Akademska knjiga – Institut za evropske studije. [In Serbian]
- Zečević, S. (2022). *About Gaullism and the Serbs*. Beograd: Akademska knjiga – Institut za evropske studije. [In Serbian]

Internet sources / Интернет извори

https://france.representation.ec.europa.eu/qui-sommes-nous/la-france-dans-lue_fr

<https://www.radiofrance.fr/franceculture/podcasts/l-esprit-public/l-armee-francaise-a-t-elle-encore-les-moyens-de-faire-la-guerre-5495099>

<https://www.lefigaro.fr/vox/monde/2017/06/02/31002-20170602ARTFIG00174-du-gaullisme-au-neo-conservatisme-comment-la-diplomatie-francaise-est-devenue-atlantiste.php>

https://www.lemonde.fr/international/article/2009/03/10/1966-la-france-tourne-le-dos-a-l-otan_1165992_3210.html

https://www.cvce.eu/content/publication/2015/12/14/16fd0103-6844-47b7-9998-56c6e2433f6c/publishable_fr.pdf

<https://www.diploweb.com/France-UE-le-malaise-pourquoi.html>

<https://www.lefigaro.fr/international/le-president-francais-emmanuel-macron-juge-l-otan-en-etat-de-mort-cerebrale-20191107>

Slobodan M. Zečević

Institute of European Studies

Belgrade (Serbia)

France in the European Union

Summary

The French state is the founder and the foundation on which today's European Union lies. The European Union has survived the exit of Great Britain and it might also survive the exit of some other of its member-states, but it is almost certain that it could not exist without France in its ranks. The French constitutional concept and political system are specific in comparison to other EU member-states because of their Gaullist heritage – the intention of preserving national autonomy in the fields of foreign politics, defence, energy, healthcare, culture and education. However, Frenchmen have understood for a long time that they cannot enter a fair match with the powers such as the United States of America, China, Russia, as well as India in the near future. The autonomous European Union under French influence is the only entity that would have resources for something like that, and it is exactly the program and political idea France is trying to realize, currently with no success.

Keywords: France, Constitution, parliamentarism, presidential system, European Union

Никола Н. Перишић^[1]

Институт за политичке студије
Београд (Србија)

УДК 342.8(44)"2024"

323(44)"2024"

Прегледни научни рад

Примљен: 20.8.2024.

Прихваћен: 9.4.2025.

doi:10.5937/napredak6-52882

Контекст и последице ванредних парламентарних избора у Француској 2024. године: Успон актера са десног и левог спектра политичког деловања

Сажетак: Председник Француске Емануел Макрон после лошег изборног резултата његове политичке опције на изборима за Европски парламент, одлучио је да распише ванредне парламентарне изборе. Овакав потез је несвакидашњи за функционисање политичког система у Француској јер се у тој држави не одржавају често ванредни парламентарни избори. Незадовољство бирача различитим одлукама Макрона током његова два председничка мандата искористиле су политичке опције са десног и левог спектра политичког деловања за увећање свог рејтинга. Међутим, захваљујући изборном систему и постизборним калкулацијама, политички покрет који предводи Макрон задржао је одређену врсту политичке снаге у парламенту, односно опозициони актери нису у могућности да формирају већину која би довела до кохабитације, која није забележена од 2000. године, када је скраћивањем мандата председника са седам на пет година дошло до спајања председничких и парламентарних избора у исту годину. Расписивањем ванредних парламентарних избора, уколико би се убудуће одржавали у редовном периоду, избори се раздвајају и постоји већа могућност за стварање кохабитације у наредном периоду. Начин на који ће француски политички систем функционисати у тој ситуацији, као и у ком смеру ће ићи даљи раст популарности политичких опција на десном и левом спектру биће анализирани и испитани у овом раду.

Кључне речи: политички систем Француске, парламентарни избори у Француској, Емануел Макрон, Национално окупљање, Марин ле Пен, Жан-Лик Меланшон

[1] nikola.perisic@ips.ac.rs ; <https://orcid.org/0000-0002-3642-0731>

Увод

Правно уређење актуелне Пете републике дефинисало је политички систем као полупредседнички у којем је доминантна политичка личност председник, те самим тим има овлашћења распуштања Скупштине и расписивања ванредних парламентарних избора (Knapp and Wright, 2006, str. 88–89). Разлоге за промене политичког и изборног система треба тражити у чињеници да је током Четврте републике на снази био пропорционални изборни систем, који је условљавао стварање коалиционих влада које су биле нестабилне (Petrović, 2013, str. 96). У том периоду Четврте републике за 13 година (1945–1958) промењено је 25 влада (Vasović, 2008, str. 119). Ванредни парламентарни избори нису били честа карактеристика Пете републике, а таква могућност поготову је сведена на минимум после усвајања уставног амандмана 2000. године којим је председнички мандат скраћен са седам на пет година, када је такав систем довео до преклапања председничких и парламентарних избора у истој години, и то у размаку од само неколико недеља. То је погодовало политичкој опцији чији кандидат победи на председничким изборима јер на таласу те популарности успева да обезбеди довољно добар изборни резултат својој политичкој опцији, чиме се могућност кохабитације своди на минимум без обзира на чињеницу што се користи двокружни већински изборни систем и што је гласање персонализовано. Ипак, тренутни председник Француске Емануел Макрон, после избора за Европски парламент који су одржани 9. јуна, због лошег изборног резултата његове политичке опције

Препорода (Renaissance), одлучио је да распише ванредне парламентарне изборе. Макрон је критикован због тог потеза јер се сматрало да се тиме уноси додатна нестабилност с обзиром на то да су избори расписани свега неколико недеља пре почетка Олимпијских игара у Паризу, када је читав друштвени фокус био на том догађају. Први круг одржан је 30. јуна, а други 7. јула. Као што је предочено, изборни систем је већински двокружни у једномандатним изборним јединицама (укупно 577), а у други круг, под условом да нико од кандидата није остварио победу у првом кругу са апсолутном већином, пролазе сви кандидати који су остварили већи удео у бирачком телу од 12,5%. Управо је то једна од кључних специфичности изборног система у Француској јер омогућава да се у други круг пласира више од два кандидата у једној изборној јединици и такав однос снага може довести до одређене врсте сарадње између кандидата, односно до међуизборног позиционирања кандидата. Због тога је за све кандидате који се пласирају у други круг важно у којој ће мери придобити подршку кандидата који су испали из трке или који имају минималне шансе за добар изборни резултат у другом кругу (Orlović, 2011, str. 37). То је разлог због којег изборни успех одређене политичке опције у првом кругу не значи да ће се он пресликати и на други круг и број освојених мандата.

Ванредни парламентарни избори 2024. године одржани су у периоду када Француску, као и многе друге државе Западне Европе, погађа економска криза и у тренутку када се у свету одвијају два сукоба: један на простору Украјине и други у појасу Газе. Такође, треба имати у виду да је Макрон по добијању другог председничког

Никола Н. Перишић

Контекст и последице ванредних парламентарних избора у Француској 2024. године: Успон актера са десног и левог спектра политичког деловања

| 23

Плакати са кандидатима за парламентарне изборе, Версај, Француска – 26. јун 2024.

Фото: Shutterstock

мандата спровео пензиону реформу, повећавајући старосну доб за одлазак у пензију са 62 на 64 године живота, што је изазвало велико незадовољство дела грађана и ујединило политичке опције на левом спектру, али је читавата ситуација, као и друге кризе, омогућила Националном окупљању (Rassemblement national), које предводи Марин ле Пен, да се позиционира као јака странка десног центра и да кроз убла-

жене ставове захвати већи спектар гласачког тела. Због читавог контекста избора и значаја који су имали забележена је излазност од преко 66% грађана што се може сматрати једном од највећих излазности на парламентарним изборима у Француској. Поређења ради, на претходним парламентарним изборима 2022. године излазност је била мања од 50%, тачније око 47%.^[2] Назнаке да долази до промена односа

[2] <https://data.ipu.org/parliament/FR/FR-LCo1/election/FR-LCo1-E20220612/> (приступљено 16.8.2024.)

снага на француској политичкој сцени били су избори за Европски парламент на којима је највећу подршку добило Национално окупљање, а затим Уједињена левица, коју предводи Жан-Лик Меланшон. Управо је то и био повод за ванредне парламентарне изборе у Француској.

Раст деснице – прилика за национално окупљање

24 | Политичке опције које се налазе на десном спектру политичког деловања одликује усмереност ка традиционалним вредностима као што су нација, држава, идеал реда и хијерархија (Ignazi, 2020, str. 12). У свом дискурсу приликом политичког комуницирања неретко користе популизам, али треба имати у виду да је такав начин политичког комуницирања с бирачима постао доминантан за све идеолошке опције. Доминација популизма присутна је од 2016. године када је Доналд Трамп користио такву изборну стратегију и постао председник Сједињених Америчких Држава (Anderson and Secor, 2022, str. 3). У последњих неколико година приметан је раст популарности политичких актера десног усмерења и у срединама које традиционално имају другачија политичка усмерења, а најбољи пример за то јесте Шведска, где су Шведске демократе (десна политичка опција) највећа владајућа политичка странка у тренутној коалицији. Оно што је погодовало расту деснице јесу различити видови криза које су се јавиле на тлу Европе, почевши још од економске кризе 2008. године па до миграционе кризе на коју Европа није имала јединствен одговор и која је трајала између 2011. и 2015. године, када је било

неколико отворених сукоба на простору Блиског истока, а најинтензивнији је био грађански рат у Сирији. Касније се на то надовезала ковид криза, а затим и све што је уследило с почетком сукоба у Украјини. Међутим, неретко се у јавном дискурсу говори да су такве политичке опције „екстремне“, што не одговара у потпуности истини јер већина тих опција припада „умереној десници“. Додатно ублажавање ставова код политичких актера који припадају десници приметно је када постају део власти, а најбољи пример за то је италијанска премијерка Ђорђа Мелони, која је представљена као „наследница Мусолинијеве политике“, а наставила је сличну политику као и њени претходници, са још већим инсистирањем на НАТО интеграцијама. Слично опхођење деснице приметно је и у Шведској, која није прекинула процес уласка те државе у НАТО савез.

На сличан начин понаша се и јавност у Француској која Националном окупљању приписује атрибут „екстремне деснице“. Та политичка опција је, у доба када ју је Жан-Мари ле Пен 1972. године основао, заиста имала екстремне ставове о одређеним питањима. Била је заснована на јаком лидеру и промовисала је национализам, који се осликава у идеји да држава треба да се окрене пре свега домицилном становништву (Mudde, 2007), односно заговарали су стигматизацију појединих мањинских група, означених као претња одређеним традиционалним вредностима, пре свега мигрантских група (Mudde and Rovira Kaltwasser, 2013, str. 166). Током економске кризе која је Француску задесила током осамдесетих година, Национално окупљање кроз критику и предлоге идејних решења како да се превазиђе та ситуација први пут добија статус

Никола Н. Перишић

Контекст и последице ванредних парламентарних избора у Француској 2024. године: Успон актера са десног и левог спектра политичког деловања

парламентарне странке (Hubé and Baloge, 2021, str. 26). На тај начин се етаблирала у француском политичком животу, али никад није успела да оствари озбиљан изборни успех. Најчешће је имала око 15% удела у бирачком телу, а председник странке Жан-Мари ле Пен пласирао се у други круг председничких избора 2002. године (Perrineau, 2003, str. 27). Његова ћерка Марин ле Пен наследила га је на месту председника странке 2011. године и од тада се бележи постепени раст популарности Националног окупљања, али и даље без конкретне изборне победе. Изборни неуспеси мотивисали су Марин ле Пен да уочи председничких избора 2022. године ублажи своје ставове и од идеје да Француска треба да напусти Европску унију дошла је до ставова да

је Европској унији потребна „суверенистичка реформа“. Коначна промена ове политичке опције спроведена је пред ванредне парламентарне изборе 2024. године, када је Бардела преузео место председника Националног окупљања и био њихов кандидат за премијера Француске. Он је током кампање говорио о томе да је потребно да Француска задржи интеграције са НАТО савезом и да се одустаје од политике повлачења француских војника из стратешке војне команде НАТО (RSE, 2024). Из овог препозиционирања Националног окупљања може се закључити да се не може говорити о „екстремној“ већ о „умереној“ опцији, поготову што је позиција „екстремне деснице“ „заузета“ политичким покретом Ерика Земуре.

| 25

Фото: Shutterstock

Промена лидера Националног окупљања не може се сматрати суштинском, већ искључиво симболичном променом са циљем да се промени имиџ странке и придобију гласачи у млађој популацији. Истовремено, не треба заборавити да Француску чекају председнички избори 2027. године, када поново треба очекивати кандидатуру Марин ле Пен, која ће лакше моћи да се припреми за ту кампању уколико до избора смањи страначке обавезе. Све то треба препознати као разлоге због којих је дошло до промена на челу ове политичке опције.

26 |

Уједињена левица – потенцијална претња за Макрона

Сматра се да левица у политичком деловању своје корене има управо у Француској и да се развила током Француске револуције са жељом да се обезбеди једнакост (Venizelos and Stavrakakis, 2023, str. 290). Касније су се током XX века развиле различите варијације левице, од оних које су биле у потпуности радикалне, као што су комунизам и социјализам, до умеренијих опција као што је социјалдемократија (Ramiro, 2016, str. 2). Модерна левица све чешће свој облик добија у еколошким политичким странкама, популарно названим „зеленим“.

Француска има вишедеценијско искуство са политичким опцијама социјалистичког усмерења што се можда најбоље огледа у два председничка мандата Франсоа Митерана од 1981. до 1995. године (Milić, 2021). С јачањем других политичких снага левица упада у кризу и разједињује се на више различитих странака, покрета

и организација. Чини се да је те снаге успео да уједини Жан-Лик Меланшон у оквирима странке Непокорена Француска (Insoumise France) уочи председничких избора 2022. године, када је био главни конкурент Марин ле Пен за улазак у други круг. Захваљујући пензионој реформи коју је спровео Емануел Макрон по добијању свог другог председничког мандата, Меланшон израста у лидера левице након организовања великог броја протеста широм Француске због такве Макронове одлуке. За Меланшонову политичку комуникацију такође је карактеристичан популизам. Популизам у оквиру левице има корене у деловању различитих латиноамеричких диктатора, а у Европи се његовим зачетником могу сматрати Ципрас и његов политички покрет Сириза (Jager and Borriello 2020, str. 740–741). „Најуспешнијим“ представником левог популизма може се сматрати шпански Подемос (Mazzolini and Borriello, 2022, str. 285). У стручној литератури као пример „левог популизма“ у Француској управо се наводи Жан-Лик Меланшон (Marlière, 2019, str. 98). Имајући у виду државе у којима се највише развио „леви популизам“, може се рећи да је он претежно доминантан за медитеранске државе. Основна карактеристика популизма којим се користе левичари јесте аргумент о класној борби и критика капиталистичког система који је прерастао у неолиберални систем, што самим тим изазива све веће класне разлике, односно нестајање „средње класе“ (Venizelos and Stavrakakis, 2023, str. 291). Због тога свој пик популарности достиже у периоду економске кризе, која се јавила 2008. године, али и сада многи политичари користе овај приступ. Дакле, сваки популизам тражи „непријатеља“ и

проналази га у корпорацијама и другим појединцима који поспешују капитализам и неолиберализам (Bonansinga, 2022, str. 512). Често се позива и на марксистичко учење, које се може запазити и у јавном деловању Меланшона, који је говорио о томе да је себе „интелектуално изградио на марксизму“ (Chloé, Bristielle and Chazel, 2021, str. 936).

Жан-Лик Меланшон је дугогодишњи француски политичар, који је своју каријеру започео у Социјалистичкој партији, да би 2012. године први пут учествовао на председничким изборима испред коалиције Леви фронт (Front de gauche), али без већег изборног успеха (Chloé, Bristielle and Chazel, 2021, str. 934). Тренутно је вероватно један од најуспешнијих политичара који користи „леви популизам“, а Макрона описује као „председника богатих“ јер је био успешан економиста и изданак је неолибералне школе. Уз то, већина протеста који су организовани против њега имала је економску компоненту, рецимо протести „жутих прслука“ против повећања цене горива или протести против пензионе реформе одржани недавно. На основу тих догађаја Меланшонови Непокорени максимизовали су број гласова. Да се левица у Француској стабилизовала показује низ изборних циклуса од 2022. године. Наиме, она је била другопласирана политичка опција после Националног окупљања на изборима за Европски парламент, а поправили су рејтинг и у оба изборна процеса за Парламент Француске. Ипак, Меланшонова неснађеност да се позиционира у односу на глобалне феномене и изазове вероватно га је коштала озбиљнијег изборног резултата (Venizelos and Stavrakakis,

2023, str. 292) без обзира на то што је за релативно кратко време успео да постане један од водећих политичких лидера у Француској.

Изборни резултати – (не)могућност кохабитације

Специфичност француског политичког система огледа се и у изборном систему који се примењује на парламентарним изборима. У питању је двокружни већински изборни систем са једномандатним изборним јединицама. Специфичност се огледа у томе што се у други круг пласирају сви кандидати који добију више од 12,5% гласова у првом кругу, а не само прва два најбоље пласирана кандидата, што је најчешће одлика већинског двокружног изборног система. Такав изборни систем погодује великим политичким странкама и мандате могу да освоје само политичке опције које у читавој држави имају развијену инфраструктуру. Овакав изборни систем примењује се у Француској од када је створена Пета република, 1958. године, док се претходно у Четвртој републици (1945–1958) примењивао пропорционални изборни систем (Orlović, 2011, str. 37). С обзиром на то је француски политички систем полупредседнички те да је најважнија политичка личност председник, избори за парламент не могу се сматрати најзначајнијим (Dupoirier and Sauger, 2010, str. 26). Ипак, без обзира на ту чињеницу, сваком председнику Француске у интересу је да минимизује могућност кохабитације јер то утиче на ефикасаност доношења одлука у држави и може да произведе нежељене кризе. Француска има

негативна искуства кохабитације, из доба када је председник био Митеран, док су на премијерским местима били прво Ширак, а затим и Баладур, као и када је Ширак био председник, а премијер Жоспен. Као главни разлог за кохабитацију наводила се раздвојеност изборног процеса, те је због тога, након уставних амандмана из 2000. године, скраћен мандат председника са седам на пет година што је омогућило да се председнички и парламентарни избори одржавају у истој години у размаку од неколико недеља (Elgie, 2001, str. 113–114). Расписивањем ванредних парламентарних избора Макрон

је увећао могућност да дође до кохабитације. Његова непопуларност расте од 2022. године, када је освојио други председнички мандат, и то због различитих потеза који нису наишли на одобравање грађана. Међутим, стиче се утисак да Макрон не брине превише о томе јер је свестан својих уставних овлашћења и немогућности активирања механизма који би довео до његовог опозива, док је, с друге стране, свестан и чињенице да ће се његова политичка каријера у Француској завршити када 2027. године приведе мандат крају, те да ће своју каријеру наставити у оквиру неке од међународних институција.

28 |

НАЗИВ ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ	ПРОЦЕНАТ ОСВОЈЕНИХ ГЛАСОВА
Национално окупљање – Марин ле Пен	33,2%
Коалиција левице – Жан-Лик Меланшон	28%
Препород – Емануел Макрон	20%
Републиканци	6,6%
Екстремна десница – Ерик Земур	0,7%

Табела 1. Приказ резултата првог круга парламентарних избора у Француској 2024. године^[3]

Први круг парламентарних избора у Француској одржан је 30. јуна. На основу приказа у табели 1 може се закључити да је Национално окупљање освојило највећи број гласова у првом кругу парламентарних избора. Резултати су били у одређеној мери изненађујући јер нису у потпуности били

у складу са изборима за Европски парламент који су одржани само три недеље раније у Француској. Тада је Национално окупљање Ле Пен освојило 31,9%, Препород Емануела Макрона 14,6%, а Меланшонов Коалиција левице 9,89%^[4]. Сличан изборни резултат остварили су Републиканци,

[3] Резултати преузети са <https://www.euronews.com/my-europe/2024/07/01/french-election-results-winners-and-losers-in-paris> (приступљено 16.8.2024.)

[4] <https://results.elections.europa.eu/en/france/> (приступљено 16.8.2024.)

који су имали 7,25%, а знатно бољи резултат у односу на јунске парламентарне изборе имали су Социјалисти 13,83%^[5]. Међутим, треба имати у виду да избори за Европски парламент имају статус „другоразредних“ избора и бирачи не осећају толики степен одговорности као када гласају на републичким изборима (Samardžić, 2015, str. 11). Излазност је била релативно висока за парламентарне изборе јер је гласало 67% уписаних бирача. У којој мери је изборни процес био неизванстан говори и податак да је у чак 306 изборних јединица (што је скоро половина од укупног броја изборних јединица) у други круг ушло више од два кандидата. Сматра се да таква ситуација погодује политичким странкама које су освојиле највећу подршку у првом кругу парламентарних избора. С друге стране, у 76 изборних јединица мандати су додељени после првог круга избора, а од тога је 38 места припало Националном окупљању. Када се то упореди са изборима 2022. године, може се приметити да је приликом тог изборног про-

цеса у првом кругу додељено само пет мандата. Такву разлику између два изборна процеса, за само две године, треба објаснити чињеницом да је на изборима 2024. била много већа излазност и да су гласачи јасно исказивали своје преференције према једном од три најјача политичка блока (десни, центар и леви). Ипак, по завршетку првог круга дошло је до јавних преговора између Препорода Емануела Макрона и лидера левице Жана-Лика Меланшона. Премијер Француске Атал, који долази из Макронове странке, говорио је о томе да у другом кругу „не сме да се дају нити један глас Марин ле Пен“. То је у потпуности у складу са оним што је и Макрон говорио по завршетку првог круга, а то је да је потребна широка сарадња да би се зауставио раст Националног окупљања. Заоштрена реторика уочи другог круга парламентарних избора довела је до тога да у великом броју изборних јединица дође до сарадње између кандидата који представљају политичке опције Макрона и Меланшона.

НАЗИВ ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ	ПРОЦЕНАТ ОСВОЈЕНИХ ГЛАСОВА	БРОЈ ОСВОЈЕНИХ МАНДАТА
Национално окупљање – Марин ле Пен	33,35%	143
Коалиција левице – Жан-Лик Меланшон	28,28%	182
Препород – Емануел Макрон	21,79%	168
Републиканци	7,25%	60

Табела 2. Приказ резултата другог круга парламентарних избора у Француској 2024. године ^[6]

[5] <https://results.elections.europa.eu/en/france/> (приступљено 16.8.2024.)

[6] Резултати преузети са <https://www.france24.com/en/france/20240704-2024-french-legislative-elections-results-of-the-second-round> (приступљено 16.8.2024.).

У другом кругу је поновљена слична велика излазност од преко 66,5% што представља највећу излазност у другом кругу парламентарних избора од 1997. године. У оквиру табеле 2 може се видети да процентуално није дошло до великих промена у оствареним резултатима између три најпопуларније политичке опције у Француској. Ипак, приметна је велика диспропорција код Националног окупљања између броја гласова и мандата које су освојили. То јесте једна од негативних последица већинског изборног система, јер није довољно имати велику подршку бирача, већ та подршка треба да буде што равномерније распоређена у оквиру изборних јединица да би се максимизовао број гласова (Nohlen, 1992, str. 89). Негативна кампања која се спроводила против Националног окупљања дала је резултате, а када се томе додају различита удруживања других изборних учесника, то је утицало на њихов изборни пораз. Међутим, сада се јавља проблем у ком ће смеру даље ићи формирање нове владе. Према тренутној констелацији снага нико нема самостално већину, чак ни у некој врсти коалиције са мањим политичким странкама. Због тога Макрон одуговлачи са формирањем нове владе будући да нема законски рок. Јасно је да ће избећи одржавање нових избора јер су многи очекивали да ће и на овим изборима бити поражен, али ипак је поново политички „преживео“. Међутим, нестабилност у политичком животу Француске се наставила. Прво је у септембру 2024. године (после више од два месеца од одржавања избора) за председника владе изабран Мишел Барније, који је у два мандата био европски комесар за регионалну политику и унутрашње тржиште и

један од главних преговарача приликом изласка Велике Британије из Европске уније 2016. године, а обављао је и неколико различитих министарских дужности у периодима када су се на најважнијим државним функцијама налазили различити политичари, рецимо Франсоа Митеран, Жак Ширак и Никола Саркози. Барније је на позицију премијера дошао као члан Републиканске странке и његово политичко позиционирање може се окарактерисати као благо десно што је послужило многима као аргумент да је Макрон учинио одређену врсту уступка десници. Припадници његове политичке опције неретко су га описивали као „разочараног макронисту“ који је у претходним годинама често критиковао Макрона, али је консензус јавности био да се поводом многих кључних питања, као што су економија и перспективе функционисања Европске уније, саглашавао с Макроновим решењима. Сукоби с Макроном почињу 2019, када га Макрон није подржао да постане председник Европске комисије, као и 2020, када га је Макрон условио да мора да напусти Републиканце да би постао премијер уместо Едуара Филипа.

Ипак, овој влади је изгласано неповерење већ 4. децембра. За неповерење је гласао 331 посланик што представља велику и стабилну већину јер минимална већина износи 289 посланика. Владу су заједно обориле политичке опције са левог и десног спектра, а иницијални догађај за такво гласање било је усвајање Закона о буџету. После само неколико дана Макрон је предложио новог кандидата за председника владе, у питању је Франсоа Бајру, који је лидер центристичког Демократског покрета, једне

Никола Н. Перишић

Контекст и последице ванредних парламентарних избора у Француској 2024. године: Успон актера са десног и левог спектра политичког деловања

Мапа са резултатима избора у француским новинама Le Monde, Париз, 24. април 2017.

Фото: Shutterstock

од мањих политичких странака у Француској. Такође, он има вишедеценијско политичко искуство у различитим француским владама и у Европској комисији. Потреба да влада не траје кратко огледа се у чињеници да је Бајру за чланове своје владе узео бивше премијере Елизабет Борн и Мануела Валса. Влада је изабрана захваљујући мањинској подршци, што значи да у било ком тренутку питање гласања о неповерењу влади врло лако може да се нађе на дневном реду. На тај начин Бајру је постао четврти француски премијер у 2024. години, а шести од када је Макрон председник, тачније

од 2017. године. Управо је то питање поверења влади у француском парламенту покренуто почетком фебруара 2025. године. На агенди парламента налазило се питање буџета које скупштина није усвојила 2024, али су странке левице, предвођене Непокореном Француском, успеле да уврсте и гласање о поверењу влади. За неповерење влади гласило је 128 посланика, што је било недовољно да се „обори“ и ова влада. Бајру је своје премијерско место задржао захваљујући чињеници да Национално окупљање и Социјалисти нису подржали предлог о изгласавању неповерења влади.

32 | Без обзира на то што се у јавности оставља слика да је с Бајруом успостављена стабилност политичког деловања у Француској, јасно је да та влада може да доживи крах у било ком тренутку. Поготову што треба очекивати подизање тензија између политичких актера како се буду приближавали председнички избори 2027. године. Стога не би било неочекивано да до краја Макроновог мандата буде још промена на челу владе. Треба узети у обзир још један фактор, а то је редистрибуција политичке моћи на геополитичком нивоу с доласком Доналда Трампа за председника Сједињених Америчких Држава и његове жеље да ограничи моћ Европској унији и водећим државама унутар ЕУ у које се сврстава Француска. Због тога ће Макрон бити заокупљен спољнополитичким темама и то може да доведе до занемаривања статуса владе, што ће искусни политичари као што су Марин ле Пен и Жан-Лик Меланшон покушати да искористе. Тако, у потпуности се остварује Де Голово запажање да је тешко „управљати државом која производи 246 различитих сирева“ (Vasović, 2008, str. 534).

Оно што може имати највеће, далекосежне последице по даље функционисање француског политичког живота јесте раздвајање председничких и парламентарних избора. Више од 40 година француски стручњаци су покушавали да пронађу решење како да се изборни процеси споје и смањи могућност за кохабитацију. Уколико Француска уђе у редовне изборне токове, раздвајање изборних процеса може да повећа могућност кохабитације у наредном периоду, а то се може одразити на ефикасност

доношења одлука и утицати на позиционирање Француске унутар Европске уније и одлучивање о другим важним геополитичким темама где се очекује проактивна улога Француске. Истовремено, кохабитација може да повећа ниво политичке кризе у Француској и доведе до честих промена влада.

Завршна разматрања

Ванредни парламентарни избори у Француској доказали су постојање неколико трендова у политичким процесима. Пре свега, различите друштвене и политичке кризе оставиле су трага на функционисање француског политичког система и било је неопходно направити крупну промену. Одлуку Макрона да распише изборе треба посматрати као храбру у ситуацији када је доживео пораз на изборима за Европски парламент и када су све анкете показивале да су велике шансе да се суочи с поразом и на парламентарним изборима. Међутим, ту његову одлуку о расписивању ванредних избора треба повезати и са чињеницом да он нема политички ауторитет и да није могао другачије да реши кризу у француском друштву. Избори су показали да се левица враћа на велика врата у Француску без обзира на то што у многим државама постоји јасна криза те политичке опције. Меланшон је својим популистичким дискурсом успео да придобије велики број гласова. Ипак, од његовог даљег политичког позиционирања зависи у којем смеру ће ићи његова политичка каријера.

НАЗИВ ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ	ПРОЦЕНАТ ОСВОЈЕНИХ ГЛАСОВА	БРОЈ ОСВОЈЕНИХ МАНДАТА
Национално окупљање – Марин ле Пен	17,3%	89
Коалиција левице – Жан-Лик Меланшон	31,6%	131
Препород – Емануел Макрон	38,57%	245
Републиканци	7,29%	61

Табела 3. Приказ резултата парламентарних избора у Француској 2022. године^[7]

Други важан елемент који треба издвојити као показатељ ових избора јесте да и у Француској десница расте, што је тренд у читавој Европи. То се најбоље може уочити из табеле 3, где се јасно види да се подршка Националном окупљању готово удвостручила за свега две године. Чини се да би се та подршка и више одразила на број мандата да су гласови били равномерније распоређени и да није дошло до међуизборне сарадње других политичких актера. Уочљиво је и јасно опадање подршке Емануелу Макрону који је у „излазном“ председничком мандату и јасно је да га такав политички рејтинг не брине. Занимљиво је да је левица Меланшона добила процентуално мање гласова на изборима 2024, али су искористили изборни систем да повећају број мандата, а то максимизовање ишло је на штету Националног окупљања из већ наведених разлога.

Поново је потврђена и теза да већински изборни систем доводи до несразмерног броја мандата у односу на проценат гласова. Јасно је да

су се Де Гол и законодавци који су творци актуелног изборног система у Француској руководили жељом да се формирају једностраначке владе и да се укрупни политички систем (Duverger, 1964, str. 219). Остаје утисак да то није допринело ефикаснијем функционисању француског

| 33

Фото: Shutterstock

политичког система, с обзиром на то какво је искуство с коалиционим владама у Француској,

[7] Резултати преузети са <https://data.ipu.org/parliament/FR/FR-LCo1/election/FR-LCo1-E20220612/> (приступљено 16.8.2024.)

34 | поготову у последњих неколико година јер су, на пример, у прошлом сазиву Републиканци морали да дају подршку Препороду да би имали већину, а слична судбина француског политичког живота присутна је и након ванредних парламентарних избора 2024. Позитиван тренд је и излазност, која је знатно повећана у односу на претходне изборе 2022. године. На различитим европским изборима већ постоји тенденција пораста изборне апстиненције због неповерења и незадовољства политичким елитама (Medel, 2024, str. 226). Ипак, висок ниво политичке културе карактеристичан за Француску пресудно је утицао на то да бирачи разумеју контекст изборног процеса и самим тим његову важност, те да партиципирају у тој активности, што је пресудило да излазност порасте (Voinea, 2023, str. 2296).

Можда најважнији ефекат овог изборног процеса јесте заузимање почетних позиција за председничке изборе, који ће се одржати 2027. године. С обзиром на то да Макрон нема право да се кандидује, остаје упражњено место канди-

дата на центристичкој позицији, док су се сада као најозбиљнији кандидати дефинисали Марин ле Пен и Жан-Лик Меланшон. Чини се да је бивши француски премијер Атал, који долази из Макронове политичке странке, слаб кандидат и да је упитно да ли би се уопште пласирао у други круг. Стога, даљи Макронови потези и окретање ка искуснијим политичарима као што су Барније и Бајру јасно указују на то да неко од њих може да постане председнички кандидат за изборе 2027. којег ће Макрон подржати. Обојица политичара у свом политичком деловању гравитирају ка центру и о најважнијим питањима имају сличне ставове као Макрон, тако да су то разлози због којих могу да добију његову неопходну подршку што може да буде важан чинилац те кампање. Дакле, Француску свакако у наредном периоду чекају многобројни политички и друштвени изазови и због тога је неопходно јединство најрелевантнијих политичких актера поводом кључних питања, а то у овом тренутку не изгледа оствариво.

References/Литература

- Anderson, B., and Secor, A. (2022). "Propositions on right-wing populism: Available, excessive, optimistic". *Political Geography*, XCVI, 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2022.102608>
- Bonansinga, D. (2022). "A threat to us: The interplay of insecurity and enmity narratives in left-wing populism". *The British Journal of Politics and International Relations*, XXIV (3), 511–525. DOI: <https://doi.org/10.1177/13691481221078187>
- Chloé, A., Bristielle, A. and Chazel L. (2021). "From The Front de gauche to La France insoumise: causes and consequences of the conversion of the French Radical Left to Populism". *Partecipazione e conflitto*, XIV (2), 933–953. DOI:10.1285/i20356609v14i2p933
- Dupoirier, E., and Sauger. N. (2010). „Four rounds in a row: The impact of presidential election outcomes on legislative elections in France“. *French Politics*, VIII (1), 21–41. DOI:10.1057/fp.2009.41

- Duverger, M. (1964). *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. London: Methuen.
- Elgie, R. (2002). "La Cohabitation de Longue Durée: Studying the 1997-2002 Experience". *Modern & Contemporary France*, X (3), 297-311. DOI:10.1080/09639480220151136
- Hubé, N., and Baloge, M. (2021). "France: Two separate Populist Parties; Two Separate Networks and one go-between Group". *Studia Politica Slovaca*, XIV (2-3), 22-34. DOI:10.31577/SPS.2021-2.2
- Ignazi, P. (2020). "The four knights of intra-party democracy: A rescue for party delegitimation". *Party Politics*, XXVI (1), 9-20. DOI:10.1177/1354068818754599
- Jager, A., and Borriello, A. (2020). "Left-populism on trial: Laclauian politics in theory and practice". *Theory & Event*, XXIII (3), 740-764. DOI: 10.1353/tae.2020.0042
- Knapp, A., and Wright, V. (2006). *The Government and Politics of France*. London: Routledge.
- Marlière, P. (2019). "Jean-Luc Mélenchon and France Insoumise: The manufacturing of populism". In: G. Katsambekis & A. Kioukiolis (eds.), *The populist radical left in Europe*. (93-112). London: Routledge
- Mazzolini, S., and Borriello, A. (2022). "The normalization of left populism? The paradigmatic case of Podemos". *European Politics and Society*, XXIII (3), 285-300. DOI:10.1080/23745118.2020.1868849
- Medel, R. (2024). "When do active citizens abstain from the polls? Civic associations, non-electoral participation, and voting in 21st-century democracies". *Acta Politica*, LIX (1), 220-244. DOI:10.1057/s41269-023-00290-x
- Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, C., and Rovira Kaltwasser, C. (2013). "Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America". *Government & Opposition*, XLVIII (2), 147-174. DOI: <https://doi.org/10.1017/gov.2012.11>
- Nohlen, D. (1992). *Electoral law and the party system*. Zagreb: Školska knjiga. [In Croatian]
- Orlović, S. (2011). "The electoral system and institutional design". In: Z. Stojiljković and D. Spasojević (eds.), *Recommendations for amendments to electoral legislation in Serbia*, (31-50). Belgrade: National Democratic Institute for International Affairs, Serbia [In Serbian]
- Perrineau, P. (2003). *Le vote de tous les refus. Les élections présidentielle et Législatives de 2002*. Paris: Presses de Sciences Po.
- Petrović, D. (2013). *Geopolitics of France*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. [In Serbian]
- Ramiro, L. (2016). "Support for radical left parties in Western Europe: Social background, ideology and political orientations". *European Political Science Review*, VIII (1), 1-23. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1755773914000368>
- Samardžić, S. (2015). "The parliament's powerlessness in times of crisis". *Godišnjak FPN*, IX (13), 9-22. [In Serbian] Available at: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1820-6700/2015/1820-67001513009S.pdf>
- Vasović, V. (2008). *Modern Democracies*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Venzelos, G., and Stavrakakis, Y. (2023). „Bound to fail? Assessing contemporary left populism.“ *Constellations*, XXX (3), 290-308. DOI: 10.1111/1467-8675.12638
- Voinea, C. F. (2023), "On the Challenge of Immigrant Integration. A political culture perspective on Western and Central Eastern Europe". *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities EQPAM*, XII (1), 1-35. Available at: <https://ssrn.com/abstract=4366669>

Internet sources/Интернет извори

<https://data.ipu.org/parliament/FR/FR-LC01/election/FR-LC01-E20220612/>

<https://results.elections.europa.eu/en/france/>

<https://www.euronews.com/my-europe/2024/07/01/french-election-results-winners-and-losers-in-paris>

<https://www.france24.com/en/france/20240704-2024-french-legislative-elections-results-of-the-second-round>

Milić, D. (2021). <https://novitreciput.org/propast-francuske-levice/>

Radio Slobodna Evropa. (2024). <https://www.slobodnaevropa.org/a/francuska-desnica-izbori-bardella-macron/33002796.html>

Nikola N. Perišić

Institute for Political Studies

Belgrade (Serbia)

The context and consequences of 2024 early parliamentary election in France: The rise of actors from the right and left spectrum of political action

Summary

After the poor electoral result of his political option in the European Parliament elections, President of France Emmanuel Macron decided to call an early parliamentary election. This move is unusual in the functioning of the French political system because early parliamentary elections are quite rare in this country. The voters' dissatisfaction with various decisions of Macron during his two presidential mandates were used by the political options from the right and left spectrum of political action for increasing their own rating. However, owing to the electoral system and post-electoral calculations, the political movement led by Macron kept a sort of political power in the Parliament; namely, the opposition actors are not able to form the majority that would lead to cohabitation, which has not been recorded since 2000, when the shortening of the presidential mandate from seven to five years led to the merging of presidential and parliamentary elections in the same year. Such calling of early parliamentary elections, in case they are held at their regular time in the future, separates elections while increasing the possibility of cohabitation being established in the forthcoming period. This paper will analyze and explore the manner in which the French political system will function in that situation, as well as the direction in which further growth of political options on the right and left spectrum.

Keywords: political system of France, parliamentary elections in France, Emmanuel Macron, Rassemblement national, Marine Le Pen, Jean-Luc Mélenchon

Матје Гранпјерон^[1]

Католички универзитет у Вандеји
Вандеја (Француска)

УДК 327::911.3(44)

327(100)

Прегледни научни рад

Примљен: 18.11.2024.

Прихваћен: 28.3.2025.

doi: 10.5937/napredak6-54842

Француска и геополитика: сложена прича коју угрожава чланство у ЕУ и НАТО

Сажетак: Аутор се у раду бави француском геополитиком, односно тренутном позицијом Француске у контексту чланства у Европској унији и НАТО. Претпоставка од које се полази у раду јесте да чланство у наведеним организацијама ограничава француску позицију и могућности за реактуелизацију француске геополитике, која је у првом плану имала националне интересе и суверенитет државе. Имајући у виду да су ЕУ и НАТО претња истинској француској геополитици, аутор у првом делу рада образлаже своју тезу, најпре у контексту положаја Француске у ЕУ и НАТО, а потом и у односу на идеологију позитивистичког либералног интернационализма. У другом делу рада аутор анализира увођење геополитике у француски образовни систем и препознаје предности и недостатке у самом систему. На крају, аутор нуди решење за утемељење француске геополитичке мисли, која би требало да се заснива на славној историји и патриотској елити.

Кључне речи: Француска, геополитика, образовање, позитивизам, историја, Европска унија, НАТО

Увод

Француска геополитика постаје све мање видљива и усредсређена на француске интересе и специфичне погледе на свет од тренутка када се структура ЕУ окренула ка федерализму након Мاستришког уговора и појаве политичке елите (која превазилази политичке партије) око Емануела Макрона, који је ставила ЕУ изнад

француских интереса, па се Француска вратила у НАТО. Осим тога, изучавање геополитике у француском наставном плану и програму највероватније неће бити први еманципаторни корак против геополитике и идеологије САД/ЕУ, већ ће их подржати као геополитичке програме упркос томе што су лоше замишљени и пуни предрасуда. Након анализе негативног утицаја који НАТО и ЕУ имају на француску геополитику,

[1] m-grandpierron@ices.fr ; <https://orcid.org/0000-0002-2465-2455>

у овом раду биће истражена еволуција менталитета и начина на који либерални заокрет отежава размишљање о самој идеји самосталне француске геополитике. На крају ће рад размотрити како специфичност француске историје и географије може да пружи решење за изазове с којима се Француска суочава.

Неопходно је разумевање значења геополитике у контексту реактуелизације или рађања самосталне француске геополитичке мисли. Геополитика је кључ за разумевање међународних односа, она указује на то „како владати“ и на који начин у одређеном контексту креирати спољнополитичке стратегије ради очувања националног интегритета и државног суверенитета. Самим тим, борба за развој француске геополитике значи пут ка суверенијој и самосталнијој међународној позицији Француске, што је у актуелним околностима изазовно будући да је Француска чланица НАТО и ЕУ, што су надржавне институције, које захтевају преношење дела суверенитета на надржавни ниво. У раду се полази од наведеног става и настоји се да се кроз критички осврт на идеологију позитивистичког либералног интернационализма прикаже униформност евроатлантске перспективе, која спречава успостављање француске геополитике.

ЕУ и НАТО као претња „правој француској“ геополитици

Данас су француска геополитика и геополитичка мисао угрожени деловањем двојног механизма: 1) Француска је део одређене безбедносне архитектуре (НАТО и ЕУ) и 2) тренутно доминантан

начин размишљања ограничава и униформише политичку мисао. Наведено ћемо образложити у наставку рада и у том контексту посматрати француску геополитику.

Који безбедносни контекст изабрати: француску безбедносну архитектуру или американизоване ЕУ и НАТО архитектуре

Од краја Другог светског рата генерал Шарл де Гол изнова је дефинисао врсту Европске уније коју је намеравао да промовише. За њега је пројекат ЕУ требало да буде заснован на начелима поштовања националног суверенитета држава чланица и на потпуној независности (политичкој, економској и културној) од Сједињених Америчких Држава, преко организације коју је он назвао „европска Европа“. Сматрао је да нарочито Француска, а затим и Европа у целини, морају бити потпуно самосталне у сваком погледу и залагати се за сопствене визије света и светских питања и остваривати их. То је значило одбацивање туторства (или вазализације, како је то назвао Збигњев Бжежински у *Великој шаховској шабљи*) Сједињених Америчких Држава, као и федералну интеграцију која деполитизује односе држава чланица.

Јелисејски споразум који су затим потписале Француска и Немачка требало је да утаба пут за политичко партнерство у оквиру обновљеног европског оквира. Међутим, генерал Де Гол претрпео је ударац када је, у време ратификације овог споразума, Бундестаг саставио и изгласао преамбулу, која је, под удруженим притиском Американаца, Жана Монеа и његовог Акционог

Маје Гранпјерон

Француска и геополитика: сложена прича
коју угрожава чланство у ЕУ и НАТО

| 39

Фото: Shutterstock

одбора за Уједињене државе Европе, „преобликовала“ споразум у смислу чврсте повезаности са НАТО, свдећи га на обичан споразум о редовним консултацијама. Одбијање Немачке да ревалоризује немачку марку после кризе која је управо потресла Француску убедило је Де Гола да се Немачка вратила својој политици моћи.

Ово схватање показало се као добра анализа када се сагледа игра моћи Берлина у оквиру ЕУ, нарочито од именованја Урсуле фон дер Лајен и покушаја Немачке да преко ЕУ нападне француски нуклеарни сектор под маском аргумента „зелене енергије“ (овај напад је чак признат у Парламенту ЕУ!).^[2]

[2] https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2023-002175_EN.html (приступљено 21.10. 2024).

40 | Стога је конфронтација између атлантиста и наднационалиста, с једне стране, и заговорника међудржавне „европске Европе“, с друге стране, била неизбежна и наставила се све до данас. Де Гол је био свестан дугогодишње геополитичке постојаности, која је превазилазила тренутне политичке прилике. Управо у том контексту треба схватити његов израз „Европа од Атлантика до Урала“, која је гледала у будућност после комунизма и одбаћивала ову идеологију означавајући њену временску границу. Међутим, заговорници интеграције мање Европе само су изградили тај европски идентитет унутар граница између два политичка блока, што се показало као кратковид и погубан концепт због њихове немоћи приликом пада Берлинског зида и пропасти совјетског комунизма.

Историја је одувек била пуна изненађења када је реч о наводној логици њеног редоследа. На пример, генерал Де Гол се неумољиво противио уласку Британије у заједницу, тврдећи да ће Британија постати „тројански коњ“ Сједињених Америчких Држава у Европи. Међутим, управо је Британија одбранила подједнаку аверзију Де Голових присталица према наднационалности. Исто тако, Фушеов план који су предложили Французи брзо су одбацили њени партнери иако је, према онима који су га осмислили, тај план могао довести до истинске европске политичке уније; исти ти партнери били су присталице приступања Велике Британије иако је она имала потпуно другачији концепт европске организације од њиховог.

Питање о томе шта треба да буде европски безбедносни контекст и оквир поново се актуализовало 2019. године, од следеће изјаве Емануела Макрона: „НАТО је у стању мождане смрти“.^[3] Француски председник је хтео да каже да НАТО више није значајан и да је изгубио смисао постојања. То је била исправна анализа. Уместо тога, Француска је подржала концепт „стратешког компаса ЕУ“ (концепт који тек треба да буде јасно дефинисан). Међутим, ова два концепта су, баш као и НАТО, проблематична и опасна за француску геополитику. Сама замисао представља пут ка истинској независности Европе од САД, и подразумева да европску безбедност треба да гарантују Европљани, а не актери ван региона (оваква анализа слична је кинеским и руским спољнополитичким дискурсима и циљевима у вези с решавањем регионалних сукоба, в. Grandpierron & Romès, 2024). Проблем с речима Емануела Макрона јесте у томе што он под Европом подразумева Европску унију. Када би заиста мислио на Европу у целини, онда би нова безбедносна архитектура била управо оно што је Де Гол имао на уму, а обухватила би и Русију, оживљавајући на тај начин историјски савез Француске и Русије, савез који је успостављен против немачких покушаја да преузму превласт крајем 19. века (Cohrs, 2022). Само такав безбедносни оквир могао би гарантовати стабилност у Европи и спречити спољне силе (САД) да користе Европу као „бојно поље“ за заустављање онога што оне сматрају претњом по своју светску хегемонију – ако парафразирамо речи Бжежинског. Осим тога, овакво схватање, самим тим што укључује Русију

[3] <https://www.lefigaro.fr/international/le-president-francais-emmanuel-macron-juge-l-otan-en-etat-de-mort-cerebrale-20191107> (приступљено 22.10.2024).

и Србију, отвара двоја врата према будућности: БРИКС би повезао Европу с територијама према којима се помера светска економија. Међутим, ово схватање не припада Емануелу Макрону. Под Европом он мисли на Европску унију, што је сасвим другачије. Уместо самосталне Европе у којој би државе задржале своје појединачне стратешке агенде засноване на сопственим интересима, ЕУ која развија истинску спољну политику и безбедносну архитектуру означила би крај националног суверенитета европских држава. Последњи доказ за то је изјава француског председника о употреби нуклеарног наоружања Француске ради заштите балтичких земаља од Русије. Прихватање пута ЕУ као уједињеног безбедносног актера довешће последично до тога да све државе чланице ЕУ виде свет на исти начин; да на исти начин схватају опасности и прилике. Ово једноставно није могуће осим ако се тврди и погрешно подразумева да су све културе и националне историје и политичке филозофије исте.

Када је започела специјална војна операција Русије у Украјини, уследиле су и емотивне европске и северноамеричке политике, познате као „санкције“ (погрешна реч без стварног правног значења), које су Европу и Француску вратиле на позицију вазала САД. Термин „санкције“ је проблематичан јер његово значење подразумева да се некоме суди, да је донета одлука независног суда да санкционише друштвено понашање које се сматра неприхватљивим. Стога коришћење тог термина има двоструки циљ: када нека држава чланица користи ову реч, она означава кажњавање неког актера који се сматра девијантним, али исто тако и ограничавање маневарског простора супарничке силе која жели да промени правила

међународног система. Међутим, употреба термина „санкције“ на неодређен начин да значи све мере предузете против неке државе крије у себи правну терминологију, често неисправну, односно жељу да се наметну своје вредности и да се одржи постојећи међународни поредак (Koskeniemi, 2004; Anghie, 2004; Chimni, 2017).

Употреба термина „санкције“ у политичком дискурсу захтева прављење разлике између санкција које се усвајају у мултилатералном институционалном оквиру (Уједињене нације итд.) и контрамера о којима одлучују државе. У оба случаја, то су принудне мере чији је циљ да се утиче на поступање неке државе за коју се сматра да крши међународна правила. Међутим, термин „санкције“ треба ограничити на принудне мере које усваја тело неке међународне организације у складу са својим оснивачким актом. „Санкције“ нимало не штите визију општеприхваћеног међународног поретка, већ су, напротив, део наметања неког тумачења међународног поретка (Sur, 2018). Међународно право заправо се углавном схвата као способност да се регулишу међународни односи, тј. да се ограничи понашање држава. Подразумева се да већина тзв. санкција које уводе европске државе крши њихове сопствене виталне интересе (нарочито када је реч о енергетици).

Геополитичко размишљање спречено ширењем идеологија позитивистичког либералног интернационализма

Француска и европске државе у целини такође су заробљеници посебног начина размишљања, које их спречава да развију сопствену геополитику.

42 | Оно представља еволуцију начина размишљања које је било доминантно у америчкој и европској политици у периоду 1860–1914. и које је неизоставно довело до самоубиства европске цивилизације током Првог светског рата. Политички начин размишљања и комуникација установили су јасан расни став ради стварања „цивилизацијског национализма“ у којем се силама Запада (Британија, Француска и САД) противе они који се сматрају неразвијенима (колонијална сфера, Кина) или неморалнима и декадентнима (Немачко и Аустроугарско царство). Политиколог Макс Вебер је објаснио да су у том периоду елите „најнапреднијих“ сила такође постале опседнуте мерењем глобалне хијерархије, „успоном и падом“ нација и империја, као и свих врста напретка. Размишљање о напретку повезано је с друштвеним дарвинизмом да би се створио „цивилизацијски дарвинизам“. Спој „цивилизацијског национализма“ и „цивилизацијског дарвинизма“ навео је политичке елите да своје дискурсе (имплицитно или експлицитно) усредсреде на идеју да су народи и државе у суштини укључени у борбу за опстанак „најспремније“ цивилизације (Cohrs, 2022).

Постоје сличности између ових елемената и онога што се могло приметити у САД и Европи на изборима 2024. године, пре свега на европским изборима, парламентарним изборима у Француској и председничким изборима у САД. Ови избори показују да су политички дискурси све идеологизованији. То није иста она идеологија из периода 1860–1914, већ њена развијена верзија, заснована на идеји да Запад има најбоље политичке системе и вредности јер је „победио у хладном рату“. Ова идеологија, заједно с новим култом у науци (позитивизмом), ствара

одређену врсту „позитивистичког либералног интернационализма“ према којем се мир и развој у свету могу гарантовати једино ширењем западњачких политичких режима и вредности у односу на земље које се сматрају ривалима и опасношћу (Кина, Русија, Иран итд.).

Позитивизам је настао из покрета који се залагао за чврсте темеље истраживања друштвених наука. Од Волца и његове књиге *Човек, држава и рат* (Waltz, 1959), политичке науке су се с много ентузијазма окренуле ка формалним прописима и позитивизму. Напослетку су политичке науке постале равноправне са егзактним наукама, као што су аналитички протокол, трансформација мишљења у квазиматематичко мишљење организовано на зависним и независним варијаблама. На крају је политикологија могла да препозна општа правила која одређују људско понашање и политичке појаве: узроке ратова, изборну мотивисаност и тако редом. Обрнути ефекат, који је у суштини онога што се проучава дуже од два дана, јесте да је историја постала скуп података. Чим се чињенице могу уклопити у претходно замишљене кутије, које се користе за оправдање два супротна догађаја, долазимо до претходно замишљеног размишљања, аутоматског размишљања, размишљања трансформисаног у једначину.

Позитивизам примењен на политиколошки истраживачки метод допринео је да се уклоне фактори људског понашања које је препознао још Тукидид (Hanink, 2019). Самим тим, култура, филозофија, перцепција и емоције дефинисане су као ненаучне, те зато не завређују да буду предмет истраживања. Када се у анализи међународних односа узму у обзир емоције, често се морају проучавати са утилитаристичког или бар

рационалистичког становишта. За то је у извесној мери одговоран Ханс Моргентау јер је, без сумње идући против самога себе, увео страх у крајње рационалистички модел одвраћања од употребе нуклеарног наоружања (Morgenthau, 1946).

Овај приступ одбацује сваку субјективност, друштвене везе и емоције у друштвеним односима. Позитивизам нас наводи да замишљамо најгори могући сценарио: ово је нарочито тачно у тврдокорном реализму и либерализму. Према мишљењу многих позитивистичких стручњака за безбедност, међународни актери су под утицајем спољних сила, које их воде у одређеном смеру. Будуће претње одређују се на основу трендова из прошлости, као да *друшћивени* свет напредује линеарно. Напослетку, алармизам подразумева рационалне, себичне и стратешке актере, који се боре за моћ и ресурсе. У овако конкурентном свету не постоји простор за стварну сарадњу, друштвене везе или за било шта што бисмо могли назвати међународним друштвом са „конституционалним структурама“ или развојем новог регионалног поретка. Овакав алармизам је рационалан утолико што се претеће радње не приписују актерима који делују из страсти или освете, већ хладним и себичним интересима или историјским силама. Постојећи аргумент у западноевропској или северноамеричкој литератури назива се „кинеском претњом“ или „руском претњом“ (Lindemann, 2023). Ове државе се често представљају као хомогени актери, који „устају“ и делују спремни да наметну своју вољу свету у блиској будућности спровођењем дугогодишњег стратешког плана.

Позитивизам у потпуности негира простор за хетерогеност, креативност и друштвене везе између актера. Прво, када је реч о предмету

расправе, позитивистички приступи имају углавном хомогенизујући и уједињен приступ предметима, који негира индивидуалност. Иако су у свакој науци неопходни извесна категоризација и сврставање да би се „упознали“ одређени аспекти друштвене реалности, номолошки позитивизам покушава да одреди ове категорије и, на пример, да персонификује агрегације датим интересима и емоцијама, као што је „жеља Кине“ да буде доминантна. Ово уједињавање може да доведе до тога да актери изгледају посебно моћни и опасни. Ако се актери посматрају као уједињени, на пример Русија, Кина, Северна Кореја или Иран, лакше је приписати им кохерентну вољу. Обично се заборава да је спољнополитичко деловање много чешће резултат компромиса него координисане политике.

Позитивистичка логика често доводи до схватања концепата из евроатлантске перспективе. Због тога „демократија“ може да буде само политичка конструкција схваћена на евроатлантски начин. Сваки други модел није „права“ демократија, не може се квалификовати као такав, а заправо је манипулативни покушај корумпираних елита да глуме демократију. Погрешно је претпостављати да су све културе, историје и цивилизације равноправне.

У књизи *Бродолом цивилизација* Амин Малуф објашњава да глобализација, олакшана и подржана технолошким развојем, намеће приближавање различитих компоненти човечанства у таквој мери да те компоненте постају све униформније. Међутим, ту постоји један парадокс: људи се придржавају доктрина и идеологија које величају посебност. Људи се из дана у дан све више приближавају, а сукоб идентитета

је све жешћи. Ипак, не може се рећи да нисмо упозорени. Упозорили су нас Замјатин, Хаксли и Орвел. Сва тројица су желели да упозоре своје савременике на будуће тираније и могућу тоталитаристичку употребу технолошких алатки за уништавање слободе и људског достојанства. У роману *Ми (Nous autres)* Замјатин описује свет у којем је сваки аспект пажљиво испланиран, временски одређен и преведен у математичке формуле представљене у распореду часова (лично време, време посвећено одређеној активности итд.).

44 |

Да ли се крећемо према свету у којем Велики брат све види и чује? Према свету у којем је језик до те мере контролисан и изокренут да можемо изразити само мишљења која одговарају званичном мишљењу? Ово се већ дешава у Европској унији (од самог њеног оснивања, в. Laughland, 1998) и у Сједињеним Америчким Државама: гушење медија (руских медија, док је израелским медијима дозвољено да изражавају своју визију пуну предрасуда, *CNews* итд.) и мишљења која нису у складу с делиричном визијом пандемије ковида 19 и рата у Украјини. Све ове мере озбиљно подривају демократију. Наиме, основни стуб на којем почива демократија јесте транспарентност. Миршајмер то одлично показује у својој најновијој књизи *Велика заблуда (Mearsheimer, 2018)*. Транспарентност значи да свако има приступ информацијама које су им неопходне за доношење одлука. Рат ставља тачку на ово под маском заштите поверљивости операција (било би штета да непријатељ сазна за војне планове). Информације се надзиру, контролишу и реконструишу. Претварајући се да покушавамо да пресретнемо разговор између територија, ко-

ристимо прилику да прислушкујемо телефонске позиве економских конкурената, препознајемо политичке противнике и тако даље.

Током хладног рата Хенри Кисинџер је разликовао два типа спољне политике. Западна спољна политика била је изграђена на употреби рационалних и објективних података добијених из дипломатских телеграма које је било лако тумачити и на основу којих је свако могао да направи обрачун трошкова и користи. С друге стране, источна спољна политика била је изграђена на нетранспарентним, унутрашњим, ирационалним и емоционалним факторима. Може се закључити да на Западу није било ништа ново, а када је реч о ирационалним жељама, оне су морале да се преведу на научни, неутралан и веродостојан језик. Сада је ситуација обрнута: „источна“ дипломатија је рационална и заснована на реалполитици. Најновији пример за то је кључни утицај Кине у саудијско-иранском приближавању, док западна дипломатија постаје нечујна зато што је све емоционалнија: не долази у обзир преговарати с Путином зато што је у јавним и званичним дискурсима Путин приказан као отелотворење зла.

То није увек било тако. Током хладног рата Француска је могла да задржи утицај у свету зато што је имала независну спољну политику засновану на француским интересима. Због тога је остала цењени актер и могла је да усмери свој пут ка главним прекретницама. Једна од њих била је посета генерала Де Гола Совјетском Савезу на врхунцу хладног рата и признање Народне Републике Кине као праве Кине, много година пре него што су то учинили Никсон и Кисинџер.

Позитивистички либерални интернационализам заснован је на тумачењу да је Запад „победио“ у хладном рату. Самим тим, не само да је добио престиж већ и убеђеност да је западни модел последња фаза људског развоја. О овоме је писао Фукујама (Fukuyama, 2020). Овај неокантовски став претпоставља да појединачне државе са демократским политичким уређењем представљају идеал којем ће тежити остатак света, јер такво уређење нуди најбољу будућност за миран светски поредак. Што је више демократских друштава, то ће бити више мира у свету; ако је мање демократије, то ће бити и мање мира у свету (Russett, 1994). Ове идеје сада су саставни део спољне политике европских земаља и Северне Америке, познате као концепти хуманитарне интервенције и одговорности за заштиту (Orford, 2013), али су предмет жестоке критике осталих земаља, на пример чланица БРИКС-а (Sahakyan & Gärtner, 2022; Maalouf, 2023), као и земаља које Запад с презиром зове „трећи свет“, што представља основ за „револт против Запада“ (Buzan, 1977; Wight, 1977; Badie, 2013).

Овакав начин размишљања оживљава колонијално уверење да је Запад поново постао центар цивилизације. Либерална идеологија отежава либералним вођама да прихвате било какво оспоравање или поделу моћи, било на домаћем терену било на међународној сцени. Од самог почетка, либерални мислиоци су писали о потреби избегавања губитка моћи, нарочито од народа. Како је могуће задржати моћ између људи из доброг друштва заправо је поента којју истиче Публије (заједнички псеудоним америчких есејиста Александра Хамилтона, Џејмса

Медисона и Џона Џеја) у Федералистичким списима. У то време у питању је било оптимизовање политичког и изборног система и од тада се политичка мисао развија, нарочито захваљујући критичким приступима. Грамши (Gramsci, 2001), Фуко (Foucault, 1995) и Стивен Лукс (Lukes, 1974) наглашавали су моћ идеологије у обликовању народних маса. Држава је затим постала стражар у служби владајуће класе: она мора да се заштити повременим увођењем реформи да би се подређеним класама показало да је капиталистички систем једини начин побољшања њихових животних услова.

Прибегавање позитивизму комбинованом са интернационалним либерализмом доводи до негације историје и посебности народа, култура и цивилизација. То води ка униформности и, самим тим, до одбацивања разлика. Закључак је да Европа полако губи своју независност тако што усваја начине размишљања и погледе на свет који су супротни њеној дуготрајној историји. Ово се види у важећем средњошколском програму у Француској, нарочито у наставном програму за историју и геополитику.

Геополитика у образовним програмима у Француској: добра идеја коју је протраћила либерална мондијалистичка „француска“ елита

Геополитика се поново вратила на сцену 2019. године, у оквиру средњошколског наставног програма. Геополитика као део групе предмета

„историја-географија, геополитика, политичке науке“ једна је од три најпопуларнија изборна предмета на матурском испиту. Поновна појава геополитике у настави свакако је добродошла, али она има одређен број недостатака и когнитивних предрасуда.

Какво место има изучавање геополитике у Француској

46 |

Ентузијазам за геополитику као предмет сам по себи је јединствен и својствен Французима. Њима је такође својствено да од геополитике направе квазиуниверзитетски предмет (геополитика није засебан универзитетски предмет зато што није прецизно дефинисана у Националном савету универзитета). Наиме, ниједан други образовани модел не даје геополитици такав значај као што то чини француски систем.

Француско одушевљење геополитиком без сумње је историјски повезано са утицајем и местом географије на француским универзитетима. Географи су се дуго жестоко противили еманципацији геополитике од географије. Током 20. века, географи су покушавали да успоставе научну, „озбиљну“ географију. Тако је првенство дато физичкој географији због њене техничке природе: она има сопствен и сложен речник, сопствену методологију – све што је потребно да је учини науком у крајње позитивистичком интелектуалном контексту. Потискивањем људских и политичких аспеката географије, географи су почетком 20. века покушали да забораве утицај који је Емануел де Мартон имао на Клемансоа приликом редефинисања европских граница од

1919. године наовамо. Међутим, изгледа да се и сам Емануел де Мартон потрудио да његов значај буде заборављен.

Данас је ситуација сасвим другачија. Чак би се могло рећи да смо отишли из једне крајности (одбацивање геополитике) у другу (претерано присуство геополитике): термин „геополитика“ неселективно користе новинари и есејисти. Ову поновну заинтересованост за геополитику могуће је објаснити међународним политичким аспектима наставног програма за историју и географију у Француској. Много дубљи разлог за заинтересованост Француске за геополитику могла би бити забринутост због француског губитка стратешке иницијативе после хладног рата, њен повратак у НАТО и најновија дешавања у Европској унији. Заинтересованост за геополитику стога је изражавање одређене несвесне носталгије за временима поново откривеног значаја Француске током председничког мандата генерала Де Гола, времена када је Француска стекла цивилну и војну, односно нуклеарну моћ, када је Париз подједнако сарађивао са Вашингтоном и Москвом, и када је Маова Кина препозната као „права“ Кина, много пре него што су то учиниле САД и пре Никсонове посете Пекингу 1972. године.

Наиме, подучавање и примена геополитике пре свега значе посматрање своје државе на међународној сцени, вођење рачуна о сопственим интересима и самостално размишљање о могућностима и опасностима. Остале европске земље (Средња и Источна Европа) одабрале су да стратешки зависе од Сједињених Америчких Држава и тиме су прихватиле да свет посматрају на исти начин као и њихов заштитник.

Геополитика у наставном програму: неорганизована иницијатива пуна предрасуда

Од 2019. године геополитика се подучава у оквиру реформе велике матуре и увођења специјализованих предмета. Геополитика се не подучава засебно, већ се комбинује са осталим предметима у оквиру специјализоване групе предмета „историја-географија, геополитика и политичке науке“. Иако је јасно да се у средњој школи може дати само увод, односно „груба представа“ о овим научним дисциплинама, наставни програм који је састављен покреће низ питања.

Дефиниција геополитике наведена у званичним упутствима Министарства просвете рестриктивна је јер „разматра супарништва и проблеме у погледу моћи између територија у њиховој историјској дубини, као и представе које их прате“. Међутим, геополитика је много више од тога. Наставни програм изгледа пре као јукстапозиција емпиријских ситуација, него као програм намењен развијању мишљења. Доказ за ово јесте одсуство поглавља о концептима, мислиоцима и методологији геополитичке анализе. Без концепта је тешко ставити ствари у перспективу или их упоредити.

Изнаенађујуће је то што се Француска у суштини не проучава, осим кроз питање наслеђа. У роману *Избор њо спродносџи* (*Elective Affinities*), Гете каже да је, са становишта педагошког квалитета, погрешно подучавати децу о неким далеким врстама пре него што се упознају са флором и фауном властите земље. У ствари, програм је усредсређен на САД, Индију и Кину. Такође, штета је што се државе које не припадају Западу, односно Кина и Индија, проучавају кроз когнитивне предрасуде. Њихове

спољне политике анализирају се помоћу модела тврдњи који су на међународној сцени користиле европске силе у 19. веку и САД после 1945. године, не узимајући у обзир њихове сопствене системе мишљења, историју и културу. Ове когнитивне предрасуде стварају замку уверења да незападњачке земље покреће исти апетит за светском доминацијом као што је то случај са земљама Запада – што је свакако могуће, али не и највероватније.

На крају, одређене теме, као што су границе, нису добро осмишљене. Тема граница заснована је на приступу који је сведен на обичну дихотомију унутрашњи/спољашњи или ми/они, чиме нам се имплицитно дозвољава да замислимо границе као извор опасности и сукоба – што је понекад истина, али не увек. Такође, штета је што се границе изучавају без помињања њихове сврхе: да дефинишу одређену државу.

Славна историја и потреба за патриотском елитом као геополитичко решење да би се искористиле прилике и избегли изазови

У претходна два века Француска је обузета страхом од пропадања. Ово је сасвим разумљиво јер се сећа своје моћи као хегемона у Европи у време Луја XIV и Наполеона I, када је француски језик био језик дипломатије све до Версајског споразума, када је она током читавог 18. века одређивала правила у погледу цивилизованости, доброг укуса и префињености, када се у време револуције сматрала местом на којем су се родиле савремене идеје о људским правима и националном

суверенитету, када је у 19. веку била сматрана „великом нацијом“, упркос демографском паду, када је у Првом светском рату дала огромне жртве због победе над немачким империјализмом.

Шведска, Шпанија и Аустрија такође су својевремено биле водеће силе, али су све прихватиле да се прилагоде када је њихова пропаст била очигледна. Међутим, Француска није тако поступила. Француска је можда једна од земаља које су највише забринуте за своју будућност, али страх од пропасти подстакао ју је да се не одриче свог положаја. Жеља за одлагањем пропасти може се објаснити француском навиком да своју земљу посматрају као силу која мора имати главну улогу у свету. Овим се изражава носталгија за нацијом која је у стању да утиче на судбину света, као и потреба за обновом да би та нација задржала свој положај. Жеља за задржавањем утицаја у свету подстакнута је императивом славе као решења за поновно стицање геополитичког значаја.

После сваког од тих неуспеха Француска је успевала да се прилагоди и поново добије маневарски простор и превазиђе нове опасности које су јој претиле. Од 1958. наовамо о Француској се поново говори као о независној држави, без дугова и цењеној у међународним телима. По повратку на власт, генерал Де Гол је истицао већи суверенитет у односу на САД, противећи се пре свега стационарању америчких ракета средњег домета на француском тлу. У фебруару 1960. експлодирала је прва француска атомска бомба у Сахари. Године 1966. Француска се повукла из интегрисане команде НАТО и затворила америчке базе на својој територији. Политика величине и славе омогућила јој је да поново постане нација коју слушају сви у свету, нарочито арапске државе

и државе „трећег света“; постаје заговорник независности и критике империјализма, као и отворености према Истоку и Кини, присталица сарадње и развоја. Национални интереси сада имају првенство над ограничењима које су наметнули биполаризација света и идеолошка конфронтација између два блока. Француски језик један је од пет најраспрострањенијих језика у свету иако полако губи своје место у међународним организацијама, док је американизација културе довела до смањивања броја говорника француског језика, чак и у Африци. Француска дипломатска мрежа је трећа по величини на свету, после кинеске и америчке. Француска војска је једина у Европи која може сама да делује у свету. Француска има војне базе у Африци, на Блиском истоку и у Индопацифичком региону. Када је реч о економији, Француска има велики број водећих компанија, нарочито у сектору авиообраћаја (Airbus), наоружања (Dassault, Safran, Thalès), у нафтној индустрији (Total) и сектору луксуза (LVMH). То што је увидела да више није само сила средње величине објашњава одлучност Француске да Европу претвори у мултипликатор силе упркос томе што је стално проширивање смањило утицај Француске у ЕУ са 27 чланица.

У ствари, ништа не осуђује Француску на заборав осим недостатка воље, односно немогућности да одбрани француску државу и културу од напада глобализације коју заговарају политике САД и ЕУ. У томе и јесте проблем, Француску воде политичари који не верују у француске обичаје, који не цене нити поштују француску културу и језик. У том погледу, председнички мандат Емануела Макрона права је срамота – изјаве у иностранству о томе да не

„постоји француска култура“^[4], деградирање председничке функције неприкладним фотографијама^[5], понижавање француске историје на церемонији отварања Олимпијских игара 2024. године^[6], продаја успешних француских стартап компанија Сједињеним Америчким Државама зато што се то сматра „виталним“ за одбрамбену индустрију Француске^[7], промовисање интереса ЕУ уместо интереса Француске, као и губитак поштовања и поверења у политичке институције после парламентарних избора 2024. године.

Главни изазов за Француску је како је могуће обезбедити да се глас Француске чује у иностранству уколико се она не сматра снажном на сопственом тлу. Француска делује као земља сукоба, без друштвеног дијалога, земља чији су синдикати углавном нерепрезентативни, где се стално покрећу штрајкови и влада култура протеста. После покрета „жути прслуци“ из 2018–2019. уследиле су демонстрације и штрајкови због пензија у зиму 2022–2023, а затим и немири у предграђима у јуну и јулу 2023. године. Иако држава има монопол над 58% богатства које производи, јавни сервис пропада, што показују стање у болницама током ковид кризе и стални пад стандарда образовања, према подацима Програма за међународну процену студената

(PISA). У економском смислу, утицај Француске нагло је опао током последњих педесет година.

Много алармантније од нижег ранга Француске у хијерархији светских сила на основу БДП-а јесте погоршање њеног положаја у погледу БДП-а по глави становника. Њен БДП по глави становника, сада на 26. месту, био је до 1989. године исти као у Немачкој, а сада је за 15% нижи, што појачава страх од дугорочног осиромашења. Пошто није успела да спроведе структурне реформе неопходне за њену привреду, као што су то учинили њени главни суседи, Француска види да јој конкурентност опада, а да њен привредни дефицит нагло расте (156 милијарди до 2022. године), иако је до 2003. године имала привредни суфицит. Земља је изложена деиндустријализацији, има мања улагања и иновација. Јавни дуг је од 1980. године са 20% достигао чак 112% БДП. Упркос значајном паду у последње три године, масовна незапосленост и даље је висока (7,3% на крају 2023. године), нарочито међу младима, а средњи слојеви друштва постају све сиромашнији.

Напослетку, Француској је тешко да помири своје опште међународне амбиције са ограниченим финансијским и људским ресурсима. Магија речи има своје границе. Без економске моћи, готово су безначајне тврдње о самосталности и

[4] <https://www.lefigaro.fr/voix/politique/2017/02/06/31001-20170206ARTFIG00209-emmanuel-macron-et-le-reniement-de-la-culture-francaise.php> (приступљено 25.10.2024).

[5] <https://www.leparisien.fr/politique/photo-polemique-de-macron-aux-antilles-ce-geste-n-etait-pas-contre-le-president-01-10-2018-7908261.php> (приступљено 26.10.2024).

[6] <https://www.lefigaro.fr/sports/jeux-olympiques/polemique-sur-la-ceremonie-d-ouverture-des-jo-patrick-bouche-ron-parle-de-cene-sublimentale-20240730#:~:text=La%20s%20A9quence%20a%20choqu%C3%A9%20l,en%20%C3%A9motions%20et%20universellement%20salu%C3%A9s%20BB>. (приступљено 29.10.2024).

[7] <https://www.lejdd.fr/economie/economie-bercy-donne-son-aval-au-rachat-de-131-entreprises-sensibles-par-letranger-en-2022-135583> (приступљено 30.10.2024).

о положају који није поданички. Још увек дубоко погођена траумама и проблемима из прошлог века, Француска је свесна свог пропадања, али не може да се помири с тим, нити предузима мере које би јој омогућиле да то пропадање заустави. Док је релативни пад уобичајен када настаје као резултат успона великих држава на светској сцени, апсолутни пад је озбиљан уколико проистиче из губитка традиционалних средстава као што су индустрија, технологија, култура и демографија.

Решење које примењује данашње руководство јесте да се Француска потпуно укључи у интеграциони напредак ЕУ и НАТО, позивајући се на аргумент да је данас немогуће наћи појединачна решења. То је заиста тачно, али проналажење решења у мултилатералној архитектури не значи бити на страни оних који имају анти-француску агенду. Историја је пуна лекција које треба научити и прихватити. Преостаје само нада да ће ново руководство у будућности бити поносно на то што је француско и спремно да на прво место стави специфичност француске културе и историје и прихвати да је будућност усмерена ка Истоку. Другим речима, Француској је више него икада потребна патриотска елита која ће престати да верује у позитивистички

либерални интернационализам и прихватити да је Исток, а не САД, нови извор надахнућа.

Француска је срећна што има територију која је повезује са свим континентима. Самим тим, амбициозан геополитички пројекат подразумевао би коришћење прекоморских територија за укључивање Француске у нову глобализацију и њено повезивање са чланицама БРИКС-а и Јужном Америком, чиме би се она удаљила од Европе у силазној фази и од САД које су заокупљене унутрашњим контрадикторностима. Данашња елита види прекоморске територије као терет. То је деградирајуће за прекоморске територије, које су крајње патриотски настројене и обезбеђују највећи део француске војске. Уместо тога, требало би много улагати у ове територије и користити их за повезивање Француске са свим регионалним економским иницијативама, као што су кинески „Појас и пут“, Велики план за убрзање и експанзију економског развоја Индонезије (МРЗЕИ), пројекат „Сингапурски подухват 2030“, укључујући и пројекат „Кувајтска визија 2035. године“.

Другим речима, решење лежи у повратку на праву дефиницију геополитике: политика моћи заснована на специфичним одликама државе, њеног становништва и историје.

References / Литература

- Anghie, A. (2004). *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press
- Badie, B. (2013). *Le Temps des Humiliés. Pathologie des Relations Internationales*. Paris: Odile Jacob.
- Brzezinski, Z. (2016). *The Grand Chessboard*. New York: Basic Books

- Bull, H., (1977). *The anarchical society: A study of order in world politics*. New York: Columbia University Press.
- Chimni, B. (2017). *International Law and World Order: A Critique of Contemporary Approaches*. 2nd ed. Cambridge University Press.
- Cohrs, P. (2022). *The new Atlantic order: The transformation of international politics 1860-1933*. Cambridge: Cambridge University Press
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. 2nd edition. New York: Vintage Books.
- Fukuyama F (2020) *The End of History and the Last Man*. London: Penguin Books.
- Grandpierron, M. and Pomès, E. (2024). China's Discursive Strategies during the Syrian Civil War: Communicating Opposition to Western Understanding of Human Rights and R2P. In: M. Zreik (ed) *Soft Power and Diplomatic Strategies in Asia and the Middle East (75-88)*. Hershey: Igi Global.
- Goethe, J. (1978). *Elective Affinities*. London: Penguin Classics.
- Gramsci, A. (2021). *Cahiers de Prison: Anthologie* (ed. J-Y Frétygné). Folio 674. Paris: Gallimard.
- Hanink, J. (2019). *How to Think About War. An Ancient Guide to Foreign Policy*. Princeton: Princeton University Press.
- Koskenniemi, M. (2004). International Law and Hegemony: A Reconfiguration. *Cambridge Review of International Affairs*, 17 (2), 197-218. <https://doi.org/10.1080/0955757042000245852>
- Laughland, J. (1998). *The Tainted Source. The Undemocratic Origins of the European Idea*. New York: Warner Books.
- Lindemann, T. (2023). Theorising Danger or Dangerous Theories? Positivist Data and the Making of the China Threat. *Political Anthropological Research on International Social Sciences*, 4 (2), 142-172. <https://doi.org/10.1163/25903276-bja10049>
- Lukes, S. (1974). *Power. A Radical View*. London: Macmillan Press.
- Maalouf, A. (2019). *Le Naufrage des Civilisations*. Paris: Grasset.
- Maalouf, A. (2023). *Le Labyrinthe des Egarés*. Paris: Grasset.
- Mearsheimer, J. (2018). *The Great Delusion. Liberal Dreams and International Relations*. New Haven: Yale University Press.
- Morgenthau, H. (1946). *Scientific Man Versus Power Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Orford, A. (2013). Moral Internationalism and the Responsibility to Protect. *European Journal of International Law*, 24 (1), 83-108. <https://doi.org/10.1093/ejil/chs092>
- Russett, B.M. (1994). *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*. Princeton: Princeton University Press.
- Sahakyan, M. and Gärtner, H. eds., 2022. *China and Eurasia: rethinking cooperation and contradictions in the era of changing world order*. Abingdon: Routledge.
- Sur, S. (2018). Observations sur les « sanctions » internationales. *Annuaire Français de Relations Internationales*, XIX, 117-131. <https://doi.org/10.3917/epas.afom.2018.01.0117>.
- Waltz, K. (1959). *Man, State and War*. New York: Columbia University Press.
- Wight, M. (1977). *Systems of States*. Leicester: Leicester University Press.
- Zamyatin, Y. (2022). *Nous Autres*. Paris: Sinope.

Internet sources / Интернет извори

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2023-002175_EN.html

<https://www.lefigaro.fr/international/le-president-francais-emmanuel-macron-juge-l-otan-en-etat-de-mort-cerebrale-20191107>

<https://www.lefigaro.fr/vox/politique/2017/02/06/31001-20170206ARTFIG00209-emmanuel-macron-et-le-reniement-de-la-culture-francaise.php>

<https://www.leparisien.fr/politique/photo-polemique-de-macron-aux-antilles-ce-geste-n-etait-pas-contre-le-president-01-10-2018-7908261.php>

<https://www.lefigaro.fr/sports/jeux-olympiques/polemique-sur-la-ceremonie-d-ouverture-des-jo-patrick-boucheron-parle-de-cene-subliminale-20240730#:~:text=La%20s%C3%A9quence%20a%20choqu%C3%A9%20,en%20%C3%A9motions%20et%20universellement%20salu%C3%A9s%C2%BB>

<https://www.lejdd.fr/economie/economie-bercy-donne-son-aval-au-rachat-de-131-entreprises-sensibles-par-letranger-en-2022-135583>

Matthieu Grandpierron

Catholic University of Vendée

Vendée (France)

France and Geopolitics: A Complicated Story Threatened by EU and NATO Memberships

Summary

The author of this paper addresses French geopolitics, or today's position of France in the context of its membership in the European Union and the NATO. The starting assumption is that the membership in these two organizations limits the French position and opportunities for reviving French geopolitics which formerly put forward national interests and the sovereignty of the state. Having in mind that the EU and the NATO are a threat to France's true geopolitics, in the first part of the paper the author justifies his thesis, first in the context of France's position in the EU and the NATO, and then in relation to the ideology of positivist liberal internationalism. In the second part, the author analyzes the introduction of geopolitics in the French educational system and recognizes advantages and disadvantages in the system itself. Finally, the author offers a solution to the foundation of the French geopolitical thought which should be based on glorious history and a patriotic elite.

Keywords: France, geopolitics, education, positivism, history, European Union, NATO

Андреа Д. Матијевић^[1]

Институт за политичке студије
Београд (Србија)

УДК 339.92(497.11:44)
Прегледни научни рад
Примљен: 25.8.2024.
Прихваћен: 16.4.2025.
doi: 10.5937/napredak6-52992

Трговинско-инвестициони односи Републике Србије и Републике Француске – савремени трендови^[2]

Сажетак: Трговинско-инвестициони односи између Србије и Француске представљају важан аспект свеукупне билатералне сарадње између две државе. Полазећи од историјата економских односа од 1878. до данас, истраживање спроведено за потребе овог рада обухвата анализу савремене трговине и инвестиција. Методологија укључује квалитативну и дескриптивну анализу, засновану на подацима међународних и националних институција. Резултати показују стабилну и динамичну трговинску размену, са значајним растом француских страних директних инвестиција у Србију. Нови аспекти оваквог истраживања укључују пре свега свеобухватну анализу тренутних трендова и изазова у анализираним областима билатералне сарадње. Рад се закључује истицањем оптимистичке перспективе за даљи развој билатералних економских односа између две државе.

Кључне речи: Република Србија, Република Француска, спољнотрговинска размена, стране директне инвестиције, економска сарадња

Увод

Трговинско-инвестициони односи између Србије и Француске представљају значајан аспект билатералне сарадње двеју држава, која има дубоке корене у историји и наставља да се развија

у савременом контексту глобалне економије. Француска, као један од водећих економских актера у Европској унији (ЕУ), и Србија, као земља која тежи чланству у ЕУ, успоставиле су стабилне и динамичне везе у области трговине и инвестиција. Овај рад анализира различите

[1] andrea.matijevic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0001-8638-7653

[2] Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

димензије ових односа, са фокусом на квантитативне и квалитативне аспекте трговинске размене, страних директних инвестиција, као и кључне секторе који доприносе јачању економске сарадње између две републике. Разумевање тренутних трендова и изазова у трговинско-инвестиционим односима Србије и Француске од суштинског је значаја за унапређење билатералне економске сарадње и дефинисање будућих праваца развоја.

Пружајући најпре увид у историјат економских односа Србије и Француске (неопходног за разумевање савременог контекста) од тренутка успостављања дипломатских односа након Берлинског конгреса 1878. године, у контексту предмета истраживања аутор се опредељује за анализу динамике, обима и структуре билатералних економских односа две државе, превасходно из угла спољнотрговинске (робне) размене и страних директних инвестиција (СДИ). Методологија истраживања заснива се на квалитативним, тј. дескриптивним методама уз покушај да се овакав предмет сагледа што потпуније. Конкретно, након прегледа литературе засноване на архивској грађи која се бави историјском анализом економских односа, у централним поглављима рада, посвећеним анализи обима трговине и инвестиција, користи се дескриптивна анализа статистичких података, тј. савремених база података релевантних међународних и националних финансијских и статистичких институција (попут Светске трговинске организације [СТО], Међународног монетарног фонда [ММФ], Светске банке, Конференција Уједињених нација о трговини и развоју [United Nations Conference on Trade

and Development – UNCTAD], као и Народне банке Србије [НБС], Републичког завода за статистику [РЗС], Француско-српске привредне коморе [La Chambre de commerce et d'Industrie France–Serbie – CCIFS] и др.). Закључна разматрања посвећена су аргументовању оптимизма у вези с тенденцијама даљег развоја свеукупних билатералних економских односа између Србије и Француске.

Кратак преглед историјата економских односа Србије и Француске

Билатерални односи уопште, а у оквиру њих и економски односи Србије и Француске обухватају дугу и сложену историју, обликовану заједничким геополитичким интересима и догађајима од краја 19. века до данас. Преломни тренутак у овим односима био је Берлински конгрес 1878. године, када је Србија стекла независност, што је омогућило успостављање дипломатских односа са Француском на нивоу опуномоћених министара (Catsiapis, 2002). Економски односи, као основа за политичку сарадњу, развијали су се након 1878. године, посебно захваљујући изградњи железнице, која је финансирана француским капиталом, што је Србији омогућило да се економски опорави након ослободилачких ратова против Турске. Закључивање Француско-српске конвенције 1881. године представљало је значајан корак у успостављању дугорочних економских веза, обезбеђујући финансијску и техничку помоћ за изградњу кључних инфраструктурних пројеката (Pavlović, 2015, str. 26–37). Успех ове

сарадње омогућио је Србији да избегне потпу-
ну зависност од Аустроугарске и Русије, што
је имало велики стратешки значај у то време.
Француска је постала важан савезник Србије не
само у економском већ и у политичком смислу, а
њен утицај на Балкану био је значајан у контек-
сту супротстављања немачком експанзионизму
(Troude, 2010, str. 342–343). Ова сарадња је до-
датно ојачана током Првог светског рата, када је
Француска, иако неформално, пружила Србији
значајну војну и хуманитарну помоћ, укључујући
и кредите за финансирање ратних подухвата
(Gnjatović, 1991).

Односи Краљевине Срба, Хрвата и Словена-
ца, касније Југославије и Француске у међурат-
ном периоду достигли су врхунац (Sretenović,
2009, str. 544), али нису праћени снажним еко-
номским везама. Иако је Француска имала ве-
лики утицај на југословенску спољну политику,
економска сарадња остала је на ниском нивоу
због послератног економског кризом узро-
кованих рестриктивних мера у трговини, пада
вредности валута, али и географске удаљености.
Француска је преферирала увоз из својих коло-
нија, док је Југославија, иако заинтересована
за извоз пољопривредних производа, имала
проблема да се пробије на француско тржи-
ште. Проблем југословенских дугова додатно је
отежавао економске односе. Француска је на-
ставила да даје зајмове и помоћ Југославији, али
је инсистирала на враћању предратних и ратних
дугова. Закључивање трговинског споразума
(тј. Конвенције о трговини и пловидби) 1929.
године и каснији покушаји економске сарадње
нису успели да превазиђу ове препреке (Vinaver,
1985). Немачки економски експанзионизам

30-их година додатно је ослабио француско-ју-
гословенске економске односе. Француска
предузећа су ипак учествовала у послератној
обнови Југославије, али је њихов утицај био
ограничен. Француски капитал био је прису-
тан у банкарству, рударству и индустрији, али
конкуренција других европских држава ограни-
чила је његов домет (Cvetković, 2006). Овај не-
склад између политичких и економских односа
био је кључан за касније политичке промене у
региону. Ипак, снажне политичке везе између
Француске и Југославије нису успеле да одрже
економску сарадњу на задовољавајућем нивоу,
што је на крају утицало на слабљење односа
и јачање веза Југославије с другим државама,
нарочито Немачком.

Након Другог светског рата економски од-
носи између Француске и Југославије били су
регулисани превасходно Споразумом о при-
вредној, индустријској и техничкој сарадњи из
1969. године који је формирао Мешовити коми-
тет за сарадњу. Овај комитет је 1987. године за-
мењен Југословенско-француским привредним
саветом (Porović-Petrović, 2000, str. 416–417).
Француска је након рата настојала да повећа свој
утицај у Југославији, што је било мотивисано
геостратешким интересима током Хладног рата.
С друге стране, Југославија је постала отворенија
за сарадњу са западним земљама због недостатка
економске помоћи из Совјетског Савеза (Sotou,
2003). Ипак, француска имовина у Југославији
која је укључивала концесије, банке и индустриј-
ска предузећа била је подвргнута конфискацији
и национализацији. Спор око обештећења за
национализовану имовину решен је Споразумом
из 1951. године којим је предвиђено обештећење

Француској од 15 милиона динара у року од 10 година (Cvetković, 2006). Овај споразум ипак није значајно променио француске инвестиције у Југославији које су биле ограничене због социјалистичког економског система. Западне земље, укључујући Француску, виделе су Југославију као потенцијалну прилику за трговинску и инвестициону експанзију због њене недовољно искоришћене сировинске базе и мање екстремног комунизма. Југославија је постала прва држава Источне Европе која је започела индустријску сарадњу са западним компанијама 1967. године, али је та сарадња била ограничена на секторе као што су индустрија, пољопривреда, туризам и научна истраживања (Milutinovich, Boseman, Urbanovich, 1975). Обим трговинске размене између Југославије и Француске није се значајно променио у првим деценијама после рата. Међутим, крајем 80-их, Француска је постала трећи највећи спољнотрговински партнер Југославије, после Немачке и Италије. Учешће Француске у југословенском извозу достигло је скоро 4% до 1990. године и Француска постаје прва по стопи раста привредне сарадње Југославије, поредећи са другим развијеним државама (Popović-Petrović, 2000, str. 417–420). Узлазна тенденција у економским односима прекинута је 1991. године због политичких и економских промена у Југославији.

Током ратног сукоба у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ) (1991–1995) француско јавно мњење било је подељено поводом нужности војне интервенције. Француска је тада, као сила средњег домета, морала да се усагласи са деловањем Сједињених

Америчких Држава (САД) и Европске заједнице (ЕЗ), као и Уједињених нација (УН), усмеравајући своју политику према проактивној употреби дипломатских, војних и економских средстава принуде (Wood, 1994, str. 129–131). Западна стратегија обухватала је санкције Југославији, које су биле на снази од 1992. до 1994. године и настављене до 1996. године. Ово је утицало на пад политичке сарадње и економских односа Југославије са Француском. Задржани су споразуми о сарадњи и рад Југословенско-француског привредног савета. Трговинска размена се смањила, с падом од 33% у 1991. години у односу на 1990. годину. Пад је настављен, са Француском која је од 1994. године заузимала осмо место као спољнотрговински партнер Савезне Републике Југославије (СРЈ) (Popović-Petrović, 2000, str. 417–418). Рат је такође утицао на остале облике сарадње између две државе, као што су заједничка улагања и дугорочна производна кооперација. Туристичка сарадња је прекинута 1991. године, а финансијска сарадња, укључујући банке, смањена је због санкција. Укидање санкција 1996. године омогућило је поновно укључивање Југославије на светско тржиште, али су политички и економски изазови, укључујући косовску кризу 1998/1999, погоршали перспективе (Adamovich, 1997, str. 309–311). Са ниским нивоом француско-југословенске економске сарадње ушло се у 21. век.

Након политичких промена у Србији крајем 20. и почетком 21. века економски односи доживели су нову динамику. Исте године након петооктобарских промена поново су успостављени дипломатски односи између Србије и

Француске, а добри политички односи проузроковали су и повећање економске сарадње. Само у 2001. години извоз из Србије у Француску утростручио се у односу на претходну годину, док је вредност увоза из Француске у Србију порасла скоро седам пута. У наредном периоду дошло је до раста обима спољнотрговинске робне размене, као и до раста фонда француских инвестиција у Србију (Рапаић & Матијевић, 2022). Данас сарадња између Србије и Француске обухвата широк спектар области, укључујући индустрију, информационе технологије, пољопривреду, туризам и образовање, што доприноси јачању економске стабилности и просперитета у обе земље.

Савремени спољнотрговински односи

Као што је већ истакнуто, 5. октобар 2000. године покренуо је низ структурних политичких, али и економских реформи у Србији. Прву деценију 21. века обележио је период високог економског раста у великој мери заснован на спољнотрговинском отварању, а најпре расту трговинске размене с државама ЕУ (Рапаић, 2021, стр. 148). Основ унапређења економских односа са ЕУ уопште, али и са Француском, представља либерализација трговинских односа Србије и ЕУ постигнута закључивањем Споразума о стабилизацији и придруживању (ССП). Према последњим подацима СТО за 2023. годину све економије Западног Балкана, а тиме и Србија, у највећем проценту зависе од

трговине са ЕУ: апроксимативно готово 60–70% од укупног увоза и 70–80% од укупног извоза ових економија везује се за тржиште ЕУ. Када је реч конкретно о Србији, подаци говоре следеће: 64,1% српског извоза и 54,9% увоза „отпада” на државе чланице ЕУ (World Trade Organization [WTO], 2023). Подаци Француско-српске привредне коморе сведоче о томе да се размена између две државе утростручила од 2010. године, када је ступио на снагу прелазни трговински споразум између ЕУ и Србије (Francusko-srpska privredna komora [CCIFS], 2023), а велики подстицај трговинским и економским односима уопште било је и ступање на снагу Споразума о стратешком партнерству и сарадњи Владе Републике Србије и Владе Републике Француске из 2011. године, у чијем су члану 4. предвиђене посебне обавезе обе стране са циљем развоја економске сарадње и трговинске размене.

Ако се посматра период након реформи у области либерализације спољне трговине са државама ЕУ (дакле, од 2009. наовамо), може се уочити значајан раст обима спољнотрговинске робне размене између Србије и Француске. У посматраном периоду и према вредностима у доларима српски извоз је више него утростручен, са 249 на 833 милиона USD, док је у исто време дошло и до раста увоза из Француске од 117%. Као мало тржиште Србија наставља да бележи спољнотрговински дефицит са Француском, али, упркос томе, важно је истакнути да је у датом периоду дошло до раста укупног обима спољнотрговинске робне размене од чак 155%.

Табела 1. Српски робни извоз и увоз из Француске 2009–2023. (у милионима USD)

	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.
Извоз	249	277	309	283	351	418	409	413	494	530	526	534	716	877	833
Увоз	522	482	537	516	604	575	534	585	626	721	785	731	884	1.126	1.135
Биланс	-273	-205	-228	-233	-253	-157	-125	-172	-132	-191	-259	-197	-168	-249	-302
УКУПНА РАЗМЕНА	771	759	845	799	955	993	943	998	1.120	1.251	1.311	1.265	1.600	2.003	1.968

Извор: Republički zavod za statistiku Srbije [RZS], 2024a.

Иако се српско тржиште по величини и популацији може окарактерисати као мало, компаративна предност пласмана на ово тржиште огледа се у чињеници да је Србија потписница Споразума о слободној трговини у Централној Европи (СЕФТА 2006), а има и потписане споразуме о слободној трговини с Кином и Турском, као и државама Европске зоне слободне трговине (ЕФТА) и Евроазијске економске уније (Русија, Белорусија, Казахстан и Киргистан). Француска се, као извозни партнер Србије у области робне размене, у 2023. години нашла на 14. месту, односно на деветом месту као партнер у робном увозу (RZS, 2024a). Када је реч о структури робног увоза и извоза по секторима производње, француски извоз је разноврстан, уз доминацију категорије производа из аутомобилске индустрије, у оквиру које се на годишњем нивоу и бележи највећи раст; машине и опрема опште намене су на другом месту на листи, а иза ове две категорије налазе се:

фармацеутски производи; основни хемијски производи; азотни производи; пластични материјали и синтетичка гума; разноврсни хемијски производи, и производи из категорија „ножеви, алати, окови и разни метални производи” (CCIIFS, 2023). У српском извозу намењеном Француској такође доминирају производи из аутомобилске индустрије (друмска возила, погонске машине и уређаји), али се као појединачне поткатогије по вредностима у доларима, чак и изнад поткатогија производа аутомобилске индустрије, могу издвојити воће и поврће (90,5 милиона USD) и производи од каучука (105,2 милиона USD) (RZS, 2024b). Још конкретније, традиционално највећу ставку у српском извозу представљају пнеуматици компаније Тигар тајерс (Tigar Tyres) из Пирота, која је у власништву француског Мишлена (Michelin) (Rapačić & Matijević, 2022), једног од највећих француских инвеститора у Србији (о чему ће више речи бити у наставку рада).

Табела 2: Српско-француска спољнотрговинска робна размена по структури производа (2023)

	Производ	Вредност (у тонама)	Вредност (у милионима USD)
Извоз из Србије, по секторима	0 Храна и живе животиње	41.232,7	121,4
	1 Пића и дуван	6.733,4	4,4
	2 Сирове материје, нејестиве, осим горива	5.215,9	6,2
	3 Минерална горива, мазива и сродни производи	47,1	0,04
	4 Животињска и биљна уља, масти и воскови	273,5	0,2
	5 Хемијски и сл. производи, нигде поменути	54.543,3	77,4
	6 Израђени производи сврстани по материјалу	74.088,1	251,7
	7 Машине и транспортни уређаји	29.423	255,4
	8 Разни готови производи	15.424	116,7
	9 Остало	26,2	0,2
	УКУПНО	227.007,2	833,8
Увоз у Србију, по секторима	0 Храна и живе животиње	36.157,3	91,2
	1 Пића и дуван	2.508,8	15,7
	2 Сирове материје, нејестиве, осим горива	10.817,4	36,8
	3 Минерална горива, мазива и сродни производи	1.769,9	8,8
	4 Животињска и биљна уља, масти и воскови	122,5	0,03
	5 Хемијски и сл. производи, нигде поменути	35.800,7	295,9
	6 Израђени производи сврстани по материјалу	19.728,1	78,4
	7 Машине и транспортни уређаји	52.761,8	422,3
	8 Разни готови производи	3.123,9	52,2
	9 Остало	15.389,2	132,8
	УКУПНО	178.179,6	1.134,7

Извор: RZS, 2024b.

Савремени инвестициони односи: француске инвестиције на српско тржиште

Као и у случају спољне трговине, подаци показују да је европски интеграциони процес позитивно утицао и на раст прилива СДИ у земље које су на неки начин укључене у тај процес (Antevski, 2008,

str. 72). Додатно, у Србији су економске реформе с почетка овог века, уз трговинску либерализацију и отварање привреде, подразумевале и примену политике привлачења СДИ. Почетни замајак представљала је приватизација државних предузећа, а француске компаније су међу првима узеле учешће у оваквим подухватима, с првом великом инвестицијом забележеном већ

2002. године, од када убрзано расте присуство француских компанија у Србији.

Политика привлачења СДИ као катализатора економског раста и са циљем смањења незапослености представља, могло би се рећи, константу макроекономске политике Србије у 21. веку. Након 2010. године, када се процес приватизације најкрупнијих државних производних предузећа приводио крају, Србија је прибегла новим подстицајним мерама са циљем привлачења страних компанија. Уз трговинске споразуме и опште системе преференцијала, билатералне споразуме са одређеним државама (попут уговора о избегавању двоструког опорезивања и споразума о узајамном подстицању и заштити улагања), као и могућност пословања у слободним зонама које нуде фискалне и царинске погодности, олакшице за иностране компаније у Србији^[3] тренутно укључују и:

- инвестиционе државне подстицаје (који се додељују на основу критеријума нивоа

развијености општине – крајње дестинације инвестиције, броја новозапослених, и минималног износа оправданих трошкова улагања), и

- пореске подстицаје (ослобађање од дела пореза и доприноса који се плаћају на нето плате, ослобађање од обавезе плаћања пореза на добит, пренос губитака из ранијих година у порески биланс наредних пет година) (PKS, 2024).

Ако се посматрају номинални износи, оваква политика и те како показује резултате: само у периоду 2010–2020, према подацима Народне банке Србије (НБС), у Србију је дошло апроксимативно 26 милијарди евра кроз СДИ, што је изузетно велик износ за државу са мање од седам милиона становника (Раpaić & Matijeвић, 2022), а значајан удео у овом износу имају и француски инвеститори, што се може уочити и прегледом номиналних вредности инвестиционих односа са Француском од 2010. године нао вамо (табела 3):

Табела 3. Инвестициони односи Србије са Француском (приказани по принципу активе и обавеза) 2010. – прво тромесечје 2024. (у милионима EUR)

	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.	2024. (Т1)
Активна	-0,6	-1,9	-0,8	1,2	-1,4	-3,2	-0,5	-1,2	-0,4	-3,6	16,7	-21,9	5,1	-10,3	0,5
Пасива	107,7	179,7	131,4	99,3	51,5	76,5	72,4	85,0	716,3	-322,2	58,6	48,9	-36,6	26,8	-53,2
СДИ, нето (= актива – пасива)	-108,3	-181,6	-132,2	-98,2	-52,9	-79,7	-72,9	-86,2	-716,8	318,7	-41,9	-70,7	41,7	-37,1	53,7

Извор: NBS, 2024a; NBS, 2024b; International Monetary Fund [IMF], 2024.^[4]

[3] Важно је напоменути да је 10% власништва минимум који инострани инвеститор мора да уложи у Србију да би се његова инвестиција бележила као СДИ и да би по основу тога могао да добија одређене олакшице за своје пословање (према: Zakić & Živaljević, 2019, str. 17).

[4] Народна банка Србије на свом званичном сајту публикује податке о СДИ који су израђени у складу с методологијом ММФ: „Међународна инвестициона позиција Републике Србије (МИП) израђена је на основу Приручника

Председник Републике Србије Александар Вучић и председник Француске Емануел Макрон испред Јелисејске палате, приликом посете председника Вучића Француској, април 2025. године.

Фото: Димитрије Гол

Према последње доступним подацима Француско-српске привредне коморе, у Србији послује више од 130 француских предузећа, која запошљавају преко 13.000 људи. У 2018. години Француска је била водећи инвеститор по висини прилива (716,8 милиона евра) захваљујући инвестицији компаније Ванси ерпортс (Vinci Airports). Током 2019. године компанија Веолија (Veolia) ушла је концесију за третман отпада у Винчи код Београда, али је те године дошло и до повлачења банке Сосијете Женерал (Société Générale) из Србије, док се у

периоду 2022–2023. из Србије повукла још једна банка – Креди Агрикол (Crédit Agricole). Заступљеност француских компанија у највећем делу везује се за сектор аутомобилске опреме, кроз две Учинсон (Hutchinson) фабрике, проширењем присуства Мишлена, Л Белијера (Le Bélier) и Новара (Novares), као и инвестицијом компанија Мекафор (Mecafor). Главни француски инвеститори у Србији су Мишлен, Ванси ерпортс, Веолија, Шнајдер електрик (Schneider Electric), Таркет (Tarkett), Савенсија (Savencia) и Лакталис (Lactalis) (CCIFS, 2023).

за израду платног биланса и Међународне инвестиционе позиције ММФ-а, шесто издање (Balance of Payments and International Investment Position Manual, Sixth Edition – BPM6), као и одговарајућих пратећих методолошких документа. МИП Републике Србије израђује се тромесечно и представља стање на крају периода које је резултат реализованих платнобилансних трансакција, валутних промена, промена цена и осталих промена и представља биланс стања њене спољне финансијске активе и пасиве“ (NBS, n. d.). Компаративном анализом база података НБС и ММФ утврђено је да је реч о готово идентичним подацима (разлике су минорне и појављују се вероватно услед заокруживања цифара). Ради аутентичности, консултоване су и друге базе података, попут Светске банке и Конференције УН о трговини и развоју, али се услед разлике у примењеној методологији ови подаци не могу међусобно упоређивати.

Табела 4: Француске компаније у Србији и износ инвестиција (2002–2020)^[5]

	Инвеститор	Година	Тип инвестиције	Грана привреде	Износ инвестиције у еврима
1	Michelin Tigar Tyres	2002.	Приватизација	Аутомобилска индустрија	132.000.000
2	Tarkett	2002.	Приватизација	Дрвна и индустрија намештаја	136.000.000
3	Lafarge	2002.	Приватизација	Грађевинска индустрија	163.000.000
4	Biospringer RS d. o. o. (Alltech Serbia)	2002.	Остало	Храна и пољопривреда	53.000.000
5	Le Belier / LBK Kikinda	2003.	Приватизација	Аутомобилска индустрија	35.000.000
6	Soufflet Group	2004.	Приватизација	Храна и пољопривреда	8.000.000
7	Bongrain SA	2004.	Остало	Храна и пољопривреда	25.000.000
8	Intermarche	2004.	Greenfield	Трговина	44.000.000
9	Axereal Serbia	2004.	Brownfield	Храна и пољопривреда	394.000
10	Sicoberry	2005.	Greenfield	Храна и пољопривреда	2.000.000
11	Crédit Agricole Banka Srbija	2005.	Приватизација	Финансије	259.000.000
12	InterEX	2006.	Greenfield	Трговина	6.000.000
13	Lohr	2008.	Приватизација	Аутомобилска индустрија	3.200.000
14	Schneider Electric DMS NS	2008.	Аквизиција	ИСТ	61.900.000
15	Tigar Tyres Michelin Expansion	2010.	Greenfield	Аутомобилска индустрија	16.000.000
16	Mecaplast	2011.	Greenfield	Аутомобилска индустрија	10.000.000
17	Mekaplast/Novares	2011.	Greenfield	Аутомобилска индустрија	15.000.000
18	BIG TIGAR	2011.	Greenfield	Аутомобилска индустрија	215.000.000
19	Sagem Telecommunications Paris	2011.	Greenfield	ИСТ	5.000.000
20	Rai Swellen	2012.	Greenfield	Грађевинска индустрија	нема података
21	Saint-Gobain	2012.	Остало	Грађевинска индустрија	нема података
22	Quivogne	2013.	Brownfield	Машинска индустрија	1.000.000
23	Luxury Tannery	2013.	Brownfield	Индустрија коже	10.000.000

[5] Табела која садржи све те податке објављена је и у коауторском раду аутора овог рада (в. Рапаић & Матијевић, 2022), такође на основу захтева за приступ бази НАЛЕД-а. С обзиром на то да је тај рад објављен 2022. године, за потребе овог рада аутор је поново захтевао приступ NALED-овој бази, а подаци из базе по каснијем приступу представљени су у овом раду.

24	Streit Nova	2014.	Greenfield	Аутомобилска индустрија	6.000.000
25	Synechron SRB	2014.	Brownfield	ICT	нема података
26	FKL	2015.	Приватизација	Машинска индустрија	нема података
27	Hutchinson	2016.	Greenfield	Аутомобилска индустрија	10.400.000
28	Société Générale	2016.	Greenfield	Финансије	47.000.000
29	Somboled – Dukat, Lactalis group	2016.	Остало	Храна и пољопривреда	26.000.000
30	J & J Metalni proizvodi	2016	Greenfield	Металопрерађивачка индустрија	1.786.702
31	Mecafor	2016	Greenfield	Металопрерађивачка индустрија	4.000.000
32	Tigar Tyres	2018	Остало	Аутомобилска индустрија	15.600.000
33	Novares	2018	Brownfield	Аутомобилска индустрија	5.200.000
34	Irelly	2018	Остало	Аутомобилска индустрија	26.000
35	Vinci Airports	2018	Остало	Ваздухопловна индустрија	500.000.000
36	Tigar Tyres doo	2020	Опрема и објекти	Индустрија	26.290.836
УКУ- ПНО					1.842.797.538

Извор: NALED, 2024.

С обзиром на то да не постоји јавно доступна база података која даје информације о свим француским компанијама у Србији, висини и врсти њихове инвестиције, аутор овог рада користио је базу података коју је доставила Национална алијанса за локални економски развој (NALED), која већ годинама прикупља податке о страним инвестицијама у Србији. Ова база садржи податке за укупно 36 француских компанија, чији је кумулативан износ инвестиција (који сабира податке о вредностима инвестиција тамо где такви подаци постоје) за период 2002–2020. године износи више од 1,8 милијарди евра (1.842.797.538 EUR) (табела 4).

Уместо закључка: перспективе трговинско-инвестиционих односа двеју држава

Економски односи Србије и Француске, барем када је реч о номиналним вредностима спољнотрговинске робне размене и износима француских СДИ у Србији, на историјском су врхунцу су од 2010. године наовамо. С обзиром на досадашње трендове, може се очекивати да неће бити значајнијих негативних кретања у домену економске сарадње. Чини се и да је, након скорашњих политичких промена, Француска преузела примат од Немачке у подршци Србији међу другим државама

Председник Републике Србије Александар Вучић са председником Француске Емануелом Макроном приликом полагања венаца на Споменик захвалности Француској на Калемегдану, Београд, јул 2019. године.

Фото: Димитрије Гол

Западне Европе (Varga-Kocsicska, 2022, str. 9). Генерална директорка Француско-српске привредне коморе Сања Иванић нагласила је да је Србија „главна земља на Западном Балкану за француске инвестиције”, а како је навела, од укупног стока француских инвестиција на Западном Балкану преко 70% је инвестирано у Србији (PKS, 2023).

Ипак, све ово не значи да не постоји простор за даље унапређење економских односа две др-

жаве. Према званичним наводима Министарства спољних послова Републике Србије, економска сарадња са Француском може се оценити као добра, али „испод реалних могућности” (Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije [MSP], n. d.). Амбасадор Француске у Србији Пјер Кошар (Pierre Cochard) истакао је да су француска предузећа све присутнија у Србији, указујући на значајан раст економске размене Француске и Србије, али и на

то да „нису искоришћени сви потенцијали за даљу привредну сарадњу” (Biznis.rs, 2023).

С модерним технологијама које доносе француске компаније могу да „подрже пут Западног Балкана ка ЕУ, у сфери зелене и дигиталне трансформације”, навео је директор Сектора за стратешке анализе, услуге и интернационализацију ПКС Михаило Весовић (PKS 2023). Као посебан сектор од стратешког значаја за Србију, у којем би француско присуство могло бити повећано у будућности, издваја се пољопривреда, с обзиром на то да је ово сектор у којем се могу остварити добри резултати и помоћу иностраних технологија и знања, што је конкурентска предност Србије (Zakić & Živaljević, 2019, str. 38). Такође, пошто је Србија оцењена као једна од најатрактивнијих дестинација у Источној Европи за *outsourcing*, велики допринос унапређењу економске сарадње могло би представљати и даље повећање француског присуства у индустрији информационих технологија, као тренутно најбрже растућем сектору у Србији (CCIFS, 2023). Да се интересовање француских компанија за српско тржиште не умањује потврђено је и на првом Форуму Француска – Западни Балкан (France–Western Balkans Forum), одржаном 13–14. јуна 2024. године, који је окупио представнике више од 150 компанија из Француске и земаља Западног Балкана. Посебан нагласак у оквиру форума стављен је на ЕХРО 2027 (CCIFS 2024), што показује заинтересованост француских компанија за наставак учешћа у реализацији инфраструктурних пројеката у Србији.

Важно је напоменути и то да значајан подстицај трговинско-инвестиционим односима представља унапређење политичких односа Србије

и Француске. У том смислу посета француског председника Емануела Макрона (Emmanuel Macron) током 2019. године, поводом 180 година од успостављања дипломатских односа, а 18 година након последње посете француског председника Србији Жака Ширака (Jacques Chirac), представљала је јасан политички импулс са ефектима преливања и на домен економије. Осим што је овом посетом озваничен и почетак радова на модернизацији београдског аеродрома, делегације две владе потписале су двадесетак споразума различитог нивоа обавезности којима се унапређује економска сарадња (Miladinović, 2019).

Посета француског председника 2019. имала је посебну важност и због даљих планова на изградњи београдског метроа, као тренутно једног од најважнијих инфраструктурних пројеката за град Београд и Србију уопште. Међу поменутих потписаним споразумима била је и Изјава о намерама о пројекту београдског метроа између влада Француске и Србије и града Београда којом се потврђује да је Француска стратешки партнер за реализацију овог пројекта (Predsednik Republike Srbije, 2019). Овим је додатно утврђена улога компанија Алстом (Alstom) и Ежис рејл (Egis Rail), која је доведена у питање услед накнадних споразума о извођењу радова на метроу закључених с кинеским компанијама. Према резултатима преговора српске, француске и кинеске стране, од француских компанија биће набављени електромеханички подсистеми и возила, док ће кинески партнери (компанија Пауер Чајна [Power China]) бити одговорни за извођење грађевинских радова (Martinović, 2021).

Узимајући у обзир овим радом идентификоване позитивне трајекторије у развоју економске

сарадње између Србије и Француске, као и значај посета француског председника Србији 2019. и 2024. године, односе Србије и Француске треба посматрати са оправданим оптимизмом како из

угла будућих праваца развоја трговине, инвестиција и економских односа Србије и Француске уопште, тако и из угла свеукупне билатералне сарадње две државе.

References/Литература

- Adamovich, S. (1997). The Revival of Yugoslav Foreign Trade after the Suspension of Sanctions. *International Journal of Politics, Culture and Society*, XI (2), 301–324. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1025195608397>
- Antevski, M. (2008). Foreign Direct Investments: Characteristics, Patterns, and Effects. *Međunarodni problemi*, LX (1), 61–92. doi: 10.2298/MEDJP0801061A [In Serbian]
- Biznis.rs (2023, March 20). French Companies are Increasingly Present in Serbia. Biznis.rs. Available at: <https://biznis.rs/vesti/srbija/francuska-preduzeca-sve-prisutnija-u-srbiji/> [In Serbian]
- Catsiapis, J. (2002). French Politics towards the Balkans during the XX century. *Études Helleniques*, X (2), 57–106. Available at: <https://ejournals.lib.uoc.gr/hellst/article/view/1261> [In French]
- [PKS] Chamber of Commerce of Serbia (2023). Excellent Economic Cooperation between Serbia and France – By the End of the Year Two Billion Euros of Trade Exchange. Beograd: Privredna komora Srbije. Available at: <https://pks.rs/vesti/odlicna-privredna-saradnja-srbije-i-francuske-do-kraja-godine-dve-milijarde-evra-trgovinske-razmene-8915> [In Serbian]
- [PKS] Chamber of Commerce of Serbia (2024). General Benefits for Investment in the Republic of Serbia. Beograd: Privredna komora Srbije. Available at: <https://pks.rs/strana/pogodnosti-za-ulaganja> [In Serbian]
- [CCIFS] Chambre de commerce et d'Industrie France-Serbie (2023). French economic presence in Serbia. Beograd: Francusko-srpska privredna komora. Available at: <https://www.ccfs.rs/sr/publikacije/francusko-ekonomsko-prisustvo-u-srbiji-2023.html> [In Serbian and French]
- [CCIFS] Chambre de commerce et d'Industrie France-Serbie (2024). Newsletter. Beograd: Francusko-srpska privredna komora. Available at: <https://marketing.ccifi.net/view.html?x=a62e&m=wR8&mc=s&s=wG98&u=d&z=yGKo1KZ&> [In Serbian]
- Cvetković, V. (2006). *Economic Relations between Yugoslavia and France 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije. [In Serbian]
- Gnjatović, D. (1991). *Old state debts: A contribution to the economic and political history of Serbia and Yugoslavia 1862–1941*. Beograd: Ekonomski institut. [In Serbian]
- [IMF] International Monetary Fund 2024. IMF Data: Access to Macroeconomic & Financial Data. Washington D.C.: International Monetary Fund. Available at: <https://data.imf.org/?sk=388dfa60-1d26-4ade-b505-a05a558d9a42&sid=1479329334655>
- Martinović, I. (2021, January 22). The Chinese and the French Are Building the Subway Together in Belgrade. *Radio Slobodna Evropa*. Available at: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kinezi-i-francuzi-zajedno-grade-metro-u-beogradu/31063895.html> [In Serbian]

- Miladinović, A. (2019, July 15). Macron in Belgrade: Remedial Exams of Serbia and France in All Fields. *BBC News Srbija*. Available at: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-48997875> [In Serbian]
- Milutinovich, J, Boseman, G, Vrbnovich, D. (1975). Investment in Yugoslavia: Western Opportunities and Difficulties. *Management International Review*, XV (1), 51–60.
- [MSP] Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia n.d. France. Beograd: Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije. Available at: <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/francuska>
- [NALED] National Alliance for Local Economic Development (2024). "Investments Database". Beograd: Nacionalna alijansa za lokalni ekonomski razvoj. [In Serbian]
- [NBS] National Bank of Serbia n.d. Methodological Explanations: International Investment Position of the Republic of Serbia. Beograd: Narodna banka Srbije. Available at: https://www.nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents/statistika/metodologija/II-EOI-MIP.pdf [In Serbian]
- [NBS] National Bank of Serbia 2024a. Foreign Direct Investments, by Country, 2010–2023. (BPM6). Beograd: Narodna banka Srbije. Available at: https://nbs.rs/sr_RS/drugi-nivo-navigacije/statistika/platni_bilans/ [In Serbian]
- [NBS] National Bank of Serbia 2024b. Foreign Direct Investments, by Country, Q1 2024 (BPM6). Beograd: Narodna banka Srbije. Available at: https://nbs.rs/sr_RS/drugi-nivo-navigacije/statistika/platni_bilans/ [In Serbian]
- Pavlović, V. (2015). *From Serbia to Yugoslavia – France and the Birth of Yugoslavia 1878–1918*. Beograd: Balkanološki institut. [In French]
- Popović-Petrović, I. (2000). France as the Foreign Trade Partner of Yugoslavia. In: R. Levi (ed.) *Yugoslavia and the World* (409–429). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. [In Serbian]
- Rapačić, S. (2021). The Economies of the Countries of the Western Balkans – The Place and Role of Serbia. *Srpska politička misao* LXXI (1), 169–199. doi: 10.22182/spm.7112021.8 [In Serbian]
- Rapačić, S, Matijević, A. (2022). Economic Relations between France and Serbia – Historical Overview and Contemporary Tendencies. *Srpska politička misao* (special edition), 131–166. doi: 10.22182/spm.specijal22022.6 [In French]
- Sotou, G. (2003). France and the Balkans from 1944 to 1955. *Balkan studies: biannual publication of the Institute for Balkan Studies*, XLIV (1–2), 109–136. [In French]
- Sretenović, S. (2009). Franco–Serbian Relations in the 19th and 20th Centuries. *Međunarodni problemi*, LXI (4), 536–558. doi: 10.2298/MEDJP0904536S [In Serbian]
- [RZS] Statistical Office of the Republic of Serbia (2024a). Ranking of Destination/Origin Countries according to the value of Exports/Imports. Beograd: Republički zavod za statistiku. Available at: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/170401?languageCode=sr-Latn> [In Serbian]
- [RZS] Statistical Office of the Republic of Serbia (2024b). Exports of Goods by Sections of the SITC, rev. 4 – France. Beograd: Republički zavod za statistiku. Available at: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/170302?languageCode=sr-Latn> [In Serbian]
- Troudes, A. (2010). France and Serbia 1915–1918: Military Cooperation, Economic Settlement and Cultural Exchange. In: D. Bataković (ed.) *Serbia and France: an atypical alliance* (337–360). Beograd: Balkanološki institut. [In French]
- Varga-Kocsicska A. (2022). Serbia and France: The Special Relationship? *European Scientific Journal*, XVIII (23), 1–12. doi: 10.19044/esj.2022.v18n23p1

- Vinaver, V. (1985). *Yugoslavia and France between the Two World Wars (Was Yugoslavia a French "satellite"?)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju. [In Serbian]
- Zakić, K, Živaljević, V. (2019). SWOT Analysis of FDI in Serbia as a Guide for Foreign Investors and State Administration. In: S. Jelisavac Trošić (ed.), *Foreign Investments in Serbia - New Perspectives* (13-44). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. [In Serbian]
- Wood, P. C. (1994). France and the Post-Cold War Order: The case of Yugoslavia. *European Security*, III (1), 129-152.
doi:10.1080/09662839408407156
- [WTO] World Trade Organization (2023). Trade Profiles. Geneva: World Trade Organization. Available at: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles23_e.pdf
-

Andrea D. Matijević

Institute for Political Studies

Belgrade (Serbia)

Trade and investment relations between the Republic of Serbia and the Tropic French Republic – modern trends

Summary

Trade and investment relations between Serbia and France are an important aspect of the overall bilateral cooperation between these two countries. Starting from the history of their economic relations since 1878 to date, the research conducted for the needs of this paper encompasses the analysis of modern trade and investments. The methodology includes the qualitative and descriptive analysis, based on the data of international and national institutions. The results show a stable and dynamic trade exchange with a significant increase in French foreign direct investment in Serbia. New aspects of this research include primarily the overall analysis of current trends and challenges in the analyzed spheres of bilateral cooperation. In conclusion, the paper highlights optimistic prospects for further development of bilateral economic relations between these two countries.

Keywords: Republic of Serbia, French Republic, foreign trade exchange, foreign direct investment, economic cooperation

Биљана Љ. Стојић Радовић^[1]

Историјски институт Београд
Београд (Србија)

УДК 323.1(=163.41)(091)

32 Клемансо Ж.

Прегледни научни рад

Примљен: 14.8.2024.

Прихваћен: 15.4.2025.

doi: 10.5937/napredak6-52760

Жорж Клемансо и српско национално питање^[2]

Сажетак: У раду смо разматрали личност Жоржа Клемансоа (Georges Clemenceau), истакнутог француског државника и његов однос према Србији и српском народу током прве две деценије 20. века, с посебним освртом на период Првог светског рата. С нарочитом пажњом разматрали смо питања као што су Клемансоова балканска политика, однос према Солунском фронту, југословенској идеји као и околностима под којима је дошло до признања Југославије на мировној конференцији у Паризу. Рад је написан на основу извора и литературе француске и српске провенијенције.

Кључне речи: Жорж Клемансо, Ремон Поенкаре, Никола Пашић, Анексиона криза, Први светски рат, Солунски фронт, Париска мировна конференција

На питање ко је био Жорж Клемансо без пуно размишљања можемо да одговоримо да је он једна од најзначајнијих политичких фигура 20. века. Уз маршала Де Гола (Charles André Joseph Marie de Gaulle) сматра се једним од *Père de la patrie* или *Père de la Nation* (founding fathers). У говору преко Радио Лондона, 11. новембра 1941, Де Гол се, позивајући се на Клемансово наслеђе, заклео да ће Француска поново бити слободна и победничка: *Au fond de votre tombe vendéenne, aujourd'hui 11 novembre, Clemenceau!*

Vous ne dormez pas! (Winock, 2018, str. 5). Њима двојици се сваког 11. новембра и 8. маја као симболима слободе Првог и Другог светског рата одају почести и изражава захвалност за извојевану слободу. За Европу и остатак света Клемансо је један од твораца новог светског поретка, тзв. Версајске Европе (Stojić, 2020a, str. 235–236).

Жорж Бенжамин Клемансо (Georges Benjamin Clemenceau) рођен је 28. септембра 1841. у Вандеји. Његова породица је од давнина била

[1] biljana.stojic@iib.ac.rs ; <https://orcid.org/0000-0003-4406-4746>

[2] Делови рада су представљени на предавању по позиву одржаном 16. маја 2024. године на Филозофском факултету, Универзитета у Бањалуци (Република Српска - Босна и Херцеговина).

позната као републиканска, што је одмах била неуобичајена околност, с обзиром на то да је Вандеја одувек била позната као јако монархистичко упориште (Clemenseau, 1996, str. 202–203). У избору занимања следио је очев пут, те се образовао за лекара, али се лекарским позивом никада није бавио. Још као студент истакао се ватреним говорима против Наполеона III и монархије. По окончању студија, 1865. године преселио се у САД понајвише да би се упознао с тамошњим републиканским системом. Када је дошло до Француско-пруског рата 1870. године без премишљања се вратио у Француску (Ninčić, 1933, str. 9). Истакао се као један од најватренијих присталица Леона Гамбете (Léon Gambetta). Обојица су били отворено против сецесије Алзаса и Лорене. Њих двојица су били међу 107 делегата који су одбили да прихвате примирје и одвајање две провинције (Minc, 1996, str. 79). Уместо предаје, залагали су се за борбу до последњег Француза. Када је умерена струја однела превагу и склопила Франкфуртски мир, којим је окончан рат, иако „неутешни у својој тузи“, прихватили су пораз као реалност (Geffroy, 1938, str. 12; Clemenseau, 2020, str. 16). За време Париске комуне, од марта до маја 1871. године, Клемансо је обављао своју прву јавну функцију – градоначелника XVIII арондисмана. Имао је

амбицију да уведе неке компоненте америчког републиканизма и за кратко време своје управе задобио је симпатије нижих слојева становништва, пре свих радника и сиротиње. Након гушења Комуне, заједно са Виктором Игоом (Victor Hugo), залагао се за амнестију за лидере Комуне, и током читавог живота је *Крваву седмицу* (Semaine sanglante) када је угушена Комуна сматрао једном од најтрагичнијих епизода у историји Француске.

Као градоначелник XVIII арондисмана изабран је за депутата у прву републиканску скупштину, али се у њој врло брзо разишао са својим дојучерашњим политичким истомишљеницима, укључујући ту и Гамбету. Позиционирао се на лево крило републиканске странке.^[3] На самом почетку политичке каријере Жил Фери (Jules Ferry), главни представник умереног републиканизма, био му је највећи противник. Клемансо се истакао говорима против корпуса уставних закона из 1875, који су представљали темељ Треће републике. Залагао се за увођење праведнијег социјалног поретка (Winock, 2018, str. 4). Почетком 80-их година 19. века, разочаран немаром политичких колега према дубокој социјалној кризи француског друштва, иступио је из Скупштине и постао један од најватренијих критичара режима. Основао је

[3] У домаћој историографији влада уверење да је Клемансо припадао струји екстремне левике (радикалима), међутим Мишел Винок, аутор једне од многих Клемансоових биографија, оповргава тај став. Винок Клемансоа сврстава у „републиканску левицу“, ону која је тежила социјалним реформама, али у оквирима уставности и уз поштовање реда. Клемансо није презао од насилног гушења штрајкова радника уз помоћ војске и полиције. Жан Жорес (Jean Jaurès), вођа екстремне левике, био је главни Клемансоов опонент у Скупштини у деценији пре 1914. године. Неретко га је оптуживао за издају радничке класе. Клемансоову оставку у јулу 1909. Жоресов лист *L'Humanité* поздравео је насловом: „La fin d'une dictature“. Исти лист је у чланку поводом Клемансоове смрти 1929. написао да је „умро један од најтврдокорнијих непријатеља радничке класе“ и „бранилац капиталистичких интереса“ (Winock, 1997, str. 7, 448, 456).

лист *Правда (Le Justice)* у којем је оштро критиковао своје дојучерашње истомишљенике и пријатеље. Остало је забележено да је од тог времена инсистирао да се његово презиме *Clemenceau* пише искључиво без акцента. Међу првима обрушио се на Гамбету кога је оптужио да тежи апсолутној власти. Године 1884. на мети Клемансоових критика нашао се и Сенат, који није усвојио званичан Устав Треће републике, већ корпус уставотворних аката који су остали на снази до краја постојања Треће републике, јуна 1940. године. Током година је изградио репутацију највећег опонента свих влада. Увек је истицао да говори у име оних с дна друштвене лествице, а критикује оне с врха (Dowbarn, 1915, str. 61). Био је противан француској империјалистичкој политици чији је замајац почео почетком 80-их година 19. века. Залагао се за секуларизам у образовању и одвајање цркве од државе (Maueur, 1965). Током читаве политичке каријере, која је трајала преко четрдесет година, ниједног тренутка није одступио од ставова које је прокламовао на почетку. Такав непоколебљив и ригидан став донео му је мноштво противника, као и надимака. Током 80-их и 90-их био је познат као *рушишљив министара* (tombeur de ministères); већи део политичке каријере као *l'enfant terrible de la presse et du parlement* (Winock, 1997, str. 479) док му је надимак *Tuīar*, који га прати и до данас, наденуо лични пријатељ, новинар листа *Аурора (L'Aurore)* Емил Буре (Émil Buré) 1903. године. Нешто касније, током посете Индији, остало је забележено да је заиста устрељило тигра, и тиме оправдао додељени му надимак (Duroselle, 1994, str. 321).

Клемансоова балканска политика: Анексиона криза

Не само политички опоненти него и истомишљеници сматрали су Клемансоа изузетно незгодним и тешким за сарадњу. Из тог разлога је до првих високих државних функција дошао тек почетком 20. века. За сенатора је изабран 1902, а тек је 1906. добио прилику да формира своју прву владу. Осим функције председника владе, задржао је и ресор министра унутрашњих послова који је имао у Сарриеновој (Ferdinand Sarrien) влади. Поносно је о себи говорио као о „првом пандуру Француске“ (Winock, 2007, str. 10, 425). Влада је потрајала до јула 1909. године и од изузетног је значаја за Србију јер је на најбољи начин осликавала Клемансов однос према Балкану, али и према француској савезници Русији. Кључно је да истакнемо да је Клемансо одбацио политику реваншизма коју су следили његови претходници. Политика реваншизма подразумевала је да Француска стрпљиво чека на тренутак своје освете (реванша) према Немачкој. У основи политике било је уверење да је немачко царство и две деценије посла рата највећи француски непријатељ. За разлику од својих претходника, Клемансо је изабрао пут помирења. Сматрао је да Француска и Немачка имају много више заједничких интереса него разлога за сукоб и конфронтацију. У духу помирења и јачања економије две државе 1907. године за амбасадора у Берлину именовано је Жила Камбона (Jules Cambon), који је попут њега био заговорник остављања прошлости по страни зарад грађења нове заједничке француско-немачке будућности (Carroll, 1931, str. 256).

Епилог његове прве владе био је да се његова помириатељска политика према Немачкој урушила као кула од карата како због конфронтације са Немачком у Мароку, тако и током Анексионе кризе. Немачка није прихватила Клемансоову пружену руку. Питање Марока је још од Прве мароканске кризе (1905) и конференције у Алхесирасу (Algésiras) (1906) оптерећивало француско-немачке односе. У септембру 1908. дошло је до новог инцидента када је група од шест војника дезертирала из француске легије странаца. Уточиште и заштиту им је пружила немачка амбасада у Казабланки. Немачка је покушала да овај догађај искористи за нову дипломатску кризу, али је Клемансо остао суздржан и случај предао на арбитражу Миновном суду у Хагу који је на крају пресудио у корист Француске. Пресуда је донета 22. маја 1909. године. Епилог догађаја био је демонстративан одлазак немачког амбасадора принца Радолина (Prince Radolin)^[4] из Париза и нови француско-немачки споразум о Мароку који је верификован крајем фебруара 1909. године. Мароканска криза се хронолошки преклопила с кризом због анексије Босне и Херцеговине и додатно је антагонизовала односе Париза и Берлина. Током Анексионе кризе Немачка је стала уз своју савезницу Аустроугарску и била је спремна да је подржи чак и у војној интервенцији против Србије. С друге стране, Клемансо је ускратио дипломатску

подршку Русији. У случају Анексионе кризе он је дословно тумачио текст француско-руског савезништва који је из савезничких обавеза и интереса искључивао Алзас и Лорену са стране Француске и Балкан са стране Русије. Клемансо је сматрао да анексијом Босне и Херцеговине витални интереси Русије нису ни на који начин угрожени, при чему није узео у разматрање последице анексије на престиж Русије међу балканским Словенима (Stojić, 2017, str. 30–32). Овоме треба додати Клемансоово уверење да је Русија „опасан савезник“. По страни је остављао личне резерве према ауторитарности царског режима или према војној немоћи руске војске која је постала очигледна након пораза у рату с Јапаном, али су га највише забрињавали ратоборни цареви саветници. Међу њима највише је зазирао од Александра Извољског (Alexander Izvolsky/Iswolsky), који је након фијаска у Анексионој кризи уточиште нашао у руској амбасди у Паризу. Клемансо је нешто касније свом главном политичком опоненту из времена Првог светског рата Ремону Поенкареу (Raymond Poincaré) замерао превелику отвореност према Извољском, који му је непрекидно шаптао у уво своје ратоборне планове и идеје којима је Поенкаре на крају и подлегао (Winock, 1997, str. 477; Stojić, 2017, str. 71–72). Иако је сматрао да Анексиона криза није тренутак да се Француска експонира у спољној политици, Клемансо није

[4] За одлазак принца Радолина везује се анегдота да му је на покушај уручења протесне ноте и претње да ће напустити Француску уколико је не прими Клемансо одговорио да је боље да пожуре јер воз за Берлин креће за два сата. Клемансо је касније оповргавао ове речи, уз истицање да је такво опхођење испод његовог нивоа. Радолинов наследник барон Шен (baron Wilhelm Eduard von Schoen) био је у много бољим односима са Клемансоом него његов претходник. Неретко га је описивао као пријатељски настројеног (Winock, 1997, str. 452–453).

Европски савезнички лидери на Париској мировној конференцији, 1919, слева надесно: француски маршал Фердинанд Фош, француски премијер Жорж Клемансо, британски премијер Лојд Џорџ, италијански премијер Виторио Орландо и италијански министар иностраних послова Сидни Сонино.

Фото: Shutterstock

могао да сакрије дубоко разочарање аустроугарском политиком и потезима цара Франца Јозефа (François-Joseph). Своје разочарење је изразио и лично приликом њиховог сусрета у августу 1909. у Карлсбаду (Carlsbad), бањи коју су обојица радо посећивали (Winock, 1997, str. 463–464). У једном приватном писму породичној пријатељици Клемансо је изразио забринутост

да је анексија *искра која може да разнесе буре баруџа (l'étincelle qui peut faire sauter le tonneau de poudre)* (Winock, 1997, str. 477).

У домаћој историографији и даље влада уверење да је Клемансоов ригидан став према Русији и одбијање да јој у одсудном тренутку пружи савезничку подршку имао несагледиве последице и по Србију и њене интересе.

Опште је познато да је министар спољних послова Милован Миловановић, у настојању да ублажи последице анексије, током октобра 1908. године путовао по европским престоницама с намером да добије сагласност сила потписница Берлинског уговора да Србија добије адекватну компензацију на простору бившег Новопазарског санџака (Stojić, Radović, 2022, str. 191–199).

Пре него што је Миловановић стигао у француску престоницу тамо су упућени Момчило Нинчић, Јован Скерлић и Гргур Јакшић да заједно са српским посланством на челу са Миленком Веснићем заједнички агитују у француској јавности против чина признања анексије. Гргур Јакшић је оставио забелешку да је Србија чин проглашења анексије дочекала неспремна, те да послата мисија није могла да направи ни најмањи преокрет у држању Француске. Делегати су свуда били љубазно примљени и саслушани, али „ни од кога нису добили стварна обећања“. Ремон Поенкаре, који је тада био на челу министарства правде, питао их је да ли постоји неки међународни уговор који говори против анексије Босне и Херцеговине, при чему су се Срби позвали на одредбе Берлинског уговора. На то им је Поенкаре одговорио да ће се о евентуалном кршењу Берлинског уговора велике силе као потписнице заједно изјаснити и да Француска није у „стању да било шта засебно учини“. Била је то јасна порука да Србија, која није била потписница уговора у Берлину, нема шта да тражи ни у случају анексије две окупиране провинције. Неуспех дипломатске мисије Јакшић је објашњавао и неумешношћу својих другова преговарача Нинчића и Скерлића, упркос њиховим добрим везама са француским ин-

телектуалним и политичким круговима. Један од вођа католичке странке оштро је изгрдио Нинчића, који је нетактично пред њим католичке свештенике из Босне назвао аустријским плаћеницима. У другој прилици Скерлић је пред Жоресом убиство краља Александра Обреновића и краљице Драге окарактерисао као „оправдано“ не знајући да је Жорес својевремено најоштрије осудио тај догађај. У листу *L'Humanité* објавио је „страшан чланак поводом избора краља Петра под насловом 'Крвави краљ' ('Le roi rouge)'“. До почетка новембра, било је јасно да је свако даље агитовање бескорисно, те су остали чланови специјалне мисије опозвани у Србију, док је Јакшић остао да сам у Паризу „продужи посао“ (NBS, P558/III/91).

У даљем току кризе Јакшић је националну пропаганду окренуо у другом правцу. Сматрао је да је бескорисно даље инсистирање да се Француска заложује за српске интересе. Да је његов став био исправан, сведочи и изјава француског амбасадора у Бечу Филипа Крозијеа (Philippe Crozier) коју је дао тамошњем руском војном аташеу: „Било би изузетно компликовано објаснити француском грађанину да треба да маршира за тамо неку Босну и Херцеговину, а не за Алзас и Лорену“ (Nintchitch, 1937, str. 361–363; Stojić, 2017, str. 31.) Јакшић је заступао став да треба истаћи друга питања, која ће више компромитовати Аустроугарску, а за најподесније сматрао је *Велеиздајнички њроцес* покренут у октобру против Срба у Хрватској и Славонији. Превод *Ойџужнице* и околности самог процеса здушно су прихватили и објавили бројни француски листови попут *Journal des Débats*, *Revue de Paris*, *La Courier européen* и други.

Јакшићу је пошло за руком да на Велеиздајничком процесу компромитује Аустроугарску и оголи њену репресивну политику према свим Србима без обзира на то где су живели у Монархији. За разлику од суздржаног става о анексији, поводом *Le Procès d'Agram* Клемансо је оштро осудио прогон Срба и репресалије над њима (NBS, P558/III/91). Скретање пажње Француске са самог чина анексије на Велеиздајнички процес одобрио је и Миловановић, који је ионако после неуспеха своје мисије по европским престоницама више наде полагао у дипломатску потпору Велике Британије и Немачке неголи у Француску, коју је окарактерисао као „непоуздану и која показује неразумљиве симпатије према Аустроугарској“ (Stojić, Radović, 2022, str. 198).

Судар две балканске политике: Клемансо и Поенкаре

Клемансова балканска политика у Анексионој кризи вратила му се као бумеранг. Односи између Париза и Петрограда били су пољуљани. Социјална криза праћена бројним штрајковима продубила се, а расле су и критике на то како се Француска понела према побуни легионара у Мароку. Сва ова питања исцрпла су у коначници Клемансоово ионако танко стрпљење, па је крајем јула 1909, усред сезоне одмора, одлучио да поднесе оставку и поново се повуче у опозицију. Године 1913. покренуо је нови дневни лист *Слободан човек* (*L'homme libre*). Главна мета напада новог листа био је Ремон Поенкаре, председник владе од јануара 1912. године, а од јануара 1913. године на позицији председника Републике.

Поенкаре је био симбол свега што је Клемансо критиковао: побожни католик и одани присталица француско-руског савеза који је сматрао главним штитом Француске пред нарастајућим таласом германизма. Поенкареова балканска политика у односу на Клемансоову била је у свему супротна. Поенкаре је сматрао да је Русија неопходан савезник и да је дужност Француске да је подржава у свим њеним подухватима – укључујући и оне на Балканском полуострву. Поенкареова балканска политика наишла је на проверу у новој балканској кризи – Првом балканском рату. Иако је истицао да Француска неће ратовати зарад руских балканских интереса, сматрао је да је дужност Француске да дипломатски подржи своју савезницу. Поенкаре је на себе преузео улогу посредника између Русије и сила из Тројног савеза. Први је иницирао организовање мировних конференција на којима ће зараћене стране, али и велике силе решавати своје размирице. Биланс Поенкареове политике било је јачање савезништва с Русијом, али и преузимање економског примата на Балканском полуострву, где је Француска постала главни зајмодавац победничким балканским државама (Stojić, 2017, str. 437–442).

Од династичке промене у Србији, Француска је полако истискивала Аустроугарску и заузимала њено место у зајмовима које је држава склапала за опремање и наоружавање војске. Ипак, француско економско присуство у Србији пре оснивања Француско-српске банке 1910. и балканских ратова (1912–1913) може се окарактерисати као умерено. У свим зајмовима пре 1913. Француска је партиципирала заједно с другим великим силама, јер је улагање у Србију

сматрала ризичним. Русија је била гарант свих зајмова. Зајам из септембра 1913. године први су потпуно финансирале француске банке без учешћа других сила и узима се као прекретница и тренутак успостављања економске доминације Француске. Са овим зајмом Француска је у својим рукама држала 75% укупног спољног дуга Србије (Stojić, 2017, str. 399–400). Истовремено, Француска је с другим победницама Другог балканског рата, пре свих Грчком и Румунијом, склопила уносне послове и одобрила им кредите за санацију последица ратова, тако да је, свеукупно посматрајући, Балкан у предвечерје Првог светског рата по висини уложеног капитала био на другом месту на француској берзи. Прво, неприкосновено место по улагањима заузимала је Русија (Stojić, 2017, str. 400–404).

После августа 1913. године Поенкаре је био у зениту популарности, упркос оштрим упозорењима Клемансоа и других социјалиста да ће прејакo везивање за руску царевину одвести Француску у понор сукоба несагледивих размера. Када је ујутро 29. јула 1914. године брод француске државне делегације упловио у луку Денкерк, на повратку из државне посете Русији, Србија и Аустроугарска већ су биле у стању рата, а Русија је издала наређење о делимичној мобилизацији. Немачка ратна прокламација Француској 3. августа уследила је као последица ланчане реакције (Stojić, 2015, str. 103). Поенкаре је позвао све политичке противнике да несугласице оставе по страни и зарад *Свештој јединствa (Union Sacrée)* удруже снаге у борби против Немачке. Ипак, Клемансо је био један од ретких који се оглушио о тај позив. Избијање светског рата није ни за педаљ променило

његову политику – *Слободној човека* преименовао је у *Окованој човека (L'Homme enchaîné)*, а лист је користио као платформу за нападе против Поенкареа и влада које су се смењивале (Clemenceau, 1916). У прве три године рата (1914–1917) Клемансо је био председник војног одбора у Народној скупштини. На тој позицији био је у прилици да прати војне операције као и рад министарства рата. Његове критике на рачун Генералштаба неретко су биле толико оштре да је више високих официра тражило да му се суди за велеиздају. Не марећи за сопствену безбедност, наставио је да тражи повећање војног буџета и стављање свих ресурса земље у службу рата. Његов став је био да све треба подредити рату. Обични војници су га поштовали јер су се у рововима раме уз раме с њима борили његов син, синовац и брат, док му је најстарија ћерка волонтирала као медицинска сестра (Tomei, 2018, str. 1). Док је Клемансоова популарност расла, Поенкареова је опадала. Од августа 1914. до новембра 1917. смениле су се четири владе и ниједна није била у стању да одржи морал и борбени дух војника. Француска војска била је у дефанзиви, трпела је поразе и велике губитке јер се рат све време водио на територији Француске. У околностима када је земља била на ивици пораза, Поенкаре је у јесен 1917. преломио и интересе земље ставио изнад личне сујете. Позвао је Клемансоа, који је сматран последњим решењем, да формира пету владу (Miquel, 2004, str. 8). Његов долазак на власт поздравила је целокупна штампа, са изузетком социјалистичких листова за које је Клемансо био и остао „непријатељ радника“ и „први пандур Француске“ (Winock, 1997, str. 517).

Одмах по доласку на власт, 16. новембра 1917, Клемансо је начинио преседан. Поред премијерске функције узео је и ресор министара рата иако није био професионални војник нити је имао икакво војничко искуство. Први потез који је начинио био је да је све преостале ресурсе државе подредио рату. Уместо *Union sacrée* прокламовао је крилатицу *Guerre intégrale*. Мобилисао је последњу одбрану земље и довео 70.000 италијанских радника да консолидује француску економију. Лично је кренуо да обилази ровове и подиже морал војника. Веровао је да обични војници морају да чују и виде своје вође међу собом да би поверовали да се боре за заједнички циљ. За годину дана провео је чак 90 дана на фронту и учинио 360 посета разним бојиштима (SHD, *Voyages de Monsieur Clemenceau*; Duroselle, 1994, str. 316–317).

Клемансо и Солунски фронт

У оквирима Француске патриотизам је истицан као Клемансоова највећа врлина, али за остале народе који су се борили у Првом светском рату он је био његова највећа мана. Клемансо је био потпуно и искључиво оријентисан на западни фронт и судбину Француске. Веровао је да ће се рат одлучити на западу, а да су остали фронтови само дистракција.

Посебно је био критичан према Солунском фронту. За Клемансоа, Солунски фронт је био ништа друго до „расипање војника и новца“ (Feylet, 1921, str. 12–13). У више наврата, као председник Војног комитета Скупштине, тражио је да се тај фронт расформира и трупе пребаце на

запад. О томе је међу првима проговорио у *Окованом човеку* и за скупштинском говорницом. У свом стилу критиковао је неактивност француске војске ушанчене у Солуну. Тражио је да се та војска, некорисна на Балкану, врати на домаћи фронт. Јован Жујовић, који је као специјални емисар српске владе боравио у Француској од краја априла 1915, био је видно узнемирен овим Клемансоовим позивом у новембру 1915. године. Веснић га је умирио тврдњом да је Клемансо усамљен у свом мишљењу, те да се француска војска неће повлачити са Балкана (Žujović, 1986, str. 226).

Важно је истаћи да је Клемансо лично поштовао српску војску. Дивио се њеном јунаштву и страдању током Албанске голготе. Током повлачења српске војске и народа жучно је нападао француску владу за пропусте који су довели до слома српске државе у јесен 1915. године и због лоше вођене операције евакуације српске војске и цивила са албанске обале (*L'Homme Enchainé*, 1915, str. 1; *L'Homme Enchainé*, 1917, str. 1). Писао је да пропаст Србије иде на душу Француске и због утицаја који је имао у јавности можемо са сигурношћу тврдити да је натерао француски Генералштаб да у децембру 1915. године формира специјалну спасилачку мисију предвођену генералом Пијароном де Мондезиром (*Piaron de Mondésir*), који је на Крфу од децембра 1915. до маја 1916. године руководио процесом реорганизације српске војске (Stojić, 2016, str. 405–427).

Када је формирао владу и преузео министарство рата, преузео је и директну команду над Источном армијом. Наиме, 1915. године приликом формирања француског експедиционог корпуса који је послат за Галипоље надлежно је било министарство рата у садејству с британским

и руским министарствима. Када је остатак француског експедиционог корпуса заједно са командантом, генералом Морисом Сарајем (Maurice Paul Emmanuel Sarrail), пребачен у Солун, командни ланац није промењен. Остала је аномалија да је министар рата директно постављао и смењивао главнокомандујуће Источне армије, док је о командантима армија на западном фронту одлучивао француски Генералштаб са седиштем у Лиможу (Limoges).

Клемансо је заиста намеравао да опозове француске војнике из Солуна, али су га од тога одговорили војни стратежи убедивши га да би тиме предао Солун, најважнију стратешку тачку Источног Медитерана, директно у руке непријатеља. Уместо тога, Клемансо је одлучио да смени генерала Сараја, који је био његов лични пријатељ, али се његови сукоби са свим осталим командантима више нису могли занемаривати. У Солун је послао генерала Адолфа Гијому (Adolphe Guillaumat), који је на месту главнокомандујућег Источне армије провео свега шест месеци. За то време генералу Гијоми пошло је за руком да трансформише економију фронта (Pavlović, 2018, str. 34). Искористио је богата поља на којима је војска започела сопствену производњу хране јер је довоз хране за војнике и коње био компромитован сталним нападима аустријских крстарица у Медитерану. Гијомин план је успео – до лета 1918. године војници су засејали више од хиљаду хектара обрадивих површина, са којих су сакупили 339.000 кг воћа и поврћа као и 113.000 бала сена. Истовремено је започето рударење на Халкидикију и неколико археолошких експедиција успешно је прикупљало уметнине и старине с простора

грчке Македоније. Ипак, сви ови успеси нису спречили Клемансоа да с подсмехом војнике Источне армије назива „солунским баштованима“ (Ancel, 1920, str. 891, 895).

У мају/јуну 1918, у трећој бици за Ен (битка за Пут дама) француска и британска војска претрпеле су тежак пораз. Француска је била на ивици војног слома. Кривицу за тај пораз Клемансо и маршал Фердинанд Фош (Ferdinand Foch), начелник Генералштаба, бацили су на генерала Франша д'Епера (Franchet d'Espèrey), који је командовао једним крилом армије (D'Espèrey, 2018, str. 34). За казну, генерал д'Епере именован је за главнокомандујућег Источне војске на Солунском фронту да би се генерал Гијома, коме је поверена одбрана Париза, вратио у Француску (D'Espèrey, 2018, str. 150–151). У тренутку наименовања, д'Епере је био ражаловани официр. Клемансо га је послао за команданта Источне армије због похвалних речи Шарла де Фресинеа (Charles de Freycinet) чији је д'Епере био пријатељ. Одлуку о наименовању д'Епера Клемансо је донео сам, без консултовања са Лојдом Џорџом (David Lloyd George), који му је ту себичност оштро пребадио током мировне конференције у Ке д'Орсеју (Clemenceau, 2020, str. 103). д'Епереов задатак био је да припреми француске трупе да се у етапама пребацују на западни фронт, а да у Солуну остане довољно војника само за одржање позиција (Clemenceau, 1930, str. 104–105). Околност коју Клемансо није очекивао и предвидео била је да ће д'Епере за кратко време задобити поверење команданата свих других армија, посебно српске армије. На само три састанка д'Епере, регент Александар, генерал Живојин Мишић и британски заповедник Џорџ Френсис Милн

(George Francis Milne) скицирали су план пробоја фронта који ће преокренути ток рата и на истоку и на западу (Stojić, 2020b, str. 459).

План је био скициран почетком августа, али је на столу француског премијера и министра рата стајао пуних месец дана. Сидни Сонино (Sidney Sonnino) и Дејвид Лојд Џорџ дали су свој пристанак у име италијанске и британске војске, а Клемансо је то учинио последњи, тек 10. септембра. Ноћ пред почетак напада послао је телеграм генералу Д'Епереу у којем му је поручио да ће сутрашња операција бити изведена искључиво на његову одговорност. Д'Епере је рекао посланом да телеграм спали на пламену свеће и да сва наређења остају непромењена (Delaye, 1956, str. 52; Stojić, 2020a, str. 244).

Чак ни пробој балканског фронта 15. септембра 1918. није променио Клемансоов непријатељски став према Д'Епереу и Источној армији. Одмах после пробоја фронта Клемансо је намеравао да на Балкан врати Гијому, али је одустао од те идеје кад су га уверили да би смена Д'Епера када је војска на врхунцу победе компромитовала постигнути успех. Одлучио је да Гијома предводи специјалну мисију, која ће проценити колико француских и британских дивизија може да се пребаци на западни фронт, а да их на Балкану замене српске, грчке и бугарске јединице. Сматрао је да је с пробојем фронта рат на Балкану завршен, али да коначни рат тек треба да се добије на западу. Био је бесан када је сазнао да је Д'Епере дао дозволу српској војсци да пређе на територију Аустроугарске и распореди трупе на позицијама југословенске територије. Ову операцију није успео да заустави, али јесте друго Д'Епереево наређење да

део војске крене у правцу Беча и Берлина. У садејству с британским Генералштабом усмерио је те трупе према Цариграду и Блиском истоку (Stojić, 2020b, str. 461–463).

Клемансо и југословенска идеја

Као и већина француских политичара, Клемансо није имао јасно дефинисан став према југословенској идеји, а није желео ни да га формира. Такав став одговарао је његовој ратној максими: „да не шурује ни са војницима, ни са цивилима“ (Clemenceau, 2020, str. 18). Желео је да на власт дође без икаквих компромитација и јавност је у великој мери веровала да је у томе успео, јер се његовом ауторитету и угледу беспоговорно веровало.

Непосредно пред долазак на власт у *Окованом човеку* писао је да Југословенски одбор треба да смањи своја ратна очекивања јер ниједном народу није пошло за руком да у границама државе окупи све сународнике. Сматрао је да ни Југословени не треба да инсистирају на зацртаним границама, посебно јер је у граничним подручјима немогуће проценити етничку припадност становника (*L'Homme enchaîné*, 1917, str. 1). Исте речи је поновио и Жујовићу приликом њиховог првог сусрета, на Петровдан 1915. године. Када му је Жујовић предочио жељу српских власти да сви Срби буду уједињени у јединствену државу без и најмањих остатака ван границе, Клемансо му је уз благи осмех одговорио: „А јесте ли кадгод имали какву капу под којом би сва коса била покривена, а да испод ње не стрчи ни најмањи прамен?“ (Žujović, 1986, str. 146).

80 | Ниједна француска влада, укључујући ту и Клемансоову владу, није желела да разговора о могућим променама граница док рат траје. Исти став имали су и интелектуалци с којима се Жујовић састајао током лета 1915. године. Најоштрији је био историчар и бивши званичник Габријел Аното (Gabriel Hanotaux), који је једном приликом рекао Жујовићу: „Ви сви долазите и Словени и несловени са вашим претензијама, хоћете да нас ангажујете за ово или оно мишљење. Е, нећемо да се ангажујемо ни за кога ни за шта. Ваше аспирације нису на дневном реду. Ваш пансрбизам, панрусизам, панрумунизам, све су то снови, фразе. [...] Ми бисмо дали десну руку да се одсече, а ви тамо рекламираете неке ваше кантоне“ (Žujović, 1986, str. 177).

Када је реч о контактима српских дипломатских представника с Клемансоом, они се пре 1917. године могу окарактерисати као спорадични. Веснић, као највиши дипломатски представник, избегавао је контакте с Клемансоом „јер га надгледа влада“. Не обазирјући се на Веснићева упозорења, Жујовић је одмах по доласку у Париз инсистирао да се, између осталих угледних личности, види и са Клемансоом. Два пута га је посетио и оба пута је имао врло позитиван утисак о њему и разговорима које су водили. Клемансоов манир разговора био је да саговорника држи на „љубазној дистанци“ (Clemenceau, 2020, str. 17). Клемансо је у више наврата истакао да „разуме наше аргументе, да нам све одобрава, али да нема моћи да нам помогне“ јер је против њега читав владин апарат. Жујовић му је рекао да ако и нема утицаја на владу, има на јавност „јер не пише пером, него челичним стрелама, које убијају“ (Žujović, 1986, str. 170).

Осим утицаја на званичнике и угледне француске кругове, поједини Срби заступали су став да и са Чесима и Словацима морају да одржавају тешње везе. Божидар Марковић је из Женева редовно подсећао Жујовића током његове мисије у Паризу да се мора срести и са Томашем Масариком и да у разговорима с њим и другим представницима Чеха и Словака треба увек да подвлачи паралелу између југословенског и чехословачког програма. Жујовић није био противан контактира, све иницијативе које су долазиле од одбора Чехословака, укључујући идеју о персоналној унији коју су пласирали Чеси, прихватао је и подржао у разговорима са Французима. Ипак, до сусрета Жујовића и Масарика није дошло ни у Француској ни у Женеви, где је Масарик проводио доста времена, већ у Лондону. Жујовић је 19. октобра 1915. присуствовао Масарикувом предавању на Краљевском колеџу, али је лидер Чехата том приликом оставио веома неповољан утисак на њега. У *Дневник* је записао да му је Масарик пришао непосредно пред почетак предавања због чега није било времена да о било чему разговарају. У кратком сусрету није позвао Жујовића код себе нити је предложио да се сретну и даље разговарају о комплементарности југословенског и чехословачког програма, те је након предавања Жујовић дао за право лондонском посланику Матеји Бошковићу што није превише уважавао вољу Чехословака (Žujović, 1986, str. 211). Ако је током 1914. и у првој половини 1915. било комплементарности у деловању двају покрета, после априла 1915. и уласка Италије у рат два покрета су се све више размимоилазила. Италија је безрезервно подржала Чехословаке и идеју стварања њихове заједничке државе.

С друге стране, непријатељски ставови Италије према идеји стварања југословенске државе на источној обали Јадрана на коју је Италија полагала право, добро су познати у историографији и као такви превазилазе домете овог рада. За потребе овог рада истаћи ћемо да је не само у Италији него и у Француској чехословачки покрет био много више уважаван него југословенски. Томаш Масарик (Tomáš Masaryk) и Едвард Бенеш као бивши француски ђаци и универзитетски професори имали су у Паризу отворена сва врата (Kšićan, 2019, str. 191–196). Клемансо је Бенеша сматрао „једним од најбољих људи, човеком васкрсле Чехословачке, који је задобио поверење свих честитошћу своје речи и узвишеношћу своје интелигенције“ (Clemenceau, 2020, str. 121).

За разлику од кохерентности деловања Чеха и Словака, Југословенски одбор и српски емисари у Француској уносили су конфузију у француску јавност двома идејама будућег организовања југословенске државе. Француска, званична и незванична, више је нагињала ка федералном/конфедералном уређењу државе. Као република са доминацијом партија социјалистичког опредељења идеја стварања мултинационалне, централистичке монархије у свему јој је била одбојна. Најутицајнији амбасадори у Лондону, Вашингтону и Риму подржавали су Анту Трумбића и Југословенски одбор, док су Пашићев конзервативизам критиковали. На страни Пашићевог унитарног концепта стајали су војни кругови јер је са војног аспекта Француској више одговарало да на источној обали Јадранског мора има државу политички и економски зависну од Француске, која би служила

као противтежа Италији (SHD, Fond Clemenceau, 6 N 235; Vujić, 1987, str. 77–103).

Клемансо: победник и губитник

Завршна фаза рата на западном фронту отворила је нови сукоб на релацији Клемансо–Поенкаре. Надахнуте победом савезника на Солунском фронту, француско-британско-америчке трупе су 26. септембра отпочеле офанзиву у три правца. За свега неколико дана пошло им је за руком да потпуно преокрену ситуацију у своју корист и да потисну немачку војску са француске и белгијске територије (Duroselle, 1994, str. 400). Поенкаре је тад затражио да се рат пренесе на немачко тле са циљем да се окупирају стратешки важна места која ће послужити као залог током преговора за мир. Насупрот њему, Клемансо је у продужењу рата видео само беспотребно расипање ресурса и људских живота. Заузео је бескомпромисан став да не жели да одлаже крај рата зарад, како је истакао, „разлога империјалистичке природе“ (Clemenceau, 1996, str. 202–203). Сматрао је да би тиме погазио принципе које је прокламовао током читаве политичке каријере. Поврх свега, када је дошао на власт дао је обећање да рат неће трајати ни дана дуже него што то буде неопходно. Сукоб се толико заоштрио да је Клемансо запретио оставком, што је приморало Поенкареа да одустане од првобитног наума (Duroselle, 1994, str. 316–317).

Дугорочно, ова Клемансоова одлука показала се погрешном и коштала га је губитка популарности. Према анкети која је спроведена након демобилизације, свега 5% Француза

82 | је желело примирје по сваку цену, док је 90% желело да пренесе рат на немачку територију и освети се за сва недела претрпљена за четири године рата. Французи чак нису ни ушли у Алзас и Лорену (Duroselle, 1994, str. 404). Клемансоа је у скупштини оштро нападала опозиција да није „разоружао Немачку“. Тражила се церемонијална предаја оружја при чему је све наоружање морало остати на бојишту. Клемансо је критичаре називао „новинарским ратницима“, а протокол „церемонијалног разоружавања“ сматрао је излишним. Од церемонијала њему је био важнији мир који доноси Француској и савезницима (Clemenceau, 2020, str. 96–97). Када је маршал Фош у Компјењу (Compiègne) потписао примирје 11. новембра, јавност је била дубоко разочарана. Општи утисак је био да Француска још није победила, већ да то тек треба да учини за преговарачким столом (Tomei, 2018, str. 1). О томе да незадовољство завршетком рата није јењавало говори и чињеница да је 19. фебруара 1919. извршен атентат на Клемансоа. Клемансо је погођен с три метка, од којих му је један перфорирао плућно крило (Vallaud, 2011, str. 427; Duroselle, 1988, str. 945). Упркос тежини повреда, опоравио се муњевито, те је већ 14. марта наставио да председава конференцијом (Geffroy, 1938, str. 204–205; Porte, 2011, str. 580). Савременици су још једном остали зачуђени његовом виталношћу. Британски премијер Лојд Џорџ изјавио је једном приликом Франшу д’Епереу: „Сваки пут кад видим Клемансоа он као да има једну годину мање и по један зуб више“ (D’Espèrey, 2018, str. 139).

Мировна конференција отпочела је с радом 18. јануара 1919. године. Наликовала је конгломе-

рату нација и делегата. Двадесет и седам нација је имало своје представнике за преговарачким столом. Током шест месеци заседања рад се одвијао кроз чак 53 комисије и одбора са више од 1.000 делегата у њиховом раду. Питања која су имала приоритет односила су се на услове мира између Француске и Немачке, док су сва друга третирана као секундарна. Клемансо је и током конференције остао исти какав је био током рата – заинтересован искључиво за Француску. За српску и југословенску делегацију која је у једном тренутку бројала 110 чланова одсуство Русије за преговарачким столом осећало се као велики хендикеп. Пашић је на половини конференције са зебњом писао из Париза: „Судбину нашег народа одлучиће оне исте силе које су са Италијом склопиле Лондонски уговор, са изузетком Америке, али она не може да нас заштити нити да замени Русију“ (Milošević & Dimitrijević, 2005). Седнице су одржаване у просторијама Министарства спољних послова у Паризу (Quai d’Orsay), док је завршни уговор потписан у Сали огледала (Galerie des Glaces) у дворцу Версај. Управо у Сали огледала 1871. проглашено је уједињење Немачке и Клемансо је, као савременик оба догађаја, хтео тим симболичним чином да осигура да Немци никада више не запрете Французима.

Клемансо није припадао струји која је веровала да су Русија и Србија одговорне за почетак рата, што је само једна од мноштва теорија које су се испредале о узроцима и поводима почетка рата, али је ипак на почетку конференције заузео врло ригидан став према српској/југословенској делегацији. Инсистирао је да се савезнички уговори дословно тумаче. Како Србија није имала

никакав уговор, сматрао је да њена делегација не може да добије место за главним столом, него да треба да буде третирана као остале придружене савезнице, на пример Бразил, који је у рат ушао 1916. године. Тек на залагање осталих, пре свега Лојда Џорџа који је Пашића назвао „најинтелигентнијим човеком источне Европе“, Србија је добила место за главним преговарачким столом и право да одлучује у најважнијим питањима (Geffroy, 1938, str. 9).

Знајући да не могу превише да рачунају на Клемансоа, српски/југословенски делегати фокусирали су се да остале делегације придобију за своје интересе. Пре свих Америку. Невоља је била што је амерички председник Вудро Вилсон (Woodrow Wilson) био присутан само на почетку конференције. Вилсон јесте говорио у одбрану Србије и њеног права да добије излаз на море, али његових 14 тачака није предвиђало стварање Југославије већ аутономију за Хрватску и Словенију у оквирима реформисане Аустроугарске (Radojević, 2001, str. 223–237).

Овome треба додати и Клемансоов лични став да је Аустрију неопходно сачувати у неком облику, јер је њено постојање пресудно за баланс снага у централној Европи. Сматрао је да би се распадом Хабзбуршке монархије створиле вештачке државе, које не би могле самостално да опстану и да би их Немачка једну по једну апсорбовала. Желео је по сваку цену да избегне ланчану реакцију јер ако би се Словенима, Чесима, Мађарима и другима допустило да формирају сопствене државе, исти захтев не би се могао ускратити ни аустријским Немцима. Тај сценарио се готово обистинио када је 12. новембра 1918. Карл Ренер прокламовао аустријску

републику као саставни део немачког царства. Клемансо и остали лидери Антанте успели су да пониште тај чин уједињења, али је претња и даље постојала (Becker, 2012, str. 148). Тек када се Аустроугарска почела урушавати изнутра Клемансо је њен распад морао да прихвати као свршен чин (*fait accompli*).

Признање Чехословачке 21. октобра 1918. отворило је врата и за Јужне Словене. Клемансо је лично био против признања Југославије која није имала дефинисане границе и била на ивици отвореног сукоба са Италијом. Током заседања конференције истакао је да признаје Лондонски уговор, али упркос Орландовом инсистирању није подржао италијанске претензије на Ријеку, која није била део споразума у Лондону. Француски амбасадор у Риму Виктор Барер (Victor Barrère) био је дубоко разочаран таквим Клемансоовим ставом. У једном од извештаја истакао је да је Клемансо до тог тренутка био предмет огромног обожавања у Италији, али да је после суздржавања да отворено стане на страну Италије у спору око Ријеке своју и репутацију Француске неповратно уништио. Орландо је напустио Рим пре званичног потписивања мировног уговора (Winock, 1997, str. 572).

Током заседања Клемансо је у више наврата изразио захвалност Николи Пашићу, који га је посетио у најтежим тренуцима по своју земљу иако је тада био само опозиционар. Наиме, када је зиму 1915. године српски председник владе Никола Пашић боравио у Паризу, где је лобирао код утицајних личности за помоћ српској држави, консултовао је Миленка Веснића да ли да посети и Клемансоа иако није био члан владе. Веснић се противио тој идеји, уверавајући

Пашића да је Клемансо „љути опозиционар“ који напада „цео свет“ (Geffroy, 1938, str. 7). Пашић га није послушао. Сусрео се с Клемансоом. Тај сусрет је био више протоколарне природе, али је имао велики значај за судбину Југославије на мировној конференцији. Други сусрет Пашића и Клемансоа одиграо се у новембру 1917. године када је Клемансо тек дошао на чело владе. Том приликом Клемансо је изразио своје дивљење према херојској српској војсци (Sretenović, 2008, str. 89).

Сједињене Америчке Државе прве су од великих сила признале постојање јужнословенске државе. Званично признање Француске стигло је крајем јуна, пред сам крај рада мировне конференције. Образлажући своју одлуку Клемансо је рекао да је за њега Југославија једнако Никола Пашић и да нову државу признаје из поштовања према њему (SHD, 6 N 235, № 3717; Porte, 2011, str. 589; Vallaud, 2011, str. 454).

Закључак

Париска мировна конференција била је истовремено Клемансоов зенит политичке каријере и њен крај. На самој конференцији био је овенчан новим надимком – „отац победе“ (le père de la victoire), али је у децембру на председничким изборима доживео огроман дебакл након кога је одлучио да се повуче из политике и јавности (Becker, 2012, str. 160, 168–169). Последње године живота провео је у писању мемоара и обрачунима с политичким неистомишљеницима, па чак и истомишљеницима који су га нападали и преиспитивали његову ратну политику. Свега

неколико месеци пред смрт објавио је мемоарско дело *Сјај и бега једне њобеге* (*Grandeurs et misères d'une victoire*) које је било одговор на оптужбе и нападе маршала Фоша, његовог најближег ратног сарадника. Умро је 24. новембра 1929. године, разочаран и несхваћен. С пуно горчине у *Сјају и беди* написао је да „Француз ништа више не воли од заборав“ (Clemenceau, 2020, str. 118).

Ако бисмо у данашњим оквирима упоређивали Клемансоову и Поенкареову перцепцију балканске политике, могли бисмо да закључимо да је савремена Француска Клемансоово чедо. Савремена француска историографија у свему даје предност Клемансоовој визији светског поретка и политици коју је он водио током Анексионе кризе у односу на Поенкареову политику током балканских ратова. Оцењује се да је његова политика током 1908/1909. године вођена лукаво, са одмереношћу и обзирношћу. Пошло му је за руком да разреши Анексиону кризу без компромитовања интереса Француске. Признање Клемансоовом политичком уму стизало је и од поражених. Најупечатљивије су речи немачког кајзера Вилхелма II (Emperor William II), који је после пораза 1918. изјавио: „Да смо имали Клемансоа, не бисмо изгубили овај рат“ (Greilsamer, 2018, str. 2).

Ако бисмо сумирали Клемансоов однос према Србији и српском националном питању, опет бисмо морали да се подсетимо његовог ватреног патриотизма према Француској. Клемансо је један од ретких политичара који је срцем и душом припадао Француској и француском народу. Околности изван његове отаџбине дотичале су га само у оној мери колико су штетили

или користили интересима Француске. У многобројним биографијама које се баве ликом и делом Жоржа Клемансоа Србија се готово ни не помиње. Исто важи и за Солунски фронт и југословенску државу. Историчар Мишел Винок, који се сматра једним од најбољих познавалаца Клемансоа, помиње Србију свега једанпут – у контексту броја жртава, а Југославију у контексту „ријечког питања“ и спора са Италијом.

Као и Клемансо, и његов биограф Винок има очи само за Француску. Премда се сматра утемељивачем новог светског поретка, Клемансо је истински желео да буде творац нове социјално праведније Француске. Био је човек испред свог времена, његови политички видници били су далеко изван видокруга његових савременика, али су му зато потомци одали заслужену част и признање.

References / Литература

- Ancel, J. (1920). L'Effort français: La croisade de Salonique (12 Octobre 1915 – 13 Novembre 1918): II. *Revue Des Deux Mondes (1829-1971)*, 55 (4), 875–918. Available at: <http://www.jstor.org/stable/44820793>
- Becker, J.-J. (2012). *Clemenceau – chef de guerre*. Paris: Armand Colin.
- Carroll, E. M. (1931). *French Public Opinion and Foreign Affairs 1870–1914*. London: Archon. Clemenceau, G. (1916). *La France devant L'Allemagne*. Paris: Librairie Payot.
- Clemenceau, G. (1930). *Grandeurs et misères d'une victoire*. Paris: Plon.
- Clemenceau, G. (1996). *Vendée and les Vendéens. Sermons: the most beautiful speeches from world oratory*. Beograd: Uzvišena misao. [In Serbian]
- Clemenceau, G. (2020). *Grandeurs et misères d'une victoire*. Edition Serbia 1914–1918. Novi Sad: Prometej; Beograd: Radio-Televizija Srbije. [In Serbian]
- D'Espèrey, F. (2018). *Memoirs: Thessalonica front, Serbia, Balkans, Central Europe: 1918–1919*. Novi Sad: Prometej. [In Serbian]
- Dawbarn, C. (1915). *Makers of New France*. London: Mills & Boon Ltd.
- Delaye, Th. J. (1956). *Franchet d'Espèrey – Maréchal de France*, Cahiers Charles de Foucauld. Vol. 41, 11e série.
- Duclert, V. (2010). *La République imaginée 1870–1914*. Paris: Belin.
- Duroselle, J.-B. (1988). *Clemenceau*. Paris: Fayard.
- Duroselle, J.-B. (1994). *La Grande Guerre des Français*. Paris.
- Feyler, F. (1921). *La Campagne de Macédoine 1917–1918*. Genève: Éditions d'art Boissonnas.
- Geffroy, G. (1938). *Georges Clemenceau*. Beograd: Narodna kultura. [In Serbian]
- Greilsamer, L. (2018). Le verbe et la volonté. In: *14–18 Mission Centenaire – Clemenceau un Tigre*, 2.

- Kšičan, M. (2019). *L'homme qui parlait avec les étoiles. Milan Rastislav Štefánik, héros franco-slovaque de la Grande Guerre*. Paris: Eur'ORBEM.
- L'Homme Enchaîné. (13 November 1917). *L'Italie ne pensait qu'au Carso*. № 1123, 1. Available at: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k75910895/f1.image>
- L'Homme Enchaîné. (25 December 1915). *Pour le front français*. № 441, 1. Available at: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k75904348>
- Mayeur, J-M. (1965). *La séparation de l'Église et de L'État*. Paris: Atelier.
- Milošević, M., Dimitrijević, B. (2005). *Nikola Pašić - to President of the Government, Confidential, personal, Paris 1919-1920. Pašić's letters form the Peace conference in Versailles*, Zaječar: Zadužbina "Nikola Pašić". [In Serbian]
- Minc, A. (1996). *Antiporraits*. Éditions Gallimard.
- Miquel, P. (2004). *"Je fais la guerre". Clemenceau, le père la victoire*. Paris: Jules Tallandier.
- [NBS] National Library of Serbia. The Archive of Grgur Jakšić. P558/III/91.
- Ninčić, V. (1933). *Georges Clemenceau*. Beograd: Geca Kon. [In Serbian]
- Nintchitch, M. (1937). *La crise bosniaque (1908-1909) et les puissances européennes*. Volume I. Paris: Alfred Costes.
- Pavlović, V. (2018). *Franchet d'Espèrey, commander-in-chief of the Allied forces at the Thessalonica front 1918-1919*. Introductory study (9-26). In *Memoirs: Thessalonica front, Serbia, Balkans, Central Europe: 1918-1919*. Novi Sad: Prometej [In Serbian]
- Porte, R. (2011). *Chronologie commentée de la Première Guerre mondiale*. Paris: Perrin.
- [SHD] Service historique de la Défense (January 1918 - January 1919). *Voyages de Monsieur Clemenceau. Président du Conseil, Ministre de la Guerre aux Armées*.
- SHD (15 Avril 1919). État-Major de l'armée de terre. Fond Clemenceau, 6 N 235, № 3717. Trieste.
- SHD (8 January 1918), État-Major de l'armée de terre. Fond Clemenceau. 6 N 235, № 5.1.18. Serbie.
- Sretenović, S. (2008). *France and Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes 1918-1929*. Beograd: Institut za savremenu istoriju. [In Serbian]
- Stojić, B. (2015). French policy in the Balkan peninsula on the eve of the Great War. In: S. Rudić & M. Milkić (eds.). *The First World War, Serbia, the Balkans and Great Powers* (87-108). Beograd: Istorijski institut; Institut za strategijska istraživanja. [In Serbian]
- Stojić, B. (2016). General Piarron de Mondesir and Serbian Golgotha. In: U. Šuvaković (ed.). *Century from Serbian Golgotha, History*, 1. (405-427). Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini. [In Serbian]
- Stojić, B. (2017). *France and the Balkan Wars (1912-1913)*. Beograd: Istorijski institut. [In Serbian]
- Stojić, B. (2020a). Georges Clemenceau and Creation of Yugoslavia. In: S. Rudić & M. Milkić (eds.). *The End of the Great War - The road to new Europe*. (235-255). Beograd: Istorijski institut.
- Stojić, B. (2020b). Thessaloniki front in memoirs of General Maurice Sarrail and Marshal Franchet d'Espèrey. *Istorijski časopis*, Vol. LXIX, 443-469. DOI: <https://doi.org/10.34298/IC2069443S> [In Serbian]
- Stojić, B., Radović, D. (2022). Todor Stefanović Vilovski between Belgrade and Vienna during Annexation Crisis. *Мешовита рпања / Miscellanea XLIII*, 191-211. DOI: 10.34298/MG2243191S [In Serbian]

- Tomei, S. (2018). Dans la fureur de la guerre. *Clemenceau – un Tigre dans la guerre*. 14–18 Mission Centenaire.
- Vallaud, P. (2011). *14–18 La première guerre mondiale*, Paris: Fayard.
- Vujović, D. (1987). How the French saw the problem of the creation of the Yugoslav state during the First World War. *Glasnik Odjeljenja društvenih nauka – CANU*, Vol. 5, 77–103. Available at: <https://canupub.me/knjiga/glasnik-odjeljenja-drustvenih-nauka-5-1987/> [In Serbian]
- Winock, M. (2018). Entretien avec Michel Winock, *Clemenceau – un Tigre dans la guerre*. 14–18 Mission Centenaire.
- Žujović, J. (1986). *Journal*, II, prepared by Dragoje Todorović. Beograd: Arhiv Srbije. [In Serbian]
-

Biljana Lj. Stojić Radović

Institute of History Belgrade
Belgrade (Serbia)

| 87

Georges Clemenceau and Serbian National Issue

Summary

This paper examines Georges Clemenceau, a distinguished French statesman, particularly his reflections on Serbia and the Serbian people during the first two decades of the 20th century, especially during the First World War. To provide a comprehensive understanding, we shed light on issues such as Clemenceau's Balkan policy, his relationship towards the Thessaloniki front, the Yugoslav idea and, consequently, the process that led to Yugoslavia's international recognition at Versailles. The research has been supported by archival sources and literature from Serbian and French historiographies.

Keywords: Georges Clemenceau, Raymond Poincaré, Nikola Pašić, Annexation Crisis, First World War, Thessaloniki front, Versailles Peace Conference

Закључак

Свегачне седнице Одбора Општине Београдске
држане на дан 30. Јануара 1921 год., на којој је изасла-
ник Председника Француске Републике, Г.
генерал Бранише Д'Естере предао Општини,
орден - Крста Почасне Легије, који је одликован
Београд.

Председавао в. д. председника
З. Карајановић

Секретар
Марко С. Јадаковић

Мално у 10 часова в. д. председника З. Карајановић
отвара седницу овим говором:

Господе Одборници, госпође и господо!

Данашња седница, господе има нарочити значај, како за
Београд, тако и целу нашу земљу Београд не само носица и говор-
ник идеје политичког и националног ослобођења, нашег целокупног
хрватског народа, него и верни и истрајни политички савезник
у борби за истакнутим велики међународни принципи „правде и ми-
рашине“ - има данас да прими велико и ретко одликовање у знак
признања, за такво своје високим и плаћеним држање у прошлом
рату. И уколико то одликовање долази од Француске, једне та-
ко велике државе, не само то њеном прославању, него и то вели-

све оне који су се борили и све оне који су тамо за њу. На жалост обих је и субине!

Нека би душе тих хероја узеле свој део славе, коју динас свешкујемо, Та ми се клањам у име Француске."

После овог говора Г. Генерал 2'Еиери предао је Орден Лезије Гасати, Председнику Г. Карајовићу, прогласив' на француским декретом за то, а који на српском гласи

У име Председника Републике, Крсти Лезије Гасати даје се вароши Београду:

Једна од првих и најславнијих жртвава, великог ратца, чије стаништво у архос бамбурговану и неарујатељској окупацији, није престало давати доказе храбрости, без малаксавања, био је Београд, велиганствени симвал отпора и заштити победе једног херојског народа, одлучено да не пропадне.

По пријему високог одликовања у име хихвалности одговорио је и Председник Карајовић:

Ваше Висоганство!

Господине Генерале наш Војводе!

Примајући као Председник Београдске Општине ово високо одликовање Београда од стране Председника Француске Републике, ја Вас молим Господине Генерале, да код Њего, Француске владе и Високог Француског Народа будите стили најдубље захвалности, коју Вам у име Београда на овој свечаној седници најордаг није односим.

ПРОГРАМ

242-212

свечаности откривања споменика захвалности француској у Београду.

10. новембар:

У 8.20 часова дочек француских гостију на железничкој станици. Одело: калет, цилиндер.

Дочеку присуствују: Одбор за подизање споменика,

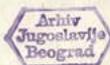
Пирењивачки одбор,

Преставници београдске општине,

Удружења и корпорације,

Грађанство,

Војна музика.

Г. Миљанић, председник одбора за подизање споменика поздравља госте кратким говором.

У 10.30 часова свечан дочек изасланства француске Владе и осталих француских гостију. Одело: калет, цилиндер.

Дочеку присуствују: Преставници Краљевске Владе,

Одбор за подизање споменика,

Преставници београдске општине,

Генералитет и Адмиралитет,

Музика са почасном четом,

Удружења и корпорације,

Грађанство.

Приликом доласка воза у станицу музика свира француску химну

Г. Миљанић, председник одбора поздравља госте,

Музика свира француску химну,

Шеф француске делегације обилази почасни Чет.

У 14.45 часова помен на француском и нашем гробу.

Помену присуствују: Преставници Краљевске Владе,

Изасланство француске Владе и остали гост
француска колонија,

Генералитет и Адмиралитет,

Преставници београдске општине,

Више чиновништво,

Удружења, корпорације, грађанство,

Војна музика са почасном четом.

У 20.30 часова Вагнет Краљ. Владе у Гардиским Локу.

Програм свечаности откривања Споменика захвалности Француској
у Београду, 1930. година (АЈ 74).

Фото: Архив Југославије

Дејан В. Гавриловић^[1]

Универзитет у Београду
Факултет спорта и физичког васпитања
Београд (Србија)

УДК 796/799(497)"18"
327(497.11:44)"18"
Оригинални научни рад
Примљен: 7.4.2025.
Прихваћен: 25.4.2025.
doi: 10.5937/napredak6-58049

Утицај Француске на спорт у Краљевини Србији

Сажетак: Борећи се за независност у XIX веку Србија је физичку културу посматрала првенствено кроз способност војника или припрему будућих војника. Из наведених разлога војне структуре су све до Великог рата имале доминантан утицај на појаву и развој физичког вежбања. Остварена независност и подизање кнежевине у ранг краљевине подстакле су српско друштво на значајне промене у различитим друштвеним областима. Физичка култура је такође доживљавала позитивне промене од 80-их година XIX века. С доласком Шарла Дусеа, белгијског учитеља мачевања, крајем XIX века у Србију, српско друштво се упознало са француском методом мачевања. Дусеови ученици промовисали су мачевалачки спорт у Краљевини Србији, али и у Краљевини Југославији. Са циљем усавршавања из физичке културе почетком XX века у француску школу борења Жоанвил упућен је официр Драгомир Николајевић. Када се вратио са школовања Николајевић је радио на развоју соколства и олимпијског покрета. Прихватањем идеја барона Кубертена, Краљевина Србија се сврстала у ред малобројних земаља које су прихватиле олимпизам пре Великог рата. Утицај Француске на почетке спорта у Краљевини Србији био је основа за даље напредовање физичке културе на територији Републике Србије, али и шире у региону.

Кључне речи: Француска, Краљевина Србија, спорт, Жоанвилска школа (École de Joinville), Драгомир Николајевић

Увод

У периоду Кнежевине Србије појава и развој физичког васпитања као и првих облика спор-та реализовани су стихијски, периодично и у

знатној мери без континуитета. Број учитеља у основним и средњим школама није био велики, док је њихово знање из физичког васпитања било скромно. Први спортски кораци направљени су у различитим школама мачевања, пливања и

[1] dejansavate@gmail.com ; <https://orcid.org/0000-0002-0342-1420>

гимнастике. Борећи се за независност током већег дела XIX века, српска држава је најозбиљније приступила физичкој култури у војним структурама. Од оснивања Артиљеријске школе, као првог облика Војне академије, па до почетка Великог рата, предмети физичког васпитања имали су значајан статус. Након стицања независности и проглашења Србије краљевином 1882. године и војска доживљава промене. Од 1883. године уведена је општа војна обавеза у трајању од две године чиме је коначно завршен дуализам између малобројне стајаће и масовне народне војске. Војска је подељена на стални кадар, који су чинили официри, подофицири и војници на одслужењу војног рока. Сталном кадру је придодата и резерва, коју су чинили војници који су одслужили војни рок до навршене 30. године живота. Стални кадар и резерва чинили су први позив. Други позив је сазиван од обвезника од 30 до 37 година старости, док су трећи позив чинили обвезници од 37 до 50 година живота. Садржаји обуке, који су у претходном периоду били доступни само припадницима стајаће војске, након увођења редовног служења војног рока, о трошку државе, постали су доступни свим војно способним младићима. Сви образовни садржаји обуке војника делили су се на садржаје општеобразовног војног карактера, војнострукне обуке и физичког васпитања, односно гимнастике (гимнастика је један од термина којим се у периоду Краљевине Србије означавало физичко васпитање). Садржаји физичког васпитања у свим родовима војске били су саставни део свих фаза обуке. Служење војног рока, али и позивање бивших рочних војника у резервни састав, били су периоди систематског

утицаја физичке културе на ширу популацију. Од када се Србија прогласила краљевином однос државе ка физичком васпитању у основним и средњим школама подигнут је на виши ниво. Оснивају се прва друштва за физичка вежбања, док поједина друштва прихватају чешки гимнастички систем – соколство. Након обнове олимпијских игара крајем XIX века, у Србији, у првој декади XX века, олимпизам добија присталице.

Утицај Француске на спорт преко официра и наставника физичког васпитања у војсци Краљевине Србије

Иако се већина српских официра школовала у земљи, поједини официри упућивани су у стране трупе на додатно усавршавање. О наведеној проблематици и о значају додатног школовања писао је министар војни Јован Мишковић (1879) у часопису *Рајник*: „... Да ли би и колики број требало сада послати у иностранство, да поједине војне гране изуче и извиде, како би после нужну примену код нас остварити могли?“ Да је ова иницијатива министра Мишковића према начелнику главног генералштаба уродила плодом сведоче резултати у усавршавању српске војске у наредним деценијама. У периоду од 1888. до 1898. године на школовању у иностранству била су укупно 303 официра, односно на годишњем нивоу, од минималних 18 до максимална 42 официра (Gavrilović, 2011, str. 113). Додатно школовање реализовало се у руској, аустроугарској, немачкој, белгијској, али и француској армији. У распореду за физичке активности

официра, подофицира и војника у Француској који је званично ступио на снагу 1874. године наглашено је увежбавање трчања, пливања, рвања, певања, плеса, класичног или енглеског бокса, саватеа или француског бокса, мачевања... (Gavrilović, 2011, str. 28). Српски официри у једанаестогодишњем периоду (1888–1898) нису упућивани у Француску превасходно ради усавршавања физичке културе, али су је у француским трупима засигурно упражњавали. У наведеном периоду у Француској је боравило 26 официра. С њиховим повратком у земљу остварен је француски утицај на физичку културу у Краљевини Србији. Систематски приступ физичкој култури у војсци Краљевине Србије који су реализовали ти официри отворио је могућност да француска физичка култура делује на ширу популацију у Краљевини Србији.

У првих тридесет година рада (1850–1880) Војна академија је најзаступљеније предмете физичког васпитања (гимнастика, борење и пливање) сврстала у групу од четири најзаступљенија предмета, уз француски језик, пољске фортификације и науку хришћанску (Ljušić, Vojković, Pršić & Jovović, 2000, str. 290). Поједини учитељи гимнастике, борења и пливања ангажовани су из иностранства. Јован Замастил из места Високе Мито, чешког дела Аустријског царства, предавао је борење, пливање и гимнастику од 1851. године. Након Замастила за наведене предмете запослен је Ђорђе Марковић Кодер, од 1858. до 1860. године. Претходно је Марковић био професионално ангажован као наставник гимнастике и мачевања сегединске гимназије у Угарској (Bošković, 2014, str. 263). Инжењерски капетан Димитрије Караџић, син

Бука Караџића, осим фортификације, правила пионирске службе и понтонирске службе, предавао је и гимнастику од 1859. до 1865. године. Димитрије Караџић је завршио Војну инжењерску академију у Бруку (Аустроугарска) након чега је у Србији произведен за потпоручника српске војске, а затим одређен за војно усавршавање у Берлину у одреду гардијских пионира (Šaulić, 1988, str. 236). Такође, на предмету гимнастика запослен је и пешадијски капетан I класе Лазар Цукић у периоду од 1858. до 1859. године, а у дугом периоду од 1864. године до 1887. године, пешадијски мајор Фердо Михоковић предавао је пливање и гимнастику. Од наведених пет наставника у периоду од 1850. до 1880. године, на предметима борење, гимнастика и пливање, четворица су знања из физичке културе донела са територија ван Кнежевине Србије (Замастил, Марковић, Караџић и Михоковић). Они су искуства стекли првенствено у Аустроугарској. У даљем развоју Војне академије (1880–1914), до почетка Првог светског рата, на наведеним предметима ангажовано је десет наставника, и то: Љубомир Илић (1886–1891), Милош П. Васић (1891–1899), Шарл Дусе (1891–1919), Стеван П. Јовановић (1892–1895), Јован Стојановић (1893–1894), Светислав Мишковић (1895–1897), Атанасије М. Поповић (1898–1901), Драгомир Т. Николајевић (1900–1902), Александар Јосифовић (1902–1907), Мирослав Војиновић Франтишек Хофман (1908–1914) (Ljušić et al., 2000, str. 299).

Од наведених наставника, двојица су значајно утицала на преношење француских садржаја физичке културе на кадете Војне академије, а у даљем ангажовању и на цивилно становништво Краљевине Србије. Након пет наставника

Анатомски кабинет школе у Жоанвилу
Фото: приватна архива аутора рада

који су своје знање из физичке културе донели с територије Аустроугарске (Замастил, Марковић, Караџић, Михоковић и Илић) на Војној академији је 1891. године ангажован белгијски учитељ мачевања Шарл Дусе. Дусе је завршио Бриселску школу мачевања као први у рангу. Ова школа је отворена 1885. године по угледу на француску школу Жоанвил крај Париза (École normale militaire de gymnastique). Након завршетка школе Дусе је као успешан и школован мачевалац 1889. године био ангажован за наставника у Турској. На наговор српског војног аташеа у Цариграду, ђенералштабног пуковника Нешића, Дусе се преселио у Београд где је постао наставник борења на српској Војној академији. До доласка Дусеа у Србију мачевање се предавало по старој немачкој методи, а од његовог ангажовања мачевање се изучавало по новој француској методи мачевања (Рашић, 1909а). Белгијски учитељ мачевања веома је брзо стекао знатан број ученика на Војној академији, али и у приватној школи коју је отворио на Теразијама, где је за тренинге изнајмио цео спрат. Од официра међу најуспешнијим ученицима нашли су се Драгомир Николајевић, Александар Јосифовић и Богољуб Динић, који су након дугогодишње сарадње са Дусеом и сами ангажовани на местима наставника борења на Војној академији. Од полазника у цивилној школи на Теразијама истицали су се др Војислав Суботић, Јеша Пантелић, Новаковић, Симић и др.

Ученик Шарла Дусеа и наставник борења на Војној академији Драгомир Т. Николајевић други је наставник Војне академије који је знатно допринео ширењу утицаја Француске на развој спорта у Краљевини Србији. Као изузетно

талентованог мачеваоца Министарство војно одлучило је да Николајевића додатно упути на школовање из области физичке културе у Француску, тачније у Жоанвилску школу крај Париза (Naumović, 1902). Школа у Жоанвилу (École normale militaire de gymnastique de Joinville) отворена је 1852. године и представља значајно место укупног развоја европске физичке културе у XIX, али и XX веку (Жоанвилска школа је претеча данашњег INSEP-а). Николајевић је на школовању боравио од 1902. до 1904. године (Military Archives, 1925). Тамо је изучавао различите спортове: гимнастику, атлетику, мачевање, бокс, савате, пливање, скокове у воду, рвање, али и анатомију, физиологију и биомеханику. Николајевић је имао срећу да му знања из анатомије, физиологије и биомеханике преноси чувени др Жорж Демини. Такође, наступао је за фудбалски тим из Жоанвила, побеђивао у веслању и учествовао на такмичењима у атлетици (Vreme, 1930). Усавршавао је и елементе војне физичке културе – борење бајонетом, скокове у воду у униформи, преношење рањеника преко платформи, преласке јама у униформи и са опремом преко хоризонтално постављених стабала и др. По повратку са школовања капетан Николајевић учествовао је у руковођењу Официрском школом борења на курсу од 1904. до 1905. године. Осим ђенералштабног мајора Душана Пешића, капетан Николајевић обављао је и послове члана испитне комисије Официрске школе борења. Ова школа је окупила најталентованије официре мачеваоце. Две улице у Београду (Војводе Бране и Војводе Богдана) носе имена полазника Официрске школе борења Бранивоја Јовановића и Богдана Хајнца. Након

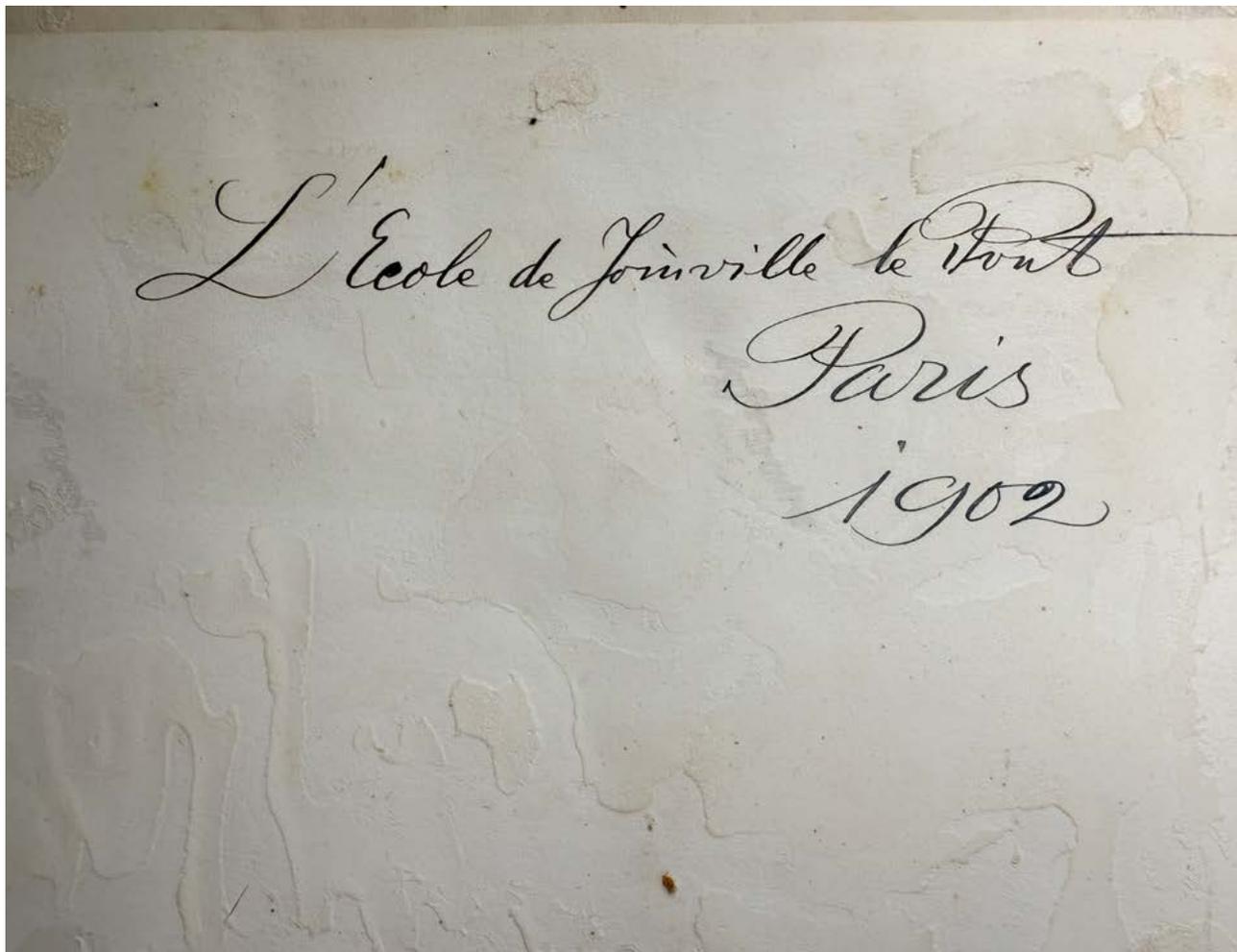

Драгомир Николајевић увежбава француски бокс савате у француској школи Жоанвил, предња страна фотографије (Спортски албум Драгомира Николајевића).

Фото: приватна архива аутора рада

повратка са школовања из Француске, 18. марта 1904, Драгомир Николајевић је на деветој седници Београдског сокола дао предлог да обучи боксирању два припадника Београдског сокола. Предлог артиљеријског капетана је прихваћен (Rašić, 1909b). У том периоду развоја борилачких

спорта била су позната два начина боксирања, француски и енглески. Почетком 1907. године на прославу стогодишњице рада на физичком и културном пољу Холандије упућени су капетан Николајевић и поручник Јосифовић. У гала мачевалачким свечаностима Николајевић

Драгомир Николајевић увежбава француски бокс савате у француској школи Жоанвил, задња страна фотографије (Спортски албум Драгомира Николајевића)

Фото: приватна архива аутора рада

се борио са италијанским учитељем Занелом. Оба српска официра медаљама је за успешан наступ наградила холандска краљица Вилхелмина.

Наступ српских официра у Холандији након више од једног века у Војсци Републике Србије обележава се као дан војног спорта.^[2]

[2] https://www.vs.rs/sr_lat/o-vojsci/tradicija/vojni-praznici (приступљено 5. 4. 2025).

98 | Док је службовао у Нишу, Николајевић је наговестио припремање књиге са спортском тематиком – „Војна библиотека рационалног физичког рада“. Дело би обухватало садржаје о пешачењу и трчању, мачевању, пливању, ватер-полу, веслању, рвању, француском и енглеском боксу... У позиву на претплату Николајевић је нагласио да ће дело бити обogaћено подацима француских научника др Деминија, др Тисоа, др Мисоа и војне школе у Жоанвилу (Надџић, 1909). Уочи Првог светског рата, 1914. године, објављена је прва књига о боксирању у Краљевини Србији, под називом *Бокс француски и енглески*. На последњим страницама књиге аутор, потпуковник Николајевић, истиче да је у изради публикације користио и дела др Тисоа, др Лагранжа, др Пажеа, проф. Шарлемона, проф. Леклерка и искуства школе у Жоанвилу.

Као свршени ученик Жоанвилске школе, Николајевић је активно учествовао и у раду Савеза соколских друштава „Душан Силни“ и Српског олимпијског комитета.

Искуства које је добио на школовању у Француској официр Николајевић је несебично делио на пољу физичке културе у Краљевини Србији.

Француска и олимпијски покрет у Краљевини Србији

Најзначајније место у обнови олимпизма и покретању олимпијског покрета у XIX веку припада Француској, односно француском дипломати, педагогу, барону Пјеру Кубертену. Са циљем реформе и побољшања физичке културе

у Француској, барон Кубертен је проучавао различите системе физичке културе у Европи. Њега је 1889. године Министарство народног образовања Француске упутило у САД и Канаду да се упозна са физичком културом на њиховим универзитетима. У својој замисли реформе васпитања модерни спорт третирао је као носиоца жељених промена у васпитању (Пић & Мijatović, 2006, str. 295). У спортским часописима и на научним скуповима Кубертен је промовисао идеју обнове олимпизма. Након налажења истомишљеника у Енглеској и САД, трочлана комисија донела је одлуку да 1894. године у Паризу буде организован Међународни спортски конгрес. На овом догађају окупили су се делегати из 11 земаља и одлучили да се обнове олимпијске игре у Атини 1896. године. Управо је обнављање олимпизма, са доминантним утицајем Француске, било значајна покретачка сила за развој спорта, али и укупне физичке културе у Краљевини Србији. Први корак остварен је већ на Првим олимпијским играма у Атини, 1896. године, а доживео је свој врхунац на Петим олимпијским играма у Стокхолму, 1912. године, када је Српски олимпијски клуб коначно примљен у међународни олимпијски покрет.

Иако не као земља учесница, Краљевина Србија се појавила на првим обновљеним олимпијским играма као гост. Делегацију Краљевине Србије у посети Првим олимпијским играма предводио је млади краљ Александар Обреновић у пратњи државне делегације. Посета краља Александра била је прва посета једног суверена обновљеним олимпијским играма. После посете српском манастиру Хиландар и руском Пантелејмону на Светој Гори српски краљ се упутио

ка Пиреју, где га је дочекао грчки краљ Ђорђе са престолонаследником Константином, принцем Ђорђем и многобројном делегацијом. Након обедовања у грчком двору домаћини и гости су се упутили ка олимпијским такмичењима у трци бициклиста. Другог дана боравка краљ се појавио на стадиону када је оркестар у част доласка краљева извео химне Грчке и Србије. Оба владара дочекана су уз одушевљење присутних. Наредног дана краљ је присуствовао победи грчког такмичара у маратону, а претпоставља се да је присуствовао и рвачком наступу Момчила Тапавице, Србина који се налазио у тиму Угарске на олимпијским играма (Šarenc, Baljkas & Borovnjak, 2020, str. 39).

Међу пратиоцима краља били су и ђенерал Франасовић, министар војни; потпуковник Ђирић, први ађутант, мајор Рашић, као и мајор Мишић, ађутант. Одлазак са краљем Александром на Свету Гору и Прве олимпијске игре описао је Живојин Мишић: „Тих година краљ је веома често путовао у иностранство. Сви ађутанти и ордонанси ређали су се више пута у пратњи краља на његовим путовањима. На мене никако да дође ред, ваљда зато што сам у исто време био и командант батаљона, док остали или нису имали другу службу, или су пак били на неким канцеларијским дужностима. На крају крајева једва једанпут дође ред на мене да пратим краља за време његовог путовања на Свету гору и Атину“ (Мишић, 1969, str. 181). Боравак ађутанта и мајора Живојина Мишића на олимпијским играма у Атини позитивно је утицао на будуће генерације официра у смислу прихватања олимпијских идеја. Будући војвода српске војске први је прихватио и пренео

„пламен“ олимпизма на младе офицере, који су 1910. године основали Српски олимпијски клуб.

У току олимпијских игара у Атини српска штампа је објављивала извештаје о боравку краља и свите у Грчкој. О одласку и боравку српског краља писале су *Мале новине*, *Видело*, *Вечерње новостии*, *Српске новине...* Интонација српске химне и подизање државне заставе на првим обновљеним олимпијским играма оставили су снажан утисак на присутну делегацију Краљевине Србије. Импресије официра са Првих олимпијских игара дале су додатни замах утицају војске на укупно подизање нивоа физичке културе.

Десетог фебруара 1910. године основан је Српски олимпијски клуб у хотелу „Москва“ у Београду. Од шест чланова управе, четворица су били официри српске војске. Такође, у годинама до почетка Великог рата војска је заузимала већину функција у управи и одборима Српског олимпијског клуба (Gavrilović & Mijatović, 2020). Више од 60 официра и знатан број војника учествовали су у развоју олимпизма у Краљевини Србији. Најзначајнија личност за развој српског олимпијског покрета био је официр Светомир Ђукић. Од младости су га красиле изузетне физичке способности, које је додатно развијао школујући се на Војној академији. Појављивање српске делегације на олимпијским играма у Атини имало је позитивне последице на укупну физичку културу српског народа, али и директно на младог официра Ђукића. Војвода српске војске из Великог рата Живојин Мишић боравио је као ађутант краља Александра Обреновића на атинским олимпијским играма. У својој даљој професионалној каријери пропагирао је спорт у војсци, али

и међу народом. У *Мемоарима из Балканских рајдова* Светомир Ђукић наводи: „[...] Као потпоручник сам био под командом Живојина Мишића у Ваљеву... Нас млађе је саветовао, упућивао у значај физичког вежбања. На мене је доста утицао и гимнастика је постала саставни део мог живота. Њему између осталог дугујем захвалност што сам годину дана пре тога (Ђукић описује виђење са војводом Мишићем 1913. године) учланио Краљевину Србију у Међународно олимпијско друштво, а ја лично примљен за члана Међународног олимпијског комитета, што је била част не само за мене него и за Србију“ (Ђукић, 2014, str. 207). Као што је навео у мемоарима, на Петим олимпијским играма, одржаним у Стокхолму 1912. године, званично се појавила и Краљевина Србија. Србију су представљала два такмичара, Драгутин Томашевић у маратонској трци и Душан Милошевић у трци на 100 метара. На играма у Стокхолму Србија је званично ступила у Међународни олимпијски комитет (Плић & Мijatović, 2006, str. 521). Годину дана након увођења Србије у Међународни олимпијски комитет, директор Српског олимпијског комитета Светомир Ђукић ступио је у ратна дејства због почетка балканских ратова. Нагле промене у свом животу мајор Ђукић описао је у *Мемоарима*: „Живот је пун изненађења. Пре неколико месеци на шведском двору сам представљен краљу као нови члан Међународног олимпијског комитета. Сјај и раскош шведског двора нисам могао ни да замислим. Пазио сам на своје понашање знајући да сад то није само моја лична ствар већ да представљам своју земљу, о којој многи међу присутнима нису знали ништа или су имали погрешну представу“ (Ђукић,

2014, str. 211). Након учешћа на олимпијским играма у Стокхолму рад Српског олимпијског комитета успорили су балкански ратови у 1912. и 1913. години. Почетком 1914. године СОК је организовао више такмичења, и то: трчање на 200 метара, трку на 20 км и бициклическу трку. Уочи Великог рата, јуна 1914. године, у париској Градској дворани окупили су се делегати Међународног олимпијског комитета. Конгресом је председавао Пјер Кубертен, покретач обновљеног олимпизма, док је Србију представљао Светомир Ђукић. Осим Кубертена, конгресу су присуствовали и Слоан, Балк, Гут, Едстерм и горостасни Урсус као најближи сарадници француског хуманисте и барона. Према мишљењу официра Ђукића, Кубертен је представљао спој аристократске префињености, идеализма демократе и борца за правду, људскост и једнакост. Окупљени представници поштовали су Кубертена, осећајући његов допринос покретању олимпизма и „паљењу“ олимпијске бакље и окретању човечанства ка мирољубивом смеру (Ђукић, 2015, str. 23). Српски представник Ђукић сматрао је да се олимпијске вредности поклапају са карактеристикама нашег народа, односно чојством, јунаштвом и витештвом. Ситуацију на конгресу одржаном уочи Великог рата даље је описао мајор Ђукић: „На првој седници аустријски делегат је ауторитативно захтевао да се из МОК-а уклони чешки делегат др Гут, пошто је Чешка саставни део Аустроугарске монархије. Одмах се образоваше два табора, на једној страни германске државе а на другој словенске. Поче оштра полемика. Кубертен је умео да са много такта, финоће и ауторитета руководи и најбурнијим седницама и да чврстом

руком поврати јединство, да нађе решење, без збрке, без забуне, колебања и грубости – а пред собом, у рукама само бео лист хартије. На крају, после ватрених препирки решено је да др Гут остане у МОК-у. Овом приликом се осетило да је европска атмосфера препуна електрицитета. Кубертен је осетио приближавање ужасне катастрофе и премишљао како су пре две и по хиљаде година (776. пре Христа) грчка племена обустављала ратове да би одржала олимпијске игре, а данашњи људи обустављају олимпијске игре да би ратовали“ (Ђukić, 2015, str. 24). Након конгреса МОК-а, чланове је у парку Јелисејске палате примио председник Француске Поенкаре. Приликом представљања мајора Ђукића председнику Француске Кубертен је нагласио: „То је један од хероја Србије, малог народа по броју, али великог по витештву“, док је председник Поенкаре додао: „И по хуманости према противнику“ (Ђukić, 2015, str. 24). Двадесет осмог јуна 1914. године мајор Ђукић је посетио коњичке трке у Лоншану, на којима се поред бројних званица из дипломатског кора појавио и председник Поенкаре са супругом. Након завршеног коњичког дербија Ђукић се још неко време задржао на хиподрому. У тим моментима међу људима су се изненада створили велики метеж и немир, док су продавци новина ужурбано обавештавали присутне о атентату на аустроугарског престолонаследника и његову супругу у Сарајеву. Свет је убрзо у ступио у Велики рат, док је официр Светомир Ђукић заједно са великим бројем српских олимпијаца учествовао у до тада највећем светском ратном сукобу.

Из Првог светског рата Краљевина Србија изашла је као земља победница, те је од 1. децембра 1918. ушла у новоформирану државу Јужних

Словена – Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Такође, Српски олимпијски комитет је своје активности наставио у оквиру Југословенског олимпијског одбора, док је Светомир Ђукић изабран за потпредседника организације.

Закључак

Од добијања дефинитивне независности на Берлинском конгресу и проглашења Србије краљевином различите друштвене области у српској држави убрзано су се развијале. Знатан број младих људи враћао се у Краљевину Србију са школовања из европских земаља. У широком спектру знања која су се преносила из иностранства у српско друштво налазила се и област физичке културе. Такође, држава је на различите начине предузимала кораке за подизања свести о значају физичког вежбања. Војна академија је од свог оснивања 1850. године често ангажовала лица која су се школовала у иностранству као наставнике гимнастике, борења и пливања. Такође, упућивала је и домаће официре у стране трупе са циљем усавршавања из области физичке културе. Француски метод мачевања стигао је у Краљевину Србију заједно са доласком белгијског учитеља Шарла Дусеа. Он је дао значајан допринос развоју мачевања радећи на Војној академији, али и у цивилном друштву. Ради усавршавања из области физичке културе, у француску школу борења Жоанвил Министарство војно упутило је официра Драгомира Николајевића. По повратку са школовања он је активно учествовао у промоцији спорта у соколству, олимпијском покрету, али и публикавањем дела у области

физичке културе. Обнова олимпизма крајем XIX века подигла је свест о физичкој култури на светском нивоу. Идеје барона Кубертена и сарадника препознате су у Краљевини Србији, што је утицало на прикључивање српских олим-

пијаца Међународном олимпијском комитету пре Великог рата. Француска је дала допринос развоју физичке културе у Краљевини Србији и позитивно утицала на њен даљи развој у Краљевини Југославији, СФРЈ и Републици Србији.

References / Литература

- Bošković, D. (2014). *Đorđe Marković Koder*. Novi Sad: Izdavački centar Matice srpske. [In Serbian]
- Đukić, S. (2014). *Memoirs, Vol. 1, The Balkan Wars*. Beograd: Medija centar – “Odbrana”. [In Serbian]
- Đukić, S. (2015). *Memoirs, Vol. 2, The First World War*. Beograd: Medija centar – “Odbrana”. [In Serbian]
- Gavrilović, D. (2011). *Great Figure of Serbian Sports, Colonel Dragomir Nikolajević*. Beograd: SIA. [In Serbian]
- Gavrilović, D., Mijatović, S. (2020). Influence of the Military Academy on the Introduction and Development of Physical Exercise in the Kingdom of Serbia. In: V. Stanković, T. Stojanović, B. Cicović (eds.) *7th International Scientific Conference “Anthropologic and Theo-Anthropologic View of Physical Activities since Constantine the Great to Date”* (145-150). Kopaonik: Fakultet za sport i fizičko vaspitanje u Leposaviću, Univerzitet u Prištini – Kosovska Mitrovica. [In Serbian]
- Hadžić, S. (1909, 1 April). Military Library of Rational Physical Labour. *Službeni vojni list*, 279. [In Serbian]
- Ilić, S., Mijatović, S. (2006). *The History of Physical Culture*. Beograd: DTA trade. [In Serbian]
- Ljušić, R., Bojković, S., Pršić, M., Jovović, B. (2000). *Officers in Higher Education of Serbia*. Beograd: Vojnoizdavački zavod. [In Serbian]
- Military Archives (1925). The file of personal data of the former Yugoslav Army, K-633/624 (Nikolajević Tome Dragomir), Funds of the Army of the Kingdom of Serbia and Yugoslavia. Beograd: Ministarstvo vojno. [In Serbian]
- Mišić, Ž. (1969). *My Memories*. Beograd: VIZ. [In Serbian]
- Mišković, J. (1879, 7 July). Sending Officers Abroad for Educational Purposes. *Ratnik*, (44). [In Serbian]
- Naumović, M. (1902, 20 October). Upon the Order of the Ministry of War. *Službeni vojni list*, 1. [In Serbian]
- Rašić, V. (1909b). Belgrade Sokol. *Srpski vitez* (11-13), 15 October – 15 November, 133. [In Serbian]
- Rašić, V. (1909a). Serbian Sword – Fencing and Football Club. *Srpski vitez* (7-10), 15 August – 1 October, 100-101. [In Serbian]
- Šarenac, D., Baljkas, Ž, Borovnjak, Đ. (2020). *Momčilo Tapavica, Builder and Olympic Medal Winner*. Novi Sad: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja. [In Serbian]
- Šaulić, J. (1988). *Vuk and the Family*. Beograd: Stručna knjiga. [In Serbian]
- Vreme. (1930, 28. January). Sports Portrait. [In Serbian]

Internet sources / Интернет извори

https://www.vs.rs/sr_lat/o-vojsci/tradicija/vojni-praznici

Амарант Зидон^[1]

Председница удружења Les Méchantes Petites Filles
Левалоа-Пере (Француска)

УДК 75.071.1:929 Ђурић М.
75:069.9(497.1:44)
Прегледни научни рад
Примљен: 13.3.2025.
Прихваћен: 29.4.2025.
doi: 10.5937/napredak6-57464

Дадо у експанзији

Сажетак: Овај чланак говори о наслеђу црногорског сликара Дада (Миодраг Ђурић, 1933–2010), који је највећи део своје каријере и живота провео у Француској, у контексту јављања нових наратива у историји уметности који већу видљивост дају уметницима који не потичу са Запада. Кроз сложену и плодну везу између култура Истока и Запада, изузетну ретроспективу уметникових слика у Галерији САНУ 2024. године и рестаурацију његовог *in situ* ремек-дела *Орпелери*, његове „Гернике у боји“, аутор показује Дадову крајњу савременост. Нови увиди, не само у историји уметности већ и у естетици, филозофији и књижевности, потврђују фасцинантан одјек Дадових дела у наше време.

Кључне речи: Дадо (Миодраг Ђурић), Данило Киш, наслеђе, Катрин Мије, Орпелери, Жермен Вијат

Сматрам да је сликарство авантура, али лична.

Дадо^[2]

Нове приче, нови увиди

Радећи на бројним пројектима израде каталога за изложбе, јер у Центру Помпиду радим као уредница готово 24 године, примећујем како се с годинама развија наратив историје уметности у све глобализованијем свету – а не само у Францу-

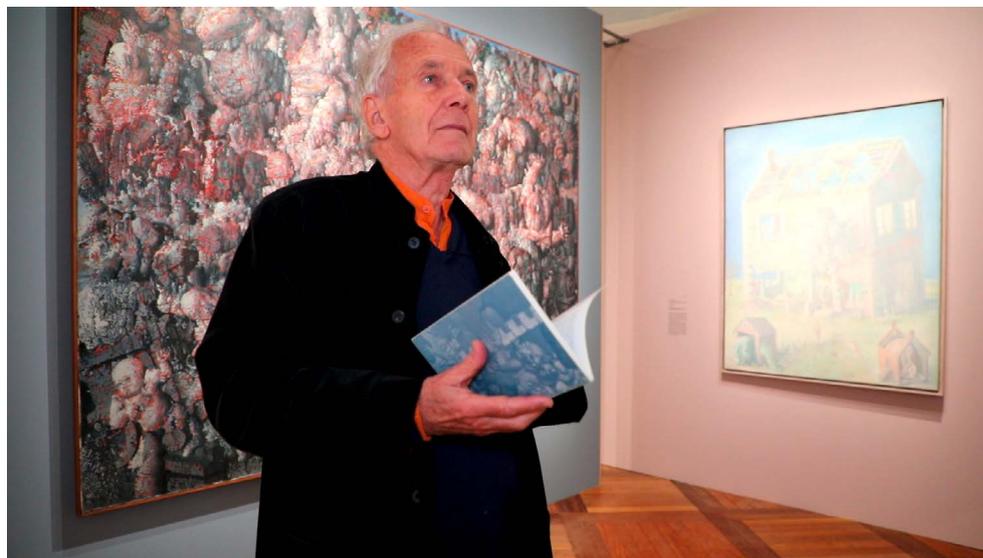
ској, где живим. Године 2013. у Центру Помпиду изложба „Вишеструке модерности, 1905–1970“, коју је поставила Катрин Греније, била је успешан покушај да се наговесте други наративи, показујући уметнике који су остали у сенци „велике“ званичне историје уметности – преваходно западно оријентисане, са уметницима са Запада, о којима говоре историчари уметности са Запада – да би се „изазвао важећи дискурс и успостављене хијерархије“ (Grenier, 2013, str. 15).

[1] ауторка изложбе „Дадо. Историја природе, 1953–2000“ у Српској академији наука и уметности у Београду, од 21. децембра 2024. до 2. марта 2025. године; уредница књига *Dado. Peindre debout. Entretien, 1969–2009*. Strasbourg: Éditions L'Atelier contemporain. 2016, *Dado. Portrait en fragments. Propos recueillis par Christian Derouet, 1981–1988*. Strasbourg: Éditions L'Atelier contemporain. 2023, уредница Дадове званичне интернет странице: www.dado.fr / www.dado.virtual.anti.museum / www.dado.me, уредница Центру Помпиду у Паризу, уметникова ћерка.

[2] Рајко Церовић, РТЦГ, *Интервју са Дадом*, 1971, Доступно на: <https://www.dado.virtual.anti.museum/interview-tv-titograd-1971-video>, 10 минута, 44 секунде (приступљено 11. марта 2025).

У скорије време, бриљантна изложба „Париз и нигде другде: 24 инострана уметника у Паризу“, коју је Жан-Пол Амелин поставио у Националном музеју историје имиграције у Паризу 2022. године, показала је да је после Другог светског рата Париз, као и Француска у ширем смислу, и даље магнетни пол за уметнике из свих крајева света, као што је био случај и са Дадом, кога је на одлазак у Париз подстакао његов ментор Марко Челебоновић, близак пријатељ вајарке Жермен Ришје, са изузетном каријером у Француској. Амелин такође истиче утицај матичних земаља у креативном процесу већине прогнаних уметника који су живели у Француској, на пример кинески уметник Џао Ву-Ки, сенегалски сликар Иба Ндијаје, хаићански уметник Ерве Телемак (Ameline,

2022, str. 49). Ова сећања – у Дадовом случају, текстура камена црногорских планина – видљива су и после вишегодишњег изгнанства. Са сликама *Небеско њредворје* (1958–1959), *Архитектура* (1959) и *Ерувал* (1967) Дадо је био заступљен у одељку „Добровољни изгнаници“, а поред њега су и Едуардо Аројо, Алисија Пеналба, Џудит Рајгл, Антониом Сегуи и Ерве Телемак. Његово име је међу првима које је Амелину поменуо Жермен Вијат, један од најврснијих познавалаца Дадовог рада и главна личност институционалног света уметности у Француској у последњих пет деценија који је допринео оснивању Центра Помпиду 1977. и био кустос Дадове прве ретроспективне изложбе у Националном центру за савремену уметност у Паризу 1970. године [ил. 1].^[3]

[ил. 1] Коментар Жермена Вијата, почасног директора Националног музеја модерне уметности, у каталогу ретроспективне изложбе у Националном центру за савремену уметност из 1970. године, у оквиру изложбе „Париз и нигде другде: 24 инострана уметника у Паризу“, Национални музеј историје имиграције, 2022. године (кустос: Жан-Пол Амелин)

© Association les Méchantes Petites Filles

[3] Жан-Пол Амелин, имејл ауторки од 24. фебруара 2025. године

Не треба се чудити што место „највећег не-конформисте у историји уметности“^[4] – да употребим израз уметничке критичарке Катрин Мије – постаје све значајније, баш као и његово прихватање у овом новом контексту, где се постепено откривају незападњачки уметници. Катрин Мије употребљава израз „реевалуација“^[5] и истиче чињеницу да је Дадов рад изнад свих класификација због чега је академским историчарима уметности тешко да га укључе у своје наративе. Она такође инсистира на томе да је Дадова уметност вечна зато што, за разлику од осталих сликара исте генерације, његову уметност не покреће „изричито политичка порука усидрена у стварности [...]“. Можда ће управо из овог разлога његово сликарство живети заувек, зато што оно казује суштину ствари. [...] Дадо допире до корена зла. Постоје уметници који преносе поруку, који на неки начин коментаришу свет, зло на овом свету, а постоје и они као Дадо, који допиру до корена зла“.^[6]

Сложено наслеђе које повезује Исток и Запад

Већ дуже од 14 година радим на заоставштини мог оца. Тежак задатак, али уједно и подстицајан;

изискује свакодневну посвећеност – као што увек кажем, то је посао чији је ниво тако висок да можемо само да осећамо понизност и не можемо да лажемо – за разлику од осталих који су само створени за причу. Дадо није био само „свеукупни“ уметник који је примењивао различите технике са недвосмисленом виртуозношћу већ је и његова способност самообнављања такође била изузетна. Био је веома јасан када је у питању признање његовог рада: „Квалитет сликарства се препознаје послје 10, 30, 40 или 50 година. Треба прашина да падне на слике да се види квалитет. Треба размак. Као кад видиш Скадарско језеро. Кад се купаш у том језеру, нормално, не видиш га. А кад се попнеш на Кошћеле^[7] тек онда се види. Такво је и сликарство, такве су и књиге“ (Dado, 2016a, str. 222). Скадарско језеро, област у којој је расла Јаница, његова бака по оцу, јавља се као пресудна у изградњи Дадовог универзума, о чему сведочи призор коњских трупала, „најлирскији, најлепши призор“^[8] кога се Дадо сећа 1969. године, у разговору с Марселом Билоом и Жерменом Вијатом, кустосима његове прве ретроспективне изложбе у Националном центру за савремену уметност. Ту је и траума због сурове смрти на самом језеру крајем 50-их година 20. века, када је настрадао његов најбољи пријатељ Цуго, чији је отац држао

[4] Сања Блечић и Снежана Никчевић, *Дадо: укришћанања / Métissages*, 2011, РТЦГ, доступно на: <https://www.dado.virtual.anti.museum/metissages-rtcg-documentary>, 52 мин., 52 сек. (приступљено 11. марта 2025).

[5] *Ibid.*, 51 минута, 54 секунде (приступљено 11. марта 2025).

[6] Катрин Мије, разговори у париској галерији Жан Буше Жежер, 1. фебруара 2024. Доступно на: <https://www.facebook.com/syndrome.dado/videos/351683657693311>, 37 мин. 14 сек. – 38 мин. 27 сек. (приступљено 11. марта 2025).

[7] Место у Црној Гори на ком је Дадо одабрао да буде сахрањен, недалеко од његовог родног Цетиња.

[8] „Ишао сам у своју уобичајену шетњу с другарима на Скадарско језеро, удаљено 10 километара одатле и онда, иза једног скретања, бум... Као да нас... је ударио неки смрад... али невероватно снажан, смрад трулежи, знаш. Па шта

браварску радњу у којој су два младића проводила суботња поподнева чистећи алат (Dado, 2024a, str. 220–221; Dado, 2024b, str. 263) – алат је важан мотив у Дадовом раном сликарству 50-их и 60-их, што би се такође могло рећи и за познату фабрику ципела породице Ђурић у Црној Гори.^[9]

Дадова дела, која говоре свим генерацијама, свакој публици, свих културама, постајала су све прихваћенија током тих последњих година^[10] – такође у контексту у којем су његове теме савременије неко икад: рат, сиромаштво, очај, али то је поједностављен поглед. Оно што Дадова дела такође чини универзалним јесте чињеница да она уједињују неколико култура на најинтересантнији и најоригиналнији начин. Сам Дадо је изразио ову осцилацију између два света 2001. године: „Постао сам бицефалан. Имам две главе: црногорску и, ваљда, западњачку.”^[11]

Ова изјава – која је, сасвим очекивано, наведена у уводном тексту у сали посвећеној Даду на изложби „Париз и нигде другде“ у Националном музеју историје имиграције 2022. године [ил. 2] – савршено одражава иронију карактеристичну за Дадову перцепцију и став према животу уоп-

ште. Међутим, она исто тако наглашава његову огромну способност апсорпције културе Запада која је започела још пре његовог доласка у Француску 1956. Наиме, у раној младости, током Другог светског рата, открио је западњачко сликарство захваљујући италијанским официрима који су се спријатељили са његовом породицом и показали му уметничке књиге са репродукцијама радова ренесансних сликара. Дадо ће се касније сећати овог сусрета са класичним сликарством у разговору с Рајком Церовићем 1971. године, када је тврдио да се ниједна од тих слика не може мерити са лепотом пејзажа Ријеке Црнојевића у Црној Гори: „Али прве слике које су ме запањиле, које нисам много ни обожавао, то су неки италијански официри донијели били, за вријеме рата, њихове неке репродукције Рафаела, и то. Нека ренесанса мало посрана, да опростиш. Оне су ту углађене онако... Језиво, у ствари.”^[12] Обе изјаве речито говоре о амбивалентности коју је Дадо осећао читавог живота према „грандиозној“ западњачкој култури – спој истинског интересовања и фасцинације природне побуне због њене превласти. Око 1946. открио је модерну уметност (Франсис

је било? Била су то три коња, које су једноставно бацили поред пута, на сунце, а иза та три коња, било је Скадарско језеро, најлирскији, најлепши предео који можеш замислити! Јер језеро се види из птичје перспективе, на 15 километара. То више није плаветнило које ти је пред носом, с малим таласима и рибама које су тамо... Ништа се не види, то је нешто као нека невероватна позадина. Дакле, такви елементи су сигурно градили ментални склоп једног клинца. Између осталог, то је то, и шта знам, да бих се сетио свих тих ствари...” (в. Dado, 2024a, str. 220–221).

[9] Преминули обућар (1969), изложен на ретроспективи Националног центра за савремену уметност 1970. и на изложби „Дадо: Историја природе, 1953–2000“ у Галерији САНУ у Београду 2024. године, очигледно се односи на ову фабрику.

[10] Један значајан пример: Дадов утицај на немачке сликаре као што су Георг Базелиц или Еуген Шенебек 60-их година (у њиховом *Пандемонијумском манифесту* из 1962) истакао је Грегор Јансен 2012. године (в. Jansen, 2012, str. 18).

[11] Дадо, цитиран на почетку *Дадо: укршићања* (2011). Доступно на: <https://www.dado.virtual.anti.museum/metissages-rtcg-documentary> (приступљено 11. марта 2025).

[12] Рајко Церовић, РТЦГ, „Интервју са Дадом“, 1971, доступно на: <https://www.dado.virtual.anti.museum/interview-tv-titograd-1971-video>, 5 минута, 2 секунде – 5 минута, 22 секунде (приступљено 11. марта 2025).

DADO

Cetinje, Monténégro, 1933
Pontoise, France, 2010

Miodrag Đurić (dit Dado) naît au Monténégro peu avant la guerre et l'occupation nazie de son pays, dont le souvenir douloureux hante tout son travail. Dans les années 1940, il étudie les Beaux-Arts à Belgrade, avant de partir en 1956 pour Paris. Il y rencontre le galeriste Daniel Cordier qui l'introduit dans la scène parisienne, impressionné par ses toiles représentant des bûbés. Fasciné par le processus organique de la vie et de la mort, Dado peint avec virtuosité des êtres étranges, mutilés. Son obsession pour la représentation de la misère et de la souffrance humaines fait écho aux thèmes de la poésie orale populaire des pays slaves. À la fin des années 1960, Dado développe ses recherches par la gravure, le collage, la sculpture. Fuyant le tumulte parisien, il s'installe à Hérouval avec l'artiste cubaine Hessie et fait de son atelier un lieu d'«art total» occupé par ses fresques, ses sculptures et assemblages d'objets. À partir du début des années 1990, alors qu'éclate la guerre en ex-Yougoslavie, son œuvre s'étend de plus en plus à l'espace et il investit des bâtiments abandonnés de sa peinture et de sculptures. Il s'intéresse aussi au développement des arts numériques et conçoit lui-même un «anti-musée» virtuel, comme une sorte d'œuvre testamentaire.

Dado dans son atelier, Hérouval, 1960
Photographie: Christian Duroc
© ADAD 1960/2010

« J'étais plus nostalgique quand j'étais jeune,
trop attaché au Monténégro. Avec le temps,
je suis devenu biphote. J'ai deux fôtes.
L'une monténégrine, l'autre soi-disant occidentale. »

"I was more nostalgic when I was young, too attached to
Montenegro. As time went by, I graduated two heads.
One is Montenegrin, the other is so-called Western."

Miodrag Đurić (aka Dado) was born in Montenegro shortly before the war and the Nazi occupation of his country, memories of which haunt his work. In the 1940s, he studied Fine Arts in Belgrade, before leaving for Paris in 1956. There he met the gallerist Daniel Cordier who introduced him to the Parisian scene, impressed by his paintings of babies. Fascinated by the organic process of life and death, Dado masterfully painted images of strange, mutilated beings. His obsession with portraying human misery and suffering echoes the themes of the popular oral poetry of Slavic countries. In the late 1960s, Dado developed his research through engraving, collage and sculpture. Fleeing the chaos of Paris, he settled in Hérouval with the Cuban artist Hessie and turned his studio into a place of "total art" filled with his frescoes, sculptures and object assemblages. From the 1990s, with war breaking out in ex-Yugoslavia, his work increasingly extended to space and he filled abandoned buildings with his painting and sculptures. He was also interested in the development of the digital arts and designed his own virtual "anti-museum", like a sort of testimonial work.

Cetinje, Montenegro, 1933
Pontoise, France, 2010

Émission de Dado avec Christian Duroc
dans le cadre de la programmation de l'exposition
« Dado. L'inspiration du trait »,
au Collège de France, Paris
Musée national grand palais, Centre Pompidou,
19 novembre 1960-18 janvier 1962.

| 107

[ил. 2] Уводни текст у сали посвећеној Даду на изложби „Париз и нигде другде: 24 иностранна уметника у Паризу“, Национални музеј историје имиграције, 2022. године

© Ph. Lebruman

Бејкон, Иван Олбрајт, Бен Шан) у часопису *Лажф*, што је одлучујуће деловало на изградњу његовог визуелног уметничког вокабулара (Олбрајт је нарочито утицао на Дадов минерални период 1958–1962). Десетак година касније у Француској Дадо је срео одлучујуће нове „заговорнике“ француске и европске културе – били су то уметник Бернар Рекишо, који му је открио поезију Анрија Мишоа, али и супружници Лиенкур који су по-

тицали из француских аристократских породица, као и познати слависта Жорж Нива. У интервјуу који је недавно дао за *France Culture*, Нива је овако евоцирао успомену на свог пријатеља Дада: „Све је претварао у нешто гротескно: његову кућу, околне крајолике, самога себе, властиту децу... У свему је постојао осећај гротескног, а у то време било је и извесне скривене лиричности.“^[13] Дадо персонификује управо тај мост између Истока и Запада,

[13] Georges Nivat, À voix nue, „Le sérieux et le loufoque“, 4/5, France Culture, 25 February 2025, доступно на : <https://www.radiofrance.fr/franceculture/podcasts/a-voix-nue/le-serieux-et-le-loufoque-8548121>, 24 минута, 57 секунди (приступљено 11. марта 2025).

[ил. 3] Дадо, *Портрет старог Левека*, 1959.

Мастило на папиру, 32,5 × 43,5 cm

Приватна колекција

Фотографија: Адам Репка

баш као и његов драги пријатељ, писац Данило Киш, са сличним „патосом и иронијом“ (Киш, 2023, str. 18), и то веома сложен мост. Француско сликарство имало је централну улогу у повезаности са земљом која га је усвојила; када је у августу 1956. дошао у Париз, Дадо је прво посетио Лувр. Три деценије касније, 1988. године, изјавио је: „Дубоко сам дирнут француским сликарством. Шарден, Фрагонар, обожавам их. У ствари, француско сликарство је једино које познајем. Зашто? Зато што је светлост ове земље једина коју познајем“ (Dado, 2023, str. 20). Године 1958. одлучујући је био сусрет са становницима села Курсел-ле-Жизор у области Вексен, тако типичног за руралну Француску.

Иако су га житељи села прво одбацили, Дадо је 1988. године признао Кристијану Деруеу да је у Курселу открио „изванредан свет чије му је постојање било потпуно непознато, [...] прави пролетаријат, истовремено ужасан и диван“ (Dado, 2023, str. 22), велики шок за уметника као што је он који долази из комунистичке државе где је у средишту идеја о људској једнакости. Из квазиантрополошке перспективе он је направио „малу хронику села које у то време није било повезано на водовод“ (Dado, 2023, str. 21) тако што је портретисао житеље Курсела – и чак их приказивао на својим сликама из тог периода^[14] [ил. 3 и 4], враћајући на тај начин достојанство

[14] На пример, човек са маргине с којим се Дадо спријатељио 1958. у Курсел-ле-Жизору, стари Левек (Père Lévêque), послужио му је као модел за Томаса Мора (1958–1959). Дадо га је насликао у неколико наврата [ил. 3 и 4].

Амарант Зидон
Дадо у експанзији

| 109

[ил. 4] Дадо, *Томас Мор*, 1958-1959.

Уље на платну, 162 × 130 cm

Приватна колекција, изложено захваљујући галерији Бодуан Лебон

© Jacques Bétan

тим скромним људима. У истој серији разговора са Деруеом, Дадо је изговорио ову проницљиву и веома значајну реченицу: „Мораш да знаш да ли си хуманиста или не“ (Dado, 2023, str. 123). Оваква плодна и амбивалентна осцилација између два универзума не би била могућа без изгнанства – у Дадовом случају, „Добровољног“ – које је дубоко хранило његов рад током година, од раног минералног периода до последње серије бронзаних радова под насловом „Анђели из Црне Горе“.^[15]

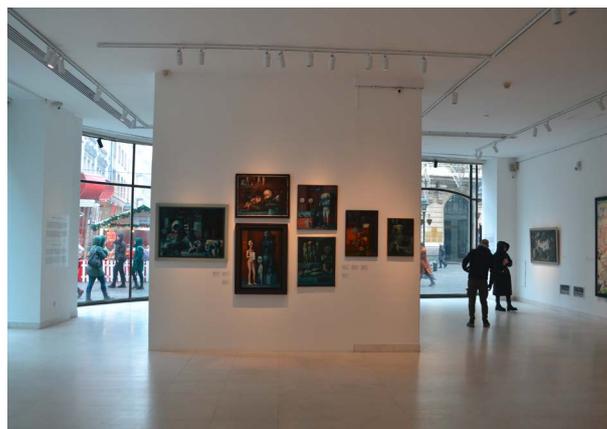
110 |

„Дадо: Историја природе, 1953-2000“ у Галерији САНУ, Београд, децембар 2024. године

Наслов изложбе коју су подржали Фондација „За српски народ и државу“ и Фондација „Плаво“ референца је, наравно, на Дадову фасцинацију Природном историјом Бифона, француског природњака из 18. века, из чега је настала читава серија слика 80-их, као и *Кабинет њ природне историје*, комплет „дадоизованих“ фотеља у његовом атељеу у Ерувалу [ил. 5]. Мој циљ је био да скицирам Природну историју самог Дада кроз прву ретроспективу најимпресивнијих слика из његовог раног периода [ил. 6] – од портрета његовог ментора Марка Челебоновића (1953) до изванредног креативног подмлађивања из 90-их и прве деценије

[ил. 5] Улаз на изложбу „Дадо: Историја природе, 1953-2000“, Галерија САНУ, Београд (аутор: Амарант Зидон)
© Enter media, Srbija

[ил. 6] Поглед на изложбу „Дадо: Natural History, 1953-2000“, слике из 50-их година 20. века
© Enter media, Srbija

[15] Управо то је био један од мојих главних циљева када сам одлучила да додам белешке у две књиге интервјуа, *Reindre debout* (2016) и *Portrait en fragments*: да француским читаоцима објасним извесне чињенице, па чак и појмове који су у сржи Дадовог порекла и његових раних година у Југославији о којима се у Француској готово ништа не зна. „Анђели из Црне Горе“ изабрани су за наслов изложбе збирке Новице Јововића у Црногорској академији наука и уметности у Подгорици (Црна Гора) у фебруару 2025. године (в. Dado, 2016b; 2023).

21. века [ил. 7]. Ово је први пут да је сакупљено толико радова из различитих периода – а посебно из година проведених у Београду, при чему је Музеј савремене уметности из Београда позајмио три права драгуља из 50-их. Висок квалитет српске приватне колекције, с којом сам упозната већ деценију и коју ценим, увећан је захваљујући сликама које је Кордије купио на аукцијама у Сотбију у Паризу 2018. и 2021. године^[16], без сумње је одлучујући фактор у остварењу овог пројекта, захваљујући несебичној помоћи Николе Стојчевића и Борка Петровића, истинских и искрених поштовалаца Дадовог дела. Да бих те текстове приближила широј публици, поверила сам их на превод на енглески Полу Баку и Кетрин Петит, које сам упознала у Центру Помпиду док су радили на пројекту израде албума Пикасових цртежа (Lemonnier, 2023). С њима сам врло брзо изградила много личније везе захваљујући вишеструким одјецима у нашим животима – преко Половог драгог пријатеља, француског писца Бернара Ноела, који је написао два значајна есеја о Даду.^[17] Са више од 42.000 посетилаца, изложба, прва ретроспектива од смрти мог оца, виђена је и схваћена на прави начин: као поклон Београду, граду у којем је за Дада све почело и у којем је „сликао као Дадо“, пре свега Бициклисту (с приказаним крстом Лорене, симболом француског Покрета отпора!) и Богородицу, наслика-

[ил. 7] Поглед на изложбу „Дадо: Natural History, 1953-2000“, слике из 90-их година 20. века

© Enter media, Srbija

| 111

ну након Дадовог изласка из затвора, у мају 1955. године, након што је са осталим маргиналцима био ухапшен током званичне посете Хрушчова Југославији (Dado, 2024b, str. 280).

Дело експанзије: Орпелџери, једно од места где се Дадо „најбоље изражавао“^[18]

Дадова „Герника у боји“ (Jouffroy, 1999, str. 40) била је у опасности да пропадне с временом, од откривања 1999. године, па ми се учинило неопходно да овај рад укључим у наратив београдске

[16] Дадо“, Галерија Хексалаб, Београд, 28. март – 15. април 2015; Дадо, Модерна галерија, Ваљево, 25. септембар 2017 – 1. јануар 2018.

[17] Видети и: www.dado.virtual.anti.museum/bernard-noel. (приступљено 11. марта 2025).

[18] „Сликаство са својим оквирима и 'намештајским' аспектом, представља буржоаску уметност пар екселанс, што није случај са лепрозеријом или напуштеним винским подрумом. То је место где сам се најбоље изразио“ (у: Jorge Amat, *Dado tagueur*, www.youtube.com/watch?v=IXroEV_ggbU, 1 сат, 3 минуте, 24-40 секунде, приступљено 11. марта 2025).

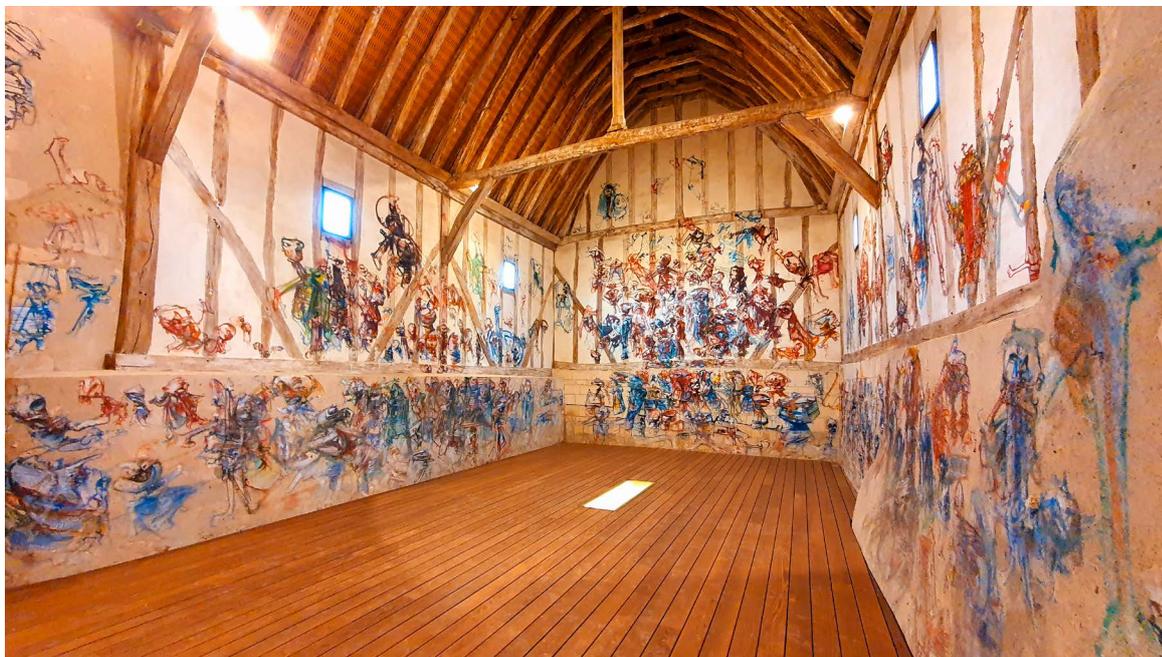
[ил. 8] Тим реставратора који раде на једном од зидова у Орпељерију, Серињан, 2022.

© Conservatoire du littoral / Фотографија Maixent Collado

ретроспективе с документарним филмом који је снимила црногорска телевизија 2023. године.^[19] Захваљујући амбициозном програму реставрације коју је 2020. године спровео Конзерваторијум за заштиту приморја, француско државно тело задужено за заштиту приморја, под управом Ањес Венс, ово дело је сачувано – бар у догледно време [ил. 8] (Aussilloux-Correa & Szidon, 2023). Управо овај ризик, ова борба с природом, нарочито су релевантни у Дадовом првобитном приступу – још у раним педесе-

тим годинама – због недостатка средстава, више је волео најједноставније ствари, на пример, постељину му је слао отац који је радио у цетињској болници. Када је 90-их напустио удобност свог атељеа, почео је да ради и на другим местима: прво у сеоској кући у области Аверон (1992), затим у Орпељерију, у Серињану (Еро) (1994), у амбасади Четврте интернационале у Монжавулу (1996), у капели Светог Луке у Жизору (1999) [ил. 9] и у бункеру у Фекаму, у Нормандији (2003). За Дада

[19] Сања Блечић у сарадњи са Снежаном Никчевић, О пролазности и трајању, РТЦГ, 2023, Доступно на: <https://www.dado.virtual.anti.museum/orpellières>. (приступљено 11. марта 2025).

[ил. 9] Капела Светог Луке у Жизору
© Ville de Gisors

је то био и начин еманципације од тржишта уметности и намерно се определио за подршку неколицине оданих колекционара уместо да продаје слике преко неког агента за уметнине. Настао између 1994. и 1999. године, током рата у Југославији (отуд иронични натпис „хуманитарна помоћ“ и болнички кревети међу осталим елементима), *Орџељери* нуди увид у Дадов свет на многобројним нивоима. Наиме, ово место спаја два аспекта која су одувек фасцинирала Дада: изузетну флору и фауну, као и присуство неакадемског језика, графита на зидовима некадашњег винског подрума – мотив зида је још један пресудни мотив из раних

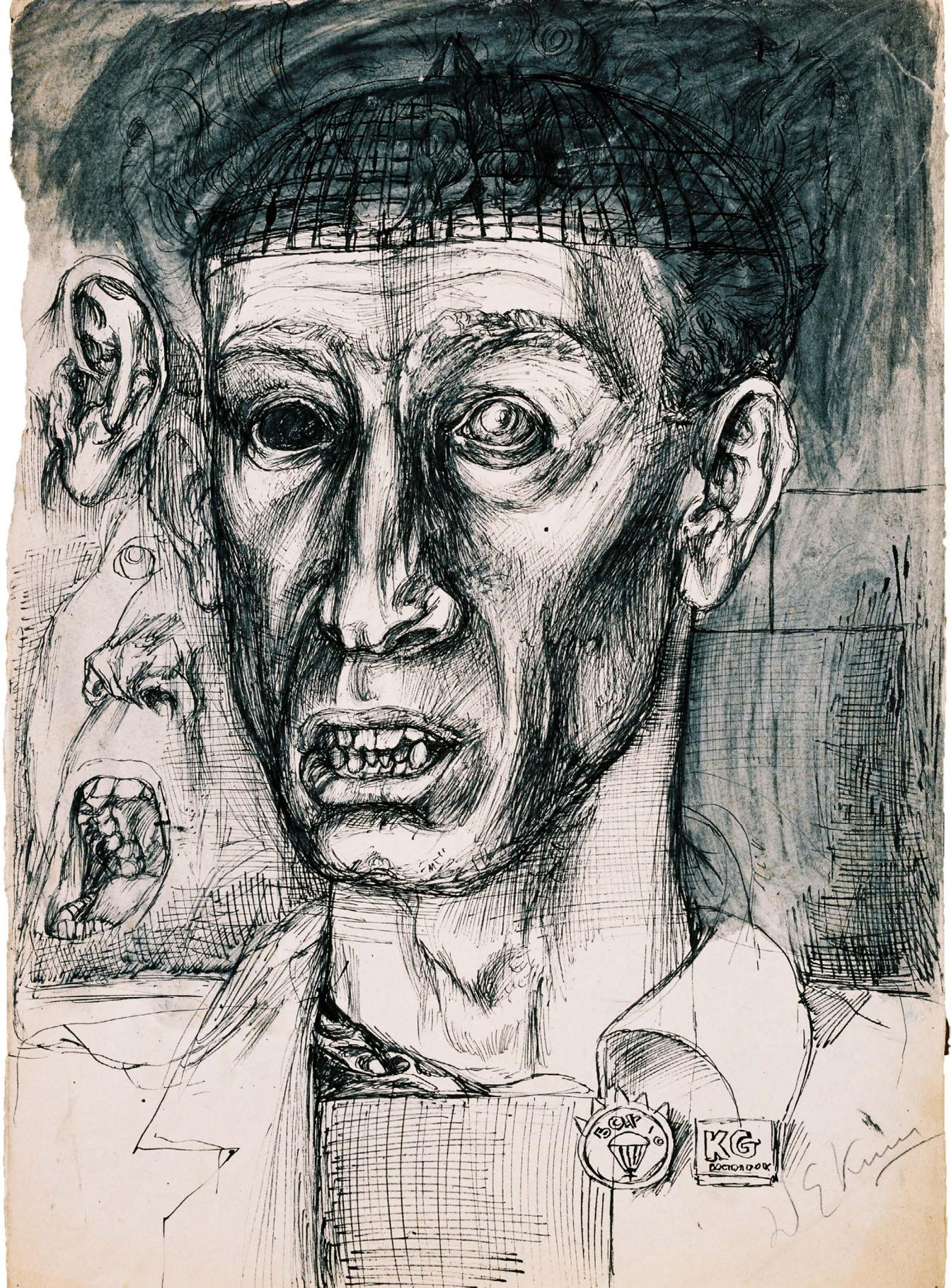
година. Схватање и реституисање „феномена живота“ заокупљали су Дада још од детињства, чему су умногоме допринели они који су га подучавали – његов деда доктор Јован Кујачић и његова мајка Вјера. Сликајући на већ постојећим графитима, Дадо је започео дијалог са анонимним уметницима и интегрисао монументалне склопове као што су елементи преузети из његове сценографије за *Тамерлана* (1992) и *Ламент за Игнасија Санчеза Мехиаса* (1996), као и олупине аутомобила, између осталог и приказ двојице партизана које су нацисти обесили на Цетињу у јануару 1944, са две табле окачене на таваници [ил. 10]. На „дадоизованој“

[ил. 10] Орпељери, Серићан. Лево: два партизана које су нацисти обесили на Цетињу у јануару 1944.
Фотографија: Бернар Ривијер

полици за књиге, може се приметити књига коју му је посветио драги пријатељ Данило Киш, Гробница за Бориса Давидовича. Данилу Кишу је Дадо више пута одао почаст у радовима од бронзе почетком 21. века, а његов портрет је насликао давне 1955. године [ил. 11]. Ово *in situ* ремек-дело, које би требало да буде отворено за јавност 2026–2027. године, садржи подсећање на радове из београдског периода: на пример,

[ил. 11, на стр. 125]
Дадо, Портрет Данила Киша, 1955.
Мастило на папиру, 41,5 × 30 cm
Некадашња колекција Јернеја Вилфана
Фотографија: Доминго Ђурић

KG
DOCTORLOOK

Handwritten signature

[ил. 12] *Без наслова*, 1954–1955

Уље на платну, 70 × 92 cm

Колекција Зорана Поповића

стубови на слици *Без наслова*, 1954–1955 (која је приказана на београдској изложби) [ил. 12] као да су оживљени на *Орфељевију* [ил. 13]! Кохерентност рада овде се јавља на најбољи могући начин.

„Бити свеприсутан“^[20]

Данас су Дадов утицај и узор очигледни међу млађим нараштајима сликара и уметника не само оних из Црне Горе, Србије и бивше Југославије већ и из Француске – у том погледу

[20] Наслов песме коју је Пол Бак написао и рецитовао у Галерији САНУ 31. јануара 2025. године.

[ил. 13] Стуб у Орпељерију, Серињан (Француска),
око 1994. године
Фотографија DR

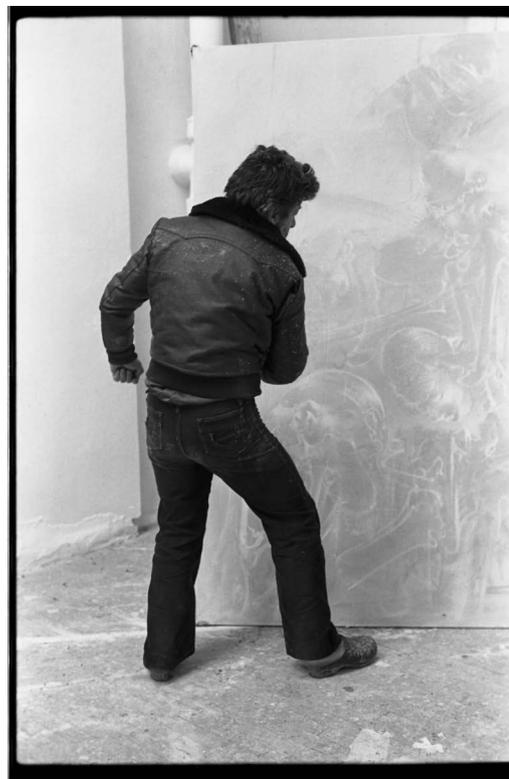
изузетно је значајно што је Дадо одабран као менторска фигура у оквиру поставке „Бесмртни. Поглед на фигуративно сликарство у Француској“ коју су приредиле кустоскиње Амели Адамо и Нима Амбурсен у Великој палати у априлу 2025, захваљујући галерији Жан Буше Жежер. Надамо се да ће ово препознавање

међу новим генерацијама допринети развоју академских истраживања која би могла расветлити вишеструке и јединствене везе између различитих култура, као плодан и сложен мост између Истока и Запада. Нажалост, значај сваке културе још није дубоко анализиран нити развијен међу научницима „супротног“ света, а мени се чини да је то пресудна тачка за схватање универзалног карактера Дадовог наслеђа.

Као што сам написала у предговору каталога за београдску изложбу, Дадове ране године у Београду тек треба истражити (Szidon, 2024b, str. 17). Колико год деловало чудно, није пронађена никаква архива о Дадовом присуству на Академији ликовних уметности, а има још много тога да се сазна и о блиском односу који је Дадо развио са својим ментором Марком Челебоновићем. Исто важи и за значајну посету Хенрија Мура Београду, у пролеће 1955, јер је он одмах опазио оригиналност Дадовог рада (Szidon, 2024a, str. 90).

У фебруару 2024, на промоцији две књиге у издању Éditions de l'Atelier contemporain (*Portrait en fragments* и *Dado. Le temps d'Hérrouval*) у галерији Жан Буше Жежер, Катрин Мије је поделила веома значајну мисао. „Дадо је измислио гестуалну фигурацију“, рекла је позивајући се на одјек добро познате „гестуалне апстракције“.^[21] Вероватно је била инспирисана лепотом фотографија мог покојног брата Доминга Ђурића на којима се види Дадо како готово плеше

[21] Катрин Мије, доступно на: <https://www.facebook.com/syndrome.dado/videos/351683657693311>, 41 минута, 05 секунди (приступљено 11. марта 2025).

[ил. 14 и 15] Дадо у свом атељеу, Ерувал, 1980.

Фотографије: Доминго Ђурић

док ради у атељеу у Ерувалу почетком 80-их [ил. 14 и 15], а које су одабране за књигу *Dado. Le temps d'Hérouval*.

На подједнако бриљантан начин Камини Велоди, са Краљевског уметничког колеџа [ил. 16], одржала је предавање о Даду и француском филозофу Жилу Делезу у Галерији САНУ

31. јануара 2025. године. Заснивајући своје излагање на писму које је Делез послао Даду у децембру 1994, пред крај живота (наиме, извршио је самоубиство наредне године)^[22], а посебно на Делезовој формули „ужас чија је грађа човек“, она је истакла „тачке резонанце и афинитета“ између Делезове филозофије и Дадовог рада,

[22] <https://www.dado.virtual.anti.museum/gilles-deleuze-letter-to-dado>. (приступљено 11. марта 2025).

отворивши нов увид у Дадов универзум, где су мотиви животиња и машина били одреднице још од раног периода, што потврђује *Распеће* (1955), слика која је омогућила Делезу да „уђе у лични, тајни однос“ с Дадовим радом [ил. 17].

Дадова чврста повезаност са књижевношћу такође тек треба да буде предмет дубинске анализе, и то не само кроз његово пријатељство са Данилом Кишом и Анријем Мишоом – у Мишоовој поезији везе с Дадовим радом крајње су узнемирујуће, што је видљиво и по томе што је Дадо за своју серију слика изабрао наслов Мишоове песме „Meidosem“. „Језичко сироче“, како је Дадо описивао себе, волело је руску и француску књижевност. Велика фарма, његов омаж Бернару Рекишоу (1962–1963,

| 119

[ил. 17] Дадо, *Распеће*, 1955.
Уље на платну, 50 x 40 cm
Приватна колекција
Фотографија: Доминго Ђурић

[ил. 16]
Вече „Дадо кроз речи и слике“,
Галерија САНУ, 31. јануар 2025.
Слева надесно: Франсоа-Мари Дејрол
(Éditions l'Atelier contemporain),
Амарант Зидон, Камини Велоди
(Краљевски уметнички колеџ), Пол Бак
© Enter media, Srbija

Центар Помпиду, Национални музеј модерне уметности, Париз), директна је референца на Мртве душе *Николаја* Гогоља, једног од његових омиљених писаца. Није чудо што је и Дадо инспирисао писце. То доказује његова плодна сарадња са Клодом Лујем-Комбеом или Матјеом Месажеом (Louis-Combet, 1992a, Louis-Combet, 1992b, Messagier, 2004). Пол Бак нам је недавно, 31. јануара у Галерији САНУ, подарио дирљив поклон написавши песму у којој изражава сопствену перцепцију Дадових слика. Дадово дело отвара нам бесконачну разноликост приступа. Као узор слободе који никада није упао у замку компромиса, његово дело нас дефинитивно подстиче да смислимо нове наративе и увиде да бисмо дошли до његове саме суштине.

Изјаве захвалности:

Жан-Пол Амелин, Од Осију, Мрђан Бајић, Пол Бак и Кетрин Петит, Пјер Кошар, Бенуа Дагрон, Франсоа-Мари Дејрол, Ленка Дмитровић, Клоде Дипон, Жером Иригоајен, Јелена Илић, Вероник Жежер, Милан Јазић, Наталија Јовановић, Зоран Кнежевић, Маја Коларић, Ксенија Косић, Владимир Костић, Лоран Ле Бон, Миодраг Марковић, Мелена Межински Миловановић, Марија Милић, Катрин Мије, Жорж Нива, Душан Оташевић, Соња Пејовић, Борко Петровић, Стојан Предовић, Давид Радоњић, Саша Рендић, Никола Селаковић, Никола Стојчевић, Диотим Зидон, Паскал Зидон, Уранус Зидон, Данијела Ванушић, Камини Велоуди, Ањес Венс, Татјана Вукић, Катарина Живановић, Жорж Нива, Жан-Франсоа Парис.

References / Литература

- Ameline, J.-P. (2022). Au rendez-vous des artistes. In: J.-P. Ameline (ed.) *Paris et nulle part ailleurs* (17-51). Paris: Palais de la Porte Dorée; Hermann
- Aussilloux-Correa, A. & Szidon, A. (2023). La conservation-restauration du "Guernica en couleur" de Dado, Les Orpellières, Sérignan (Hérault), 2020-2022. *Patrimoines du Sud* (18). doi.org/10.4000/pds.12728
- Louis-Combet, C. (1992a). *Dadomorphes et dadopathes*. Paris: Deyrolle Éditeur (5 gravures)
- Louis-Combet, C. (1992b). *Le Don de langue*. Les Gouptières: Alain Controu éditeur (12 pointes sèches)
- Messagier, M. (2004). *Une clarté sessile*. Fontfroide: Fata Morgana (6 lithographies)
- Dado (2016a). Entretien avec Branko Vojčić, *Monitor*. septembre 1996. In: *Peindre debout. Entretien, 1969-2009*. Strasbourg: Éditions L'Atelier contemporain
- Dado (2016b). *Peindre debout. Entretien, 1969-2009*. Strasbourg: Éditions L'Atelier contemporain
- Dado (2023). *Portrait en fragments. Propos recueillis par Christian Derouet, 1981-1988*. Strasbourg: Éditions L'Atelier contemporain

- Dado (2024a). Conversation with Marcel Billot and Germain Viatte, 1969. In: A. Szidon (ed.), *Dado. The Phenomenon of Life through Painting* (211-275). Beograd: Fondacija „Za srpski narod i državu“. [In Serbian, English, French]
- Dado (2024b). Conversation with Catherine Millet and Jacques Henric, 2009. In: A. Szidon (ed.) *Dado. The Phenomenon of Life through Painting* (277-287). Beograd: Fondacija “Za srpski narod i državu [In Serbian, English, French]
- Grenier, C. (2013). Un monde à l’envers?. In: C. Grenier (ed.) *Modernités plurielles, 1905-1970*. (15-31). Paris: Éditions du Centre Pompidou [In English, French]
- Jansen, G. (2012). Danse Macabre. In: G. Jansen (ed.) *Dado. Danse Macabre* (18-22). Düsseldorf: Kerher/Kunsthalle Düsseldorf [In English, German]
- Jouffroy, A. (1999). Dado, le 13 janvier 1943, retour en avant. *Artpress*, 248, 38-42. [In French, English]
- Kiš, D. (2023). Extrait de naissance (Courte autobiographie). In: Mark Thompson, *Extrait de naissance. L’histoire de Danilo Kiš* (17-19). Paris: Les Éditions noir sur blanc
- Lemonnier, A. (2023). *Picasso. Dessiner à l’infini*. Paris: Éditions du Centre Pompidou [In French, English]
- Szidon, A. (2024a). *Dado. The Phenomenon of Life through Painting*. Beograd: Fondacija “Za srpski narod i državu” [In Serbian, English, French]
- Szidon, A. (2024b). *Dado. Natural History, 1953-2000*. Beograd: Srpska akademija nauka I umetnosti [In Serbian, English]

Internet sources / Интернет извори

- Amat, J. (2004). *Dado Tagueur*. www.youtube.com/watch?v=IXr0EV_ggbU
- Blečić, S., Nikčević, S. (2011). *Dado: Métissages*. Available at: <https://www.dado.virtual.anti.museum/metissages-rtcg-documentary> [In French, English]
- Blečić, S., Nikčević, S. (2023). *On the Ephemeral and the Eternal*. RTCG. Available at: <https://www.dado.virtual.anti.museum/orpellieres> [In French, English]
- Cerović, R. (1971). Interview with Dado. RTCG. Available at: <https://www.dado.virtual.anti.museum/interview-tv-titograd-1971-video> [In Montenegrin, English]
- Deleuze, G. (1994). Letter to Dado. 26 December, 1994. Available at: <https://www.dado.virtual.anti.museum/gilles-deleuze-letter-to-dado>
- Millet, C. (2024). Conversation at the Galerie Jeanne Bucher Jaeger. Available at: <https://www.facebook.com/syndrome.dado/videos/351683657693311> [In French]
- Nivat, G. (2025). À voix nue, “Le sérieux et le loufoque”. France Culture. <https://www.radiofrance.fr/franceculture/podcasts/a-voix-nue/le-serieux-et-le-loufoque-8548121>
- Noël, B. (1978 and 2001). Available at: www.dado.virtual.anti.museum/bernard-noel

Amarante Szidon

President of the Association Les Méchantes Petites Filles
Levallois-Perret (France)

Dado in expansion

Summary

122 | This essay reflects on the legacy of Montenegrin artist Dado (Miodrag Đurić, 1933–2010), who spent most of his career and life in France, in a context where new narratives in art history emerge giving more visibility to non-Western artists. Through the complex and fertile bond between the East and the West cultures, the importance of the landmark retrospective of paintings of the artist at the SASA Gallery in 2024, and the restoration of his *in situ* masterpiece, the Orpellières, his “Guernica in color”, the author shows Dado’s extreme contemporaneity. New insights, not only in art history, but also in aesthetics, philosophy and literature, show the fascinating echo of Dado’s work in our times.

Keywords: Dado (Miodrag Đurić), Danilo Kiš, Legacy, Catherine Millet, Orpellières, Germain Viatte

Лоран Ле Бон^[1]
Директор Центра Помпиду
Париз (Француска)

УДК 75:069.9(497.11)"2024"
Писмо редакцији
Примљен: 14.2.2025.
Прихваћен: 28.3.2025.
doi: 10.5937/napredak6-56779

П као пријатељство

Откривање Београда и Србије, приликом посете изложбе „Дадо: Историја природе, 1953–2000“ у Српској академији наука и уметности прошлог децембра, захваљујући великодушном позиву Фондације „За српски народ и државу“, оставило је на мене изузетно снажан и упечатљив утисак.

Овај краткотрајни боравак у Београду, чије је сложено и еклектично архитектонско наслеђе веома прожето бруталистичким стилем, очарао ме је и инспирисао у исти мах, и омогућио да сагледам колико је размена између Француске и Србије била богата и интензивна

Лоран Ле Бон приликом посете Србији, на отварању ретроспективне изложбе „Дадо: Историја природе 1953–2000“ ауторке Амарант Зидон, Београд, 21. децембар 2024. године.

Фото: Enter media

[1] contact@contact-centrepompidou.fr

кроз пријатељство, живо, хумано, културно, уметничко, које почетком 21. века поново јача, након трагичних догађаја деведесетих година. Споменик захвалности Француској, дело Ивана Мештровића, нарочито ме је импресионирао, као и зграда Амбасаде Француске, маестрално дело Роже-Анрија Експера (Roger-Henri Expert), за коју је намештај дизајнирао Жил Леле (Jules Leleu), једно од највећих имена ар декоа. Макета поменутог споменика Полет Француске (L'Élan de la France), налази се управо у збиркама Центра Помпиду [ил.]. Ова два места, по мом мишљењу, савршено показују колико је француско-српско пријатељство суштински великодушно и плодно. Значајан је податак да се током последњих неколико година радови на рестаурацији споменика и намештаја амбасаде обављају захваљујући блиској културној сарадњи наших земаља и несебичној подршци института Mobilier national.

Остали незаборавни тренуци мог боравка: посета Музеју савремене уметности где су нас срдечно дочекали директорка Маја Коларић и њен тим, као и фасцинантна изложба о надреализму;

затим обилазак Палате Федерације, данашње Палате Србије, као и Музеја Југославије са Титовим маузолејем – и да не заборавимо фасцинантни Музеј Николе Тесле и Народни музеј у чијим сам богатим збиркама уживао. Током свог боравка имао сам задовољство да упознам изузетне уметнике, међу којима бих истакао Душана Оташевића и Мрђана Бајића чије смо атеље посетили.

У овим неизвесним и турбулентним временима историја нам увек може дати драгоцене поуке. Још један ретроспективни поглед на тридесете године 20. века показује колико је размена између Француске и Србије тада била значајна. Париз, град светлости, био је незаобилазна дестинација за уметнике из свих крајева света, па тако и за српске уметнике. Тако је Дадов професор на Ликовној академији Марко Челебоновић, који се школовао на академији Гранд Шомијер (Grande Chaumière) и био близак са Жермен Ришје (Germaine Richier), остварио значајну каријеру у Француској. Попут Мештровића, и он је заступљен у збиркама Центра Помпиду [ил.]. Мештровић и Челебоновић су два визионара

Ил. Иван Мештровић
Полет Француске, око 1929.

Макета Споменика захвалности Француској (или Споменика за Француску) подигнутог у Београду 1930. године
Бронза, 52 × 57 × 14,5 cm
Центар Помпиду, Национални музеј модерне уметности, Париз
Донација уметника, 1933. ЈП 93 С

Марко Челебоновић
Атеље, 1939.
Уље на платну,
92,3 × 65,3 cm
Центар Помпиду, Национални музеј модерне уметности, Париз
Државни откуп, 1939;
атрибуција, 1939. ЈП 919 П

Лоран Ле Бон са председником Српске академије наука и уметности Зораном Кнежевићем и министром културе Републике Србије Николом Селаковићем, на отварању ретроспективне изложбе „Дадо: Историја природе 1953–2000“ ауторке Амарант Зидон, Београд, 21. децембар 2024. године.

Фото: Enter media

која су снажно инспирисала генерацију послератних уметника који су краће или дуже боравили у Француској. Међу њима су и велика имена фигуративног сликарства као што су Владимир Величковић, Љуба Поповић, Петар Омчикус и, наравно, Дадо Ђурић.

Ова изванредна изложба Дадових дела у Српској академији наука и уметности прва је ретроспектива уметничког сликарског опуса

након смрти. Она пружа освежен поглед на његов стваралачки пут кроз прецизан тематски и хронолошки приступ. Посетивши ову изложбу, добио сам прилику да се упознам са делима из београдског периода, потпуно непознатим француској публици, која откривају уметника с већ тада изузетно оригиналним и обликовно зрелим изразом, још пре његовог доласка у Француску 1956. године. Такође, било ми је

велико задовољство да видим дела из периода деведесетих година, времена изузетног креативног препорода о којем ремек-дело Орпелијер (Orpellières) уверљиво сведочи^[2], а која су на изложби посебно добро представљена. Дадо је уметник којем се одувек дивим. Попут Пикаса, поседује јединствен стил и способност непрестаног обнављања што је својствено великим уметницима. Много пре него што сам га упознао 2007. године, захваљујући његовој ћерки Амаранте, открио сам га током студија, а потом наставио да га ценим све више водећи разговоре са Алфредом Пакманом (Alfred Rasquement) и Жермен де Лијенкур (Germaine de Liencourt), једном од Дадових најстаријих пријатељица, која је опет била веома блиска с

Данијелом Кордијеом (Daniel Cordier), а такође и кроз разговоре са њеним супругом Франсоа (François de Liencourt), дипломатом и великим познаваоцем СССР-а.

Једна од великих заслуга ове изложбе је-сте што показује колико овај непрестани проток, стални међукултурални дијалог, представља кључ за разумевање Дадовог уметничког опуса. Када кроз две године Београд буде био домаћин Експо 2027, Центар Помпиду ће у исто време, својим пројектом „Констелација“ („Constellation“), прославити свој 50. рођендан. Нека овај прелепи догађај, чији ме тријумфални и заслужени успех радује, допринесе јачању добре динамике размене између наших двеју земаља кроз будуће пројекте.

[2] Један сам од учесника у изузетном документарном филму црногорске телевизије посвећеном рестаурацији Орпелијера који се приказује на изложби „Дадо. О пролазном и вечном“, у режији Сање Блечић уз сарадњу Снежане Никчевић из 2023. године.

Милица В. Стојчић^[1]

Институт за политичке студије,
Београд (Србија)

УДК 316.73(497.11:44)
655.413:[32::005.71(497.11)
327:316.7(497.11:44)
Прегледни рад
Примљен: 22.8.2024.
Прихваћен: 22.4.2025.
doi: 10.5937/napredak6-52936

Улога Института за политичке студије у француско-српској научној сарадњи и културној дипломатији^[2]

Сажетак: Франкофонија је изузетно значајна за развој не само „културне дипломатије” него и све обимније научне сарадње, спровођења заједничких пројеката, активности и размене знања с Републиком Србијом, али и читавим регионом Западног Балкана. Циљ истраживања је утврдити обим, резултате, али и перспективе сарадње Института за политичке студије као једног од најистакнутијих актера у научним, стручним и културним односима са француским научноистраживачким и образовним институцијама. Аутор је у припреми истраживања користио анализу садржаја и ограничено посматрање са учествовањем. Закључак је да је Србија једна од кључних држава у региону за изградњу научне сарадње са Француском и да, с врло лимитираним средствима која се издвајају за финансирање друштвено-хуманистичких наука *en générale*, Институт за политичке студије успева да разменом знања, публикацијама и спровођењем заједничких пројектних активности одржи имиџ доброг партнера.

Кључне речи: Република Француска, Република Србија, Институт за политичке студије, културна дипломатија, научна сарадња

Увод

Крај Хладног рата довео је читав свет у зону неизвесности, али и наде да се страхоте свих великих ратова, чак и оних територијално ограничених, више неће понављати. Међутим,

последњих година сведоци смо да је звецкање оружјем и обнављање војних савезништава међу државама поново у моди. Да ли се међудржавни односи мере само упоређивањем нуклеарног и другог наоружања, војних капацитета и снаге или и даље постоји могућност да државе ме-

[1] milica.topalovic@ips.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-6088-9388>

[2] Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

ђусобно сарађују у областима културе, науке, заједничког напретка? Француска држава, иако нуклеарна сила, једна од водила Европске уније, али и значајан актер у светској политици, одувек је имала снажан културни и научни утицај у свету, захваљујући коришћењу културне дипломатије за повећање утицаја и унапређење међународних односа.

Државе Западног Балкана, нарочито Србија, прошле су кроз готово три деценије транзитног периода, у којем су покушавале да пренебрегну распад заједничке југословенске државе, комплетно иступе из комунистичког миљеа и прикључе се Европској унији, а све ради модернизације и одржавања корака са савременим светом. За те промене било је неопходно наћи партнере како би виталне гране државе, међу којима су образовање, технолошки развој и наука, добиле посебно место и могле несметано да напредују и развијају се. Србија је, захваљујући историјским везама, утицају франкофоније, француске културе, али и вишедеценијском искуству француске државе у области образовања и науке, отпочела, тј. наставила сарадњу с Француском. Билатерални односи двеју држава обновљени су не само захваљујући напору Србије да се врати у европски колосек него и отварању Француске и њеном поновном заинтересованости за развијање културне дипломатије са Србијом и остатком региона.

Научна и културна сарадња омогућиле су развој тзв. културне и/или научне дипломатије. Научна дипломатија добила је свој савремени облик и таксономију 2009. године и разложена је у: 1) науку у дипломатији (као саветодавно средство за побољшање спољнополитичких

циљева); 2) дипломатију за науку (дипломатија која олакшава и унапређује међународну научну сарадњу); 3) науку за дипломатију (научна сарадња која унапређује билатералне и међународне политичке односе) (Turekian, Gluckman, Kishi, & Grimes, 2017, str. 2). Средства спровођења научне дипломатије најједноставније се своде на научну сарадњу кроз мобилност студената и професора, размену знања и искуства (Fährnich, 2015). Овде свакако треба додати да је последњих година најважнији облик сарадње спровођење заједничких пројеката, а у оквиру њих организовање научних конференција, трибина, издавање заједничких публикација, посете и организовање радионица. Тиме се омогућава не само институционална сарадња и размена искуства него се и остварују индивидуални контакти, који су нарочито за младе истраживаче веома значајни. Колико су културна и научна дипломатија важне за ширење француског утицаја и оснаживања тзв. меке моћи (*soft power*) широм света доказује и говор Силвије Ретајо (Sylvie Retailleau) у Министарству Европе и спољних послова 2023. године. Она наводи да се 65% свих научних публикација Француске изводи у сарадњи са иностраним истраживачима, као и да је у 2022. години 400.000 иностраних студената започело високо образовање у Француској, што је доводи до позиције шесте најпожељније дестинације за академско усавршавање у свету (Kolaković, 2023, str. 13).

Једна од научноистраживачких организација у Србији која је препознала потенцијал српско-француског научног односа и која га несегично гради захваљујући заједничким активностима, публикацијама, пројектима, посетама и програмима јесте Институт за поли-

тичке студије у Београду. За готово 60 година постојања и захваљујући десетинама запослених истраживача Институт за политичке студије етаблирао се као једна од водећих научноистраживачких институција у Србији. С обзиром на широку област друштвено-хуманистичких наука, нарочито политиколошких, историјских и социолошких, Институт је изградио слику поузданог партнера у креирању и анализи националних јавних политика. Такође, све чешће Институт се препознаје као предводник успостављања нових или обнављања старих међународних научних веза, као што је то случај и са француским високошколским установама и другим неакадемским организацијама.

Циљ рада био је да одговори на питања колики је обим сарадње Института за политичке студије са француским партнерима, шта ова форма научне дипломатије подразумева и какве су перспективе овог односа. Аутор је користио анализу садржаја, као и ограничено посматрање са учествовањем, као учесник одређених активности у српско-француској научној сарадњи. Рад је подељен на четири целине. Након уводних разматрања представљена је сарадња кроз библиографију која је у различитим доменима повезана са Француском. Најчешће су то научни радови који нуде нове погледе на значајне догађаје, али и открића у области заједничке историје, развој културне, економске и регионалне сарадње, као и перцепција заједничке будућности. Следи приказ заједничких пројектних активности, након чега аутор полемише и

закључује рад хипотезом о потенцијалима српско-француског научног односа.

Публикације Института за политичке студије – одраз француско-српске научне сарадње

Врло ревносно се може пратити активност Института за политичке студије трагом публикација које тематски имају различите, али врло занимљиве и важне перспективе и погледе на српско-француске односе. Интересантна је чињеница да је последњих година публиковано доста научних радова, монографија и посебних бројева научних часописа^[3] посвећених историјским везама двеју држава. Нарочито су популарне публикације које се односе на актуелне дипломатске односе, сарадњу у различитим доменима, али и потенцијалне предлоге и идеје о будућој сарадњи.

Међу свим поменутих издањима, истиче се часопис *Српска њолиџичка мисао*, који према листи категорисаних научних часописа домаћих издавача има категорију М24 (MNTRI, 2023, str. 43). С обзиром на опсег рукописа аутор ће представити само неке занимљиве теме и чланке у којима је Институт за политичке студије издвојен не само као значајан актер јачања и изградње српско-француских односа него и партнер потребан за продубљивање регионалних добросуседских односа, до којих је, као што је раније предочено, Француској веома стало.

[3] Библиографији Института за политичке студије може се приступити на сајту Репозиторијума Института на повезници <http://repositorijumips.rs/>.

Једна од интересантних свезака часописа *Српска њолиџичка мисао*, у виду посебног издања, изашла је из штампе 2018. године. Овај број није само крунисао активности заједничког пројекта српских и француских истраживача „Француско-српски односи у области дипломатије и медијског представљања: Историјско искуство и савремени изазови” (бр. 451-03-01963/2017-09/07), већ је и симболично угледао светлост дана на педесетогодишњицу оснивања Института, у години у којој је почело обележавање јубилеја – 180 година од успостављања српско-француских дипломатских односа (MSP, 2019).

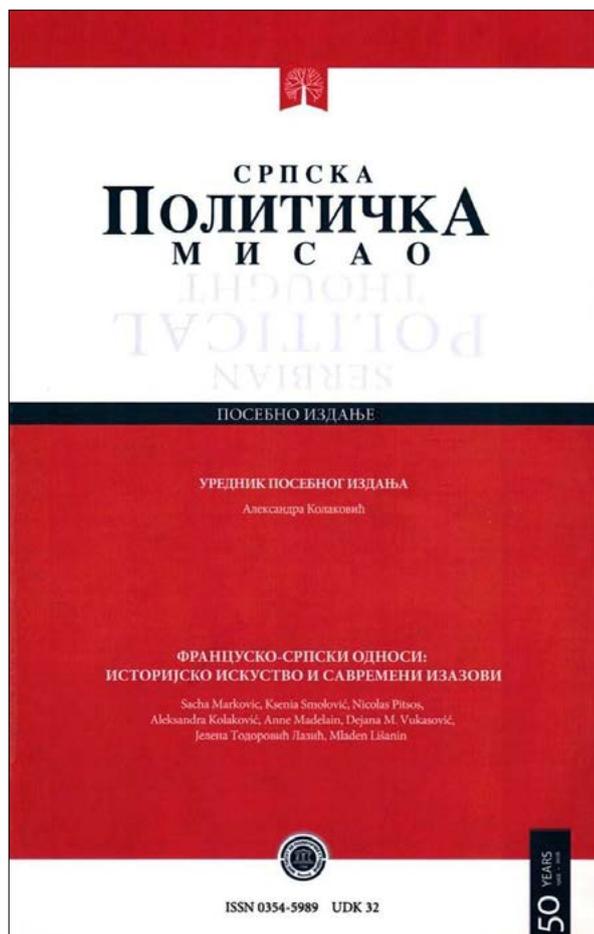
Увидом у ово специјално издање часописа може се уочити мноштво научних радова како српских научника из Института за политичке студије, тако и француских са Универзитета у Сорбони. Тематски, зборник обухвата историјски значајне радове, који на једном месту сумирају однос између двеју држава са свим дипломатским успонима и падовима. Уводни рад говори управо о француској штампи уочи Берлинског конгреса 1878, која не гледа нимало благонаклоно на потпуно осамостаљење Србије, Црне Горе и Румуније. Напротив, у француској штампи појављује се мноштво у најмању руку „антисловенских” текстова, којима жели да се заштити већ ослабљено Османско царство и којима се инсистира на тзв. српској и црногорској агресији и православном словенском насиљу над Турцима (Marković, 2019, str. 7). Уследили су текстови о француским реакцијама на краљеубиство 1903. године, као и о односу француског друштва и државе према територијалним проширењима Србије током балканских ратова. Оригиналноост ових радова

огледа се у анализи садржаја тадашњих дневних новина у којима се јасно одражавао став јавности према српском и црногорском народу, али и никад до сада научно обрађених архивских докумената и дипломатских писама. Посебан историјски и политиколошки допринос ових радова проистиче из чињенице да се на примерима других држава још тада могла увидети идеолошка поларизација Француске. Конкретно, на примеру српских територијалних проширења током балканских ратова може се уочити јасна разлика између начина на који државу разумевају тзв. националисти и либертаријанци. Националисти термин државе везују за поимање концепта из 19. века који се ослања на концепт државе „средњег века” и наставља га, док, с друге стране, антинационалистички/либертаријански блок државу сматра друштвеним конструктом, а проширења само „експанзионистичким изговорима” бивших османских територија, без признања „историјског права” (Pitsos, 2018, str. 79).

Како би развој српско-француске сарадње кроз векове и деценије био комплетан, *Зборник* нуди и текст о колективном сећању српског друштва на битне историјске чињенице и испитује став српског друштва о „вечитом пријатељству” Србије и Француске. „Вечито пријатељство” изграђено је на савезништву у Великом рату, сећању на улогу Француске на Солунском фронту, школовању 5.000 српских ђака чији је повратак у матицу имао велики значај за реорганизацију и просперитет државе, али и на касније заједничко ратно савезништво у Другом светском рату, када је некадашња слика добила врлу идеолошку обојеност (Kolaković, 2018, str. 83–84). Та слика није

Милица В. Стојић

Улога Института за политичке студије
у француско-српској научној сарадњи
и културној дипломатији

Часопис *Српска политичка мисао*, посвећен односима Србије и Француске у издању Института за политичке студије, приређен поводом 50 година од оснивања Института.

Фото: Институт за политичке студије

толико јака и стабилна од деведесетих година, као ни данас када су очекивања српског друштва у процесу европских интеграција усмерена на Француску и њену помоћ изневерена. Ауторка закључује да братски савез и нит пријатељства који су изграђени током Великог рата и даље до-

минарају у српском друштву „иако су доживели тренутке сумње током југословенских ратова деведесетих и НАТО бомбардовања Србије 1999. године” (прим. прев.) (Kolaković, 2018, str. 101). У издаваштву Института за политичке студије др Колаковић је 2016. године објавила и монографију *У служби оџацбине: Сарадња француских и српских интелектуалаца 1894–1914*, чиме је на свеобухватан начин објаснила зачетке стварања српско-француског пријатељства и тзв. културне дипломатије (Kolaković, 2016). Такође, овом монографијом попуњени су значајни недостаци у српској историји, политикологији и другим сродним наукама, у чему се огледа њен посебан научни допринос.

Остатак радова овог издања из 2018. године заокружује се политиколошким и дипломатским аспектом савремених билатералних односа у односу на европске интеграције. Ту се истиче да је Западни Балкан (и Србије као лидер у региону) „имао пресудну улогу у развоју и афирмацији безбедносне политике ЕУ, те да је представљао ’експериментално подручје’ за даљи развој ове политике, њен однос са НАТО и ОУН, као и за општи правац даљег развоја ове политике” (Vukasović, 2018, str. 128), али и да развој евроскептицизма у Француској као држави осовине ЕУ лежи у историјским разлозима и неефикасности институција, док у Србији као кандидату за чланство оно ипак почива на умору и разочарању од „претприступног условљавања” (Lazić, 2018, str. 181).

Посебан зборник *Француска и Србија: Изазови вечної пријатељства (La France et la Serbie: Les défis de l'amitié éternelle)* из 2021. године такође је био посвећен француско-српским

односима и учврстио је већ изграђену научну сарадњу између институција Сорбона-Париз IV, Министарства за Европу и иностране послове Републике Француске, Амбасаде Републике Француске у Србији, као и Француског института у Београду са Институтом за политичке студије и Министарством просвете, науке и технолошког развоја. Зборник још детаљније и опсежније анализира теме специјалног броја из 2018. године, са новим, досад необјављеним хипотезама из заједничке прошлости. Специфичност ове публикације огледа се у још већој заинтересованости француских и српских научника, али и стављању акцента на актуелне билатералне, али и регионалне односе с обзиром на чињеницу да је 2019. године Француска усвојила нову Стратегију за Западни Балкан (Kolaković & Marković, 2021, str. 11).

Неке од занимљивих тема у *Зборнику* тичу се за повезаности српско-француске дипломатије и индустријализације у периоду од 1871. до почетка Првог светског рата. Овај рад акцентује проширење железничке мреже на територији Србије за 27,3% у овом периоду, што је довело до отварања нових рудника, фабрика, француске банке, али и нових токова комуникација – „пут гвожђа” омогућио је развој телеграфа, затим телефонске линије (Hassler, 2021, str. 35–36). Други светски рат доноси нове перспективе француско-југословенских војних односа због отварања Балканског фронта (Denda, 2021, str. 177), али и односа Краљевине у егзилу с „Де Головом Француском” (De Gaulle) који су се одвијали ванинституционалним дипломатским и парадипломатским каналима (Milikić, 2021, str. 197). Постратни период доноси затегнуте односе са

Француском због југословенског односа са Сојетским Савезом. Културна дипломатија тада је послужила комунистичком режиму да побољша слику Југославије у Француској (Kolaković, 2021, str. 229–230). Аспект културне дипломатије обогаћен је и интересантним текстовима о српској кинематографији (Naïma, 2021), као и перцепцији српске ликовне уметности у Француској (Mladenović, 2021).

Положај Србије и улогу Француске у оквиру европских интеграција у овом зборнику посебно је нагласио амбасадор у пензији др Лопандић, који закључује да је у обостраном интересу да Србија постане држава чланица, тј. да је Француској важно да за заједничким столом седе државе с којима она има историјске везе и добру сарадњу (Lorandić, 2021, str. 359), док др Вукадиновић сматра да оклевање Уније и усложњавање процеса приступања за последицу има велики утицај неевропских држава на регион попут Русије, Кине, Турске (Vukadinović, 2021, str. 347).

Друго специјално издање часописа *Српска њолиџичка мисао* изашло је из штампе 2022. године, где се може пратити већа заинтересованост Француске, која је тада председавала Европском унијом, за регион Западног Балкана. Иновативност у односу на претходна издања јесте наглашавање економских односа и интереса Француске да појача своје присуство у Србији. Истраживачи Института за политичке студије анализирали су тенденције развоја економских односа Србије и Француске у различитим периодима од краја 19. века до савремених дана. Закључили су да је „виши ниво економске сарадње резултирао унапређењу политичких односа две државе, и обратно, а да 1990-е године

представљају период најнижих економских и политичких односа у историји односа Србије и Француске” (Rapaјић & Matijević, 2022, str. 164). Кретање страних директних инвестиција и долазак француских компанија омогућено је отварањем привреде Србије и либерализацијом трговинских односа са ЕУ (*ibid.*). С друге стране, др Вукадиновић као да наставља истраживање из *Зборника* 2021. године, где сматра да је стратегија Француске подржавање стварања концепта макрорегиона на Западном Балкану.^[4] Аутор закључује да је ова тактика међудржавног, регионалног, економског умрежавања у оквиру региона повољна по Француску, али и читаву ЕУ, јер на тај начин могу да истисну друге велике силе са овог простора (Vukadinović, 2022, str. 197).

Последњи објављен број *Српске њолиџичке мисли* за 2023. годину имао је за тему регионални развој науке и научну сарадњу између држава Западног Балкана. Иако се сви рукописи не односе директно на Француску или француско-српске односе, допринос овог издања је у резултатима до којих су истраживачи дошли, а који никада раније нису објављени. Управо су резултати истраживања исход програма „Павле Савић” који је активан од 2003. године, научне сарадње у регији Дунава и програма ЕС-Балк (Enseignement supérieur dans les Balkans occidentaux [ES-Balk]) у којима је учествовао Институт за политичке студије.

Регионална сарадња у економском домену, као што је претходно објаснио др Вукадиновић, али и културном и научном, има круцијални значај за Француску, увећање њеног утицаја и франкофоније у региону. Међутим, за разлику од француске културне дипломатије у Србији, где је најзначајнија „наука за дипломатију” – наука као канал побољшања дипломатских односа, у Албанији је ситуација другачија. У једном од радова овог броја *Српске њолиџичке мисли* у којем се анализира утицај Француске на науку и високо образовање у Албанији, долази се до закључка да се „свеукупни билатерални односи између ове две државе заиста могу описати пријатељским, (али да је) опште запажање да је француско присуство у Албанији диспропорционално добрим билатералним односима” (Topalović, 2023, str. 100). Овом темом, тј. развојем научне и културне дипломатије, нарочито после 2019. године и усвајања поменуте стратегије за Западни Балкан, др Колаковић је отворила ово издање. У овом научном раду рекапитулира се не само историјат научне сарадње већ и савремени аспекти и тенденције француске научне дипломатије за простор Западног Балкана. Иако се уочава светски тренд у финансирању и улагању у природне науке,^[5] охрабрује се и аплицирање за пројекте и средства у области друштвено-хуманистичких наука за које се до сада издвајало најмање ресурса (Kolaković, 2023).

[4] Макрорегиони су форуми за припрему и спровођење заједничких пројеката држава које желе да постану пуноправне чланице ЕУ (Србија је чланица Јадранско-јонског и Дунавског макрорегиона)

[5] Од 2022. године са циљем тематских размена знања и искуства основан је Српско-француски форум за иновације, који је на једном од првих састанака акцендовао поља дигитализације индустријских процеса, као и питање будућности пољопривреде и прехране (Institut Français, 2022).

Спровођење заједничких пројеката и активности – стање и перспективе

Пројектно ангажовање последњих деценија једна је од најважнијих активности научно-истраживачких институција у свету. Пројектима се не решавају само конкретни проблеми или попуњавају недостаци (engl. *gap*) у научним истраживањима већ изузетан значај имају и развој билатералне и међународне сарадње. Да је Србија атрактивна држава за научну сарадњу и дипломатију доказује чињеница да су од 2006. до 2020. године пристигле 353 пројектне пријаве српских истраживача, од којих је Француска изабрала 134 за финансирање, док се тај број повећава из године у годину (Kolaković, 2023, str. 22).

Један од пионирских пројеката који је Институт за политичке студије спроводио с партнерима из Француске јесте „Француско-српски односи у области дипломатије и медијског представљања: историјско искуство и савремени изазови” („Relations franco-serbes dans le domaine de la diplomatie et la représentation des médias: Expérience historique et défis contemporains”). Од почетка 2018. године у оквиру поменутог пројекта српски и француски академици спровели су истраживања у француским и српским архивима и библиотекама, организовали трибину у Београду под називом „Идеје и промене: пренос знања и слике Другог у француско-срп-

ским односима” („Idées et changements: transfert de connaissances et images d’un autre dans les relations franco-serbes”), округли сто у Паризу „(Не)истражене теме француско-српских односа” („Les thèmes (non) explorés des relations franco-serbes”) и конференцију 2019. године (Kolaković & Marković, 2021, str. 11). Захваљујући овом пројекту, српски и француски научници имали су прилику да објаве поменуто специјално издање часописа *Српска љолићичка мисао* из 2018, организују истраживачке и студијске боравке, али и серију предавања о историји српско-француских односа у Културном центру Нови Сад.^[6] Јубилеј – 180 година од успостављања француско-српских дипломатских односа – свечано је обележен конференцијом 26. и 27. јуна 2019. године.

Не треба заборавити ни други заједнички пројекат, који је, осим Института за политичке студије, окупио и партнере: EUR’ORBEM и Универзитет Сорбона, Париз. Пројекат је изнедрио поменути зборник из 2021. године и специјално издање часописа *Српска љолићичка мисао* „Француска и Западни Балкан: наслеђе прошлости и европске интеграције” („France and the Western Balkans: the legacy of the past and the EU integration process”). Како је у поменутом периоду проглашена епидемија ковида 19, студијска путовања, боравци и радионице били су отказани.

Пројекат „Јачање и перспективе научне сарадње на Западном Балкану” („Renforcement et perspectives de la coopération scientifique dans

[6] Серија од шест предавања др Колаковић у Културном центру Нови Сад може се погледати на следећој повезници: https://www.youtube.com/results?search_query=aleksandra+kolakovi%C4%87+kcn

les Balkans Occidentaux”)^[7] који од 2021. године заједно спроводе Институт за оријенталне језике и народе (L’Institut national des langues et civilisations orientales [INALCO]) у Паризу, Институт за политичке студије у Београду, Филолошки факултет у Никшићу и Правни факултет у Битољу, један је од важнијих у досадашњој сарадњи. Осим чињенице да је усмерен на јачање и интензивирање француско-српских научно-истраживачких односа и формирање регионалне докторске школе, неизмерно је важно нагласити да је његов циљ помоћ и олакшавање приступања Европској унији, тј. испуњавању стандарда у овим областима. Захваљујући међусобним активностима одржане су и многобројне радионице на којима су учесници, али и запослени у институцијама, партнерима на пројекту, имали прилику да науче основе писања пројеката и позиционирају заједничке интересе у науци у оквиру процеса европских интеграција.

У просторијама Института за политичке студије, 3. и 4. марта 2022. године, одржана је радионица под именом „Научна и универзитетска сарадња Србије и Западног Балкана, и искуство докторских школа” („La coopération scientifique et universitaire entre la France et les Balkans occidentaux et l’expérience des écoles doctorales”), где су означена добра и лоша искуства држава учесника у спровођењу докторских академских студија, као и перспективе младих докторанада за даље усавршавање (ESbalk, 2022a). Средином септембра 2022. године радионица на Правном факултету „Свети

Климент Охридски” у Битољу под именом „За повезано високо образовање” („Pour un enseignement supérieur connecté”) (Edbalk, 2022b), представљала је први заједнички оквир за рад свих партнера у којем је било прилике да се јасно укаже на различите перспективе држава на научну сарадњу са Француском, али и на стање и позицију науке и истраживача у Србији, Црној Гори, Македонији и Босни и Херцеговини. Касније, 27. и 28. октобра, у просторијама Института за политичке студије, одржана је радионица „Позиција научних истраживача у процесу европских интеграција: идентификација, израда и имплементација пројекта” („La place de la recherche scientifique dans le processus d’intégration européenne: identification, rédaction et réalisation des projets”). Оваква активност означена је као веома важна због преношења знања домаћих и француских стручњака о писању европских истраживачких пројеката за програм „Хоризонт Европа” („Horizon Europe”), чиме је отворен простор за заједничке апликације (Edbalk, 2022c). Аплицирање и евентуално одобравање извођења оваквих пројеката има немерљиви значај не само за институције него и за индивидуални напредак и развој истраживача. Добре технике писања и управљања пројектима неопходне су с обзиром на чињеницу да се у области друштвено-хуманистичких наука врло тешко добијају велики грантови. Разлог лежи у њиховој непопуларности, нарочито друштвених наука, због немогућности да савременом свету понуди брза и практична решења за одређене проблеме и потребе друштва какве изискује

[7] Пројекат који је финансирао програм ES-Balk (Enseignement supérieur dans les Balkans occidentaux) француско Министарство за Европу и иностране послове (Ministère de l’Europe et des affaires étrangères [МЕАЕ]) поверило је фирми France Education International, на управљање. Видети: <https://edbalk.eu/le-projet/>.

модеран свет. Техничко усмеравање ка заједничким апликацијама за пројектна финансирања утемељује светлу будућност српско-француских научних односа.

Такође, треба истаћи и заједничку конференцију одржану у Паризу новембра исте године, када су представници Института за политичке студије, предвођени др Александром Колаковић, имали прилику да с партнерима на пројекту дискутују и оцене успешност досадашњих активности, али и да усмере пажњу на будуће потенцијалне изазове научноистраживачке сарадње (Edbalk, 2022d). Посебно место заузеле су теме о улози и позицији младих у високом образовању и науци, као и организовању докторске школе за студенте и истраживаче држава региона Западног Балкана. У оквиру овог пројекта одржана су и два вебинара која су за циљ имала истицање значаја младих стручњака – докторанада и доктора наука за изградњу заједничке будућности и напретка појединачних држава.

Закључак

Током више од 180 година историје француско-српских дипломатских односа било је много успона и падова – од снажног „вечног пријатељства” током и након Великог рата, преко разочарања српског народа бомбардовањем Србије 1999. године, до поновне блиске сарадње и ослањања на Француску у оквиру европских интеграција, што су све били тестови за српско-француске односе. У том топло-хладном односу двеју држава оно што је изузетно јесу успешна научна и образовна сарадња и јачање

културне и научне дипломатије на почетку новог миленијума. Влада Француске издваја значајна средства и редовно отвара конкурсе за мобилност студената и истраживача из Србије који, осим привременог боравка у Француској, имају могућност да усаврше своје вештине и стечено знање пренесу својој држави, стварајући значајан социјални капитал (Тораловић, 2023, стр. 99) и формирајући важан део српске интелигенције. Велику улогу у оквиру научне сарадње са француским институцијама у друштвено-хуманистичким наукама последњих година има Институт за политичке студије. Захваљујући реализацији бројних пројеката с француским партнерима, наука је постала један од важних дипломатских канала. Повезујући истраживаче, Институт је успео да публикује заједнички зборник и три специјална броја часописа *Српска ђолиџичка мисао*, али је као издавачка кућа отворио и врата за објављивање других рукописа с франкофоном тематиком. Осим тога, организовано је мноштво конференција, научних скупова, студијских и истраживачких боравака и радионица. Такође, уз билатералне активности са српским институцијама, Француска је, усвајањем нове Стратегије за Западни Балкан 2019. године, успела да у научном смислу повеже читав регион. Културном/научном дипломатијом, Француска одржава свој утицај на овим просторима, олакшава умрежавање истраживача и потпомаже процес превазилажења терета ратне прошлости и међусобних разлика у региону. Зато се може закључити да су културна и научна дипломатија сада већ проверени методи за успостављање добрих билатералних, али и регионалних односа, те да су постављени добри темељи за даљу, још обимнију сарадњу.

References/Литература

- Denda, D. (2021). Le Royaume de Yougoslavie et les projets Français d'ouverture du Front des Balkans 1939-1940. In: A. Kolaković & S. Markovic (eds.) *La France et la Serbie: Les défis de l'amitié éternelle*, (177-195). Beograd: Institut za političke studije.
- Edbalk. (2022a). Atelier 'Workshop' à Belgrade 3 et 4 mars 2022. Available at: <https://edbalk.eu/atelier-workshop-a-belgrade-3-et-4-mars-2022>.
- Edbalk. (2022b). Atelier 'Workshop' à Bitola (Macédoine du nord) 15 et 16 septembre 2022. Available at: <https://edbalk.eu/atelier-workshop-a-bitola-macedoine-du-nord-15-et-16-septembre-2022/>
- Edbalk. (2022c). Formation 'La place de la recherche scientifique dans le processus d'intégration européenne: identification, rédaction et réalisation des projets'. Available at: <https://edbalk.eu/formation-la-place-de-la-recherche-scientifique-dans-le-processus-dintegration-europeenne-identification-redaction-et-realisation-des-projets/>
- Edbalk. (2022d). Colloque international - Paris - INALCO 17-18 novembre 2022. Available at: <https://edbalk.eu/colloque-international-paris-inalco-17-18-novembre-2022/>
- Fähnrich, B. (2015). Science diplomacy: Investigating the perspective of scholars on politics-science collaboration in international affairs. *Public Understanding of Science* XXVI (6), 688-703. doi: 10.1177/0963662515616552.
- Gluckman, P.D, Turekian, V, Grimes, R.W, & Kishi, T. Science Diplomacy: A Pragmatic Perspective from the Inside. *Science & Diplomacy*, VI (4), 1-13. Available at: <http://www.sciencediplomacy.org/article/2018/pragmatic-perspective>.
- Hassler, M. (2021). Diplomatie et industrialisation, au travers des relations Franco-Serbes (1871-1914). In: A. Kolaković & S. Markovic (eds.) *La France et la Serbie: Les défis de l'amitié éternelle* (35-47). Beograd: Institute za političke studije.
- Institut Francais en Serbie. (2022). Serbian-French Innovation Forum. Available at: <http://www.institutfrancais.rs/info/forum-za-inovacije-srbija-francuska/> [In Serbian]
- Kolaković, A. (2016). *In the Service of the Fatherland: Cooperation of French and Serbian Intellectuals 1894-1914*. Beograd: Institut za političke studije. [In Serbian]
- Kolaković, A. (2018). La France et de la Grande Guerre dans la mémoire Serbe. *Srpska politička misao*, special edition, 84-106. doi: 10.22182/spm.spec2018.4.
- Kolaković, A. (2021). Présentation de la nouvelle Yougoslavie en France de 1945 à 1973: Diplomatie et culture. In: A. Kolaković & S. Markovic (eds.) *La France et la Serbie: Les défis de l'amitié éternelle*, (229-248). Beograd: Institute za političke studije.
- Kolaković, A. & Markovic, S. (eds.) (2021). Introduction. In: A. Kolaković & S. Markovic (eds.) *La France et la Serbie: Les défis de l'amitié éternelle*, (9-11). Beograd: Institut za političke studije.
- Kolaković, A. (2023). The role of France in strengthening science in Serbia and the Western Balkans: Between scientific cooperation and science diplomacy. *Srpska politička misao*, LXXXII (4), 11-39. doi: 10.5937/spm82-46216

- Lopandić, D. (2021). Le processus de négociation d'accèsion de la Serbie à l'UE et le rôle de la France dans l'élargissement. In: A. Kolaković & S. Markovic (eds.) *La France et la Serbie: Les défis de l'amitié éternelle*, (349-361). Beograd: Institut za političke studije.
- Markovic, S. (2018). La presse Française et le Congrès de Berlin. *Srpska politička misao*, special edition, 7-25. doi: 10.22182/spm.spec2018.1.
- Milikić, R. (2021). Collaboration du Gouvernement du Royaume de Yougoslavie en exil avec la France pendant la Seconde Guerre Mondiale. In: A. Kolaković & S. Markovic (eds.) *La France et la Serbie: Les défis de l'amitié éternelle*, (197-209). Beograd: Institut za političke studije.
- Mladenović, M. (2021). Un nouveau Musée d'art en Europe: La réception des beaux-arts classiques et modernes Serbes dans les lettres Françaises (1945-1970). In: A. Kolaković & S. Markovic (eds.) *La France et la Serbie: Les défis de l'amitié éternelle*, (267-277). Beograd: Institut za političke studije.
- MNTRI, Ministry of Science, Technological Development and Innovation (2023). List of categorized scientific journals by national publishers for 2023. Available at: <https://www.nitra.gov.rs/images/vesti/2023/26-12-2023/Lista-naucnih-casopisa-domacih-izdavaca-za-2023-godinu.pdf>. [In Serbian]
- MSP, Ministry of Foreign Affairs. (2019). Paris: 180 years of diplomatic relations of Serbia and France, celebrated in the National Assembly. Available at: <https://mfa.rs/mediji/aktivnosti-predstavništava-srbije/pariz-180-godina-diplomatskih-odnosa-srbije-i-francuske>. [In Serbian]
- Naïma, B. (2021) La réception du cinéma Yougoslave en France, entre relations diplomatiques, choix de programmation et accueil critique: Le cas de j'ai même rencontré des Tziganes Heureux d'Aleksandar Petrović. In: A. Kolaković & S. Markovic (eds.) *La France et la Serbie: Les défis de l'amitié éternelle*, (249-266). Beograd: Institut za političke studije.
- Pitsos, N. (2018). Perceptions Françaises des occupations militaires et des revendications territoriales Serbes et Monténégrines pendant les Guerres Balkaniques de 1912-1913. *Srpska politička misao*, special edition, 40-81. doi: 10.22182/spm.spec2018.3.
- Rapajić, S. & Matijević, A. (2022). Les relations économiques entre la France et la Serbie - Aperçu historique et tendances contemporaines. *Srpska politička misao*, special edition, 131-165. doi: 10.22182/spm.specijal22022.6.
- Todorović Lazić, J. (2018). Euroscepticism in Serbia and France - similarities and differences. *Srpska politička misao*, special edition, 153-173. doi: 10.22182/spm.spec2018.7 [In Serbian]
- Topalović, M. (2023). Higher education the Republic of Albania: Cooperation with the French Republic, status and perspectives. *Srpska politička misao*, LXXXII (4), 91-110. doi: 10.5937/spm82-46598. [In Serbian]
- Vukadinovic, N. (2021). L'Union Européenne et la Serbie: Espaces et Temps. In: A. Kolaković & S. Markovic (eds.) *La France et la Serbie: Les défis de l'amitié éternelle*, (329-347). Beograd: Institut za političke studije.
- Vukadinović, N. (2022). Territorialisation et spatialisaton du développement économique à la périphérie de l'Union Européenne: Les macro-régions dans les Balkans Occidentaux. *Srpska politička misao*, special edition, 167-190. doi: 10.22182/spm.specijal22022.7.
- Vukasović, D. (2018). L'union européenne, la France et les Balkans Occidentaux: Les enjeux de la politique étrangère, de sécurité et de défense commune de l'UE. *Srpska politička misao*, special edition, 127-152. doi: 10.22182/spm.spec2018.6.

Милица В. Стојчић

Улога Института за политичке студије
у француско-српској научној сарадњи
и културној дипломатији

Milica V. Stojčić

Institute for Political Studies

Belgrade (Serbia)

The Role of the Institute for Political Studies in French-Serbian Scientific Cooperation and Cultural Diplomacy

Summary

The Francophonie is extremely important for the development not only of “cultural diplomacy”, but also of increasingly broader scientific cooperation, implementation of joint projects, activities and exchange of knowledge with the Republic of Serbia, as well as the whole region of the Western Balkans. The research is aimed at determining the scope, results as well as perspectives of the cooperation between the Institute for Political Studies, as one of the most outstanding actors in scientific, expert and cultural relations, and French scientific-research and educational institutions. In the research preparation, the author used the content analysis and limited observation with participation. In conclusion, Serbia is one of the key countries in the region for building scientific cooperation with France and, with rather limited funds allocated to social sciences and humanities en générale, the Institute for Political Studies manages to maintain the image of good partner through its exchange of knowledge, publications and implementation of joint project activities.

| 139

Keywords: French Republic, Republic of Serbia, Institute for Political Studies, cultural diplomacy, scientific cooperation

Етонант, 2008, дело српске сликарке Мире Маодуш, која је готово пола века живела и стварала у Француској. Осим у Србији, њена дела излагана су у Паризу, Токију, Милану, Требињу и бројним другим европским градовима.
Фото: Мира Маодуш

Сведочења | Testimonies

Режис Дебре

Филозоф
Француска

УДК 355.489(497.11)"1999"(093.3)

821.133.1-92

Документарна грађа

Примљен:19.3.2025.

Прихваћен:11.4.2025.

doi: 10.5937/napredak6-57629

Писмо једног путника председнику Републике^[1]

По повратку из Македоније, Србије и са Косова дужан сам да вам пренесем своје утиске: бојим се, господине председниче, да смо на погрешном путу. Ви сте практичан човек. Нисте сасвим бланаклони према интелектуалцима који нам пуне ступце високопарним и одсечним изјавама. Управо тако, нисам ни ја. Зато ћу се држати чињеница. Свако износи своје чињенице, могли бисте ми рећи. Оно што сам имао прилике да уочим на лицу места, током кратког боравка – недељу дана у Србији (у Београду, Новом Саду, Нишу, Врању) од 2. до 9. маја, од чега сам четири дана провео на Косову, од Приштине до Пећи, од Призрена до Подујева – чини ми се, не се поклапа с речима које ви користите, издалека и у доброј намери.

Немојте мислити да сам пристрасан. Претходну недељу провео сам у Македонији, присуствовао сам доласку избеглица, слушао њихова сведочења. Дубоко су ме потресла, као и многе друге. По сваку цену сам хтео да видим како је „на другој страни“ и како је такав злочин уопште

могућ. Будући да зазирем од путовања у стилу инотуристичке или као новинар аутобусом, замолио сам српске власти да ми обезбеде сопственог преводиоца, сопствено возило и могућност да идем и разговарам с ким год пожелим. Захтев испоштован.

Да ли је важан преводилац? Јесте, јер сам на своју велику жалост схватио – али како уопште може другачије? – да се у Македонији и Албанији човек може необазриво уздати у локалне посреднике, који су, у већини случајева, симпатизери или активисти ОВК, и који свој поглед на стварност и своју мрежу контаката стављају на располагање управо пристиглом странцу. Приче о насилништву сувише су бројне да би се непобитни темељ стварности довео у сумњу. Поједина сведочења која сам сакупио, а затим проверио на месту њиховог настанка, показала су се ипак претераним, па чак и нетачним; што наравно ни на који начин не мења тај срамни и скандалозни егзодус.

[1] Текст је у целости преузет из стручног часописа *Etudes de lettres / Сџуудије књижевности*, Филолошког факултета Универзитета у Лозани (2000. године).

Текст је први пут објављен у листу *Le Monde* од 13. маја 1999. године.

Превод на српски језик: Маријана Лабус Вуковић

Шта нам ви понављате? „Ми не ратујемо против српског народа, већ против једног диктатора, Милошевића, који је, одбијајући било које преговоре, хладнокрвно испланирао геноцид над косовским Албанцима. Ограничавамо се на уништавање његовог репресивног апарата, чије је разарање већ далеко одмакло. А ако наставимо са ударима, упркос кобним грешкама у циљању и нехотичним колатералним штетама, то је зато што српске снаге настављају своје операције етничког чишћења на Косову.“

Имам разлога да страхујем, господине председниче, да је свака од ових речи обмана.

1. „Не ратујемо против народа...“ Зар не знате да се у срцу старог Београда дечје позориште „Душко Радовић“ налази тик уз зграду телевизије и да је пројектил који је разрушио ову последњу такође погодио и оно прво? Три стотине школа широм земље погођено је бомбама. Препуштени сами себи, ђаци више не иду на наставу. На селу нека деца сакупљају жуте експлозивне цеви у облику играчака (модел ЦБУ 87). Овакве касетне бомбе Совјети су разасипали у Авганистану. Разарање фабрика оставило је без посла сто хиљада радника – с приходом од 230 динара, односно 91 франак месечно. Готово половина становништва је незапослена. Ако мислите да ћете их на тај начин окренути против режима, варате се. Упркос замору и оскудици, нисам приметио пукотине у том светом јединству. Једна девојка ми је у Приштини рекла:

„Када убију четворо Кинеза, држављана велике силе, свет је огорчен; али четири стотине Срба – то не значи ништа. Чудно, зар не?“

Свакако да нисам био сведок крвопролића које су НАТО бомбардери починили нападом

на аутобусе, избегличке колоне, возове, болнице у Нишу и другде, нити ваздушних напада на српске избегличке кампове (Мајино насеље, 21. април, четворо мртвих, двадесеторо рањених). Говорим о неких четиристо хиљада Срба које су Хрвати депортовали из Крајине, без микрофона и камера.

Да се задржим на времену и месту мог боравка, на Косову, генерал Верц, портпарол НАТО, изјавио је: „Нисмо напали ниједан конвој и никада нисмо напали цивиле.“ Лаж. Видео сам у засеоку код Липљана, у четвртак 6. маја, кућу срањену са земљом пројектилом: три девојчице и њихове баке и деке масакриране, без икаквог војног циља у кругу од три километра. Видео сам, сутрадан у Призрену, у ромском насељу, још две цивилне куће претворене у пепео, само два сата раније, са неколико жртава затрпаних под рушевинама.

2. „Диктатор Милошевић...“ Моји саговорници из опозиције, једини с којима сам разговарао, подсетили су ме на сурову реалност. Аутократа, преварант, манипулатор и популиста, Милошевић је притом не мање него три пута био изабран: а диктатори се бирају једном, не два пута. Он поштује југословенски Устав. Нема једнопартијског система. Његова странка представља мањину у парламенту. Нема политичких затвореника, коалиције су променљиве. Он као да је одсутан из свакодневног живота. Људи га могу критиковати а да се не крију у баштама кафића – и не ускраћују себи то задовољство – али ни не придају томе нарочити значај. Никаква „тоталитарна“ харизма није завела умове. Запад је стотину пута више опседнут Милошевићем него његови сународници.

Помињати Минхен у контексту Милошевића значи изокренути однос слабијег и јачег и претпоставити да једна изолована и сиромашна земља од десет милиона становника која не посеже ни за чим изван граница бивше Југославије може да се упореди са освајачком и војно надмоћном Хитлеровом Немачком. Ако себи превише замаглимо очи, постајемо слепи.

3. „Геноцид над косовским Албанцима...“
 Какво ужасно поглавље. Што се тиче западних сведока, који су били очевици догађаја и преступачни, нашао сам само двојицу. Један од њих је Александар Митић, додуше српског порекла, дописник АФП-а у Приштини. Други је Пол Вотсон, англофони Канађанин, дописник *Лос Анђелес џајмса* за Централну Европу. Извештавао је из Авганистана, Сомалије, Камбоџе, из Заливског рата и Руанде – није дебитант. Прилично антисрпски расположен, пратио је грађански рат на Косову у протекле две године, где познаје свако село и сваки пут. Прави јунак, премда скроман. Када су сви страни новинари првог дана бомбардовања протерани из Приштине, он се сакрио да би остао, анонимно, настављајући да се креће и посматра.

Одмерен у својим сведочењима, која се поклапају с другима, врло је уверљив. Док су пљуштале бомбе, најгори злочини, паљења, пљачке и убиства почињени су у прва три дана (24, 25. и 26. марта). Неколико хиљада Албанаца је тада добило наређење да напусти територију. Уверио ме је да од тада није нашао ниједан траг о злочину против човечности. Нема сумње да ова двојица крајње савесних посматрача нису све видела. А ја још мање. Могу да сведочим само о албанским сељацима који су се вратили у По-

дујево, о српским војницима који су поставили стражу испред албанских пекара – десет их је поново отворено у Приштини – и о рањенима у бомбардовањима, Албанцима и Србима, који леже једни поред других у приштинској болници (две хиљаде кревета).

Шта се заправо догодило? Појачавање изузетно суровог грађанског рата међународним ваздушним ратом. Подсећам вас да је 1998. године убијено 1.700 албанских бораца, 180 полицајаца, 120 српских војника. ОВК је киднаповала 380 особа, од којих су 103 ослобођене, док су остале убијене или нестале, понекад након мучења – међу којима два новинара и 14 радника. ОВК је тврдила да је довела 6.000 илегалца у Приштину, а њени снајперисти, како ми је речено, кренули су у акцију чим су пале прве бомбе. Оценивши да не могу да ратују на два фронта, Срби су тада наводно одлучили да војном силом евакуишу „пету колону НАТО“, њене „копнене снаге“, односно ОВК, посебно у селима у којима се мешала и стапала са цивилним становништвом.

Те евакуације, локалне али извесне, које су тамо извршене како је речено у „израелском стилу“, а некадашњи борац из Алжирског рата као што сте ви сигурно се сећа сличних операција – ми смо тада милион алжирских цивила раселили и затворили у логоре са бодљикавом жицом да бисмо „воду испразнили од риба“ – које су оставиле видљиве трагове под ведрим небом: спаљене куће, напуштена села.

Ти војни сукоби довели су до бекства цивила – како ми је речено, већином су одлазиле породице бораца – и то пре бомбардовања. Према извештају дописника АФП-а, број избеглица у том периоду био је веома ограничен. „Људи

Lettre d'un voyageur au président de la République

Suite de la première page

Certains témoignages que j'ai recueillis, vérification faite ensuite sur les lieux d'origine, se sont révélés cependant outranciers, voire inexacts. Ce qui ne change rien, bien sûr, au scandale ignominieux de cet exode.

Que nous répétez-vous ? « *Nous ne faisons pas la guerre au peuple serbe mais à un dictateur, Milosevic, qui, refusant toute négociation, a programmé de sang-froid le génocide des Kosovars. Nous nous limitons à détruire son appareil de répression, destruction déjà bien avancée. Et si nous continuons à frapper, malgré de regrettables erreurs de ciblage et d'involontaires dommages collatéraux, c'est que les forces serbes continuent au Kosovo leurs opérations de nettoyage ethnique.* »

J'ai lieu de craindre, Monsieur le président, que chacun de ces mots ne soit une duperie.

1. « *Pas la guerre au peuple...* » Ne savez-vous pas qu'au cœur du vieux Belgrade le théâtre pour enfants Dusan-Radevic jouxte la télévision et que le missile qui a détruit celle-ci a frappé celui-là ? Trois cents écoles, partout, ont été touchées par les bombes. Les écoliers, laissés à eux-mêmes, ne vont plus en classe. Dans la campagne, il en est qui ramassent des tubes jaunes explosifs en forme de jouets (modèle CBU 87). Ces bombes à fragmentation, les Soviétiques en répandaient de semblables en Afghanistan.

La destruction des usines a mis à pied cent mille travailleurs - avec un revenu de 230 dinars, soit 91 francs par mois. La moitié, à peu près, de la population est au chômage. Si vous croyez la retourner ainsi contre le régime, vous vous égarez. Malgré la lassitude et les pénuries, je n'ai pas observé de fissure dans l'union sacrée. Une

réquippée de Hitler. A trop se voiler la face, on devient aveugle.

3. « *Le génocide des Kosovars...* » Terrible chapitre. Des témoins occidentaux, accessibles et oculaires, je n'en ai rencontré que deux. L'un, Aleksander Mitic, d'origine serbe il est vrai, est correspondant de l'AFP à Pristina. L'autre, Paul Watson, canadien anglophone, est correspondant pour l'Europe centrale du *Los Angeles Times*. Il a couvert l'Afghanistan, la Somalie, le Cambodge, la guerre du Golfe et le Rwanda : ce n'est pas un bleu. Plutôt anti-Serbes, il suivait depuis deux ans la guerre civile au Kosovo, dont il connaît chaque village et chaque route. Un héros, donc un modeste. Quand tous les journalistes étrangers, au premier jour des bombardements, ont été expulsés de Pristina, il s'est planqué pour rester, anonymement. Sans cesser de circuler et d'observer.

Son témoignage est pondéré et, recoupé avec d'autres, convaincant. Sous le déluge des bombes, les pires exactions ont été commises, les trois premiers jours (24, 25 et 26 mars), avec incendies, pillages et meurtres. Plusieurs milliers d'Albanais ont alors reçu l'ordre de partir. Il m'a assuré n'avoir pas trouvé trace, depuis, d'un crime contre l'humanité. Sans doute ces deux scrupuleux observateurs n'ont-ils pas tout vu. Et moi encore moins. Je ne puis témoigner que de paysans albanais de retour à Pudzajevo, de soldats serbes montant la garde devant des boulangeries albanaises - dix rouvertes à Pristina -, et des blessés des bombardements, albanais et serbes côte à côte, dans l'hôpital de Pristina (deux mille lits).

Alors, que s'est-il passé ? A leur avis, la superposition soudaine d'une guerre aérienne internationale à une guerre civile locale, celle-ci d'une extrême cruauté. Je vous rappelle que, en 1998, 1 700 combattants albanais, 180 policiers et 120 soldats serbes

Kosovo convaincues d'exactions. Maquillage ? Alibi ? Mauvaise conscience ? Ce n'est pas à exclure. Après, l'exode a continué, mais à plus petite échelle. Sur jonction de l'UCK, désireuse de récupérer les siens, par crainte de passer pour des « collabos », par peur des bombardements - qui ne distinguent pas, à 6 000 mètres, entre Serbes, Albanais et autres -, pour rejoindre les cousins déjà partis, parce que le bétail est mort, que l'Amérique va gagner, que c'est l'occasion d'émigrer en Suisse, en Allemagne ou ailleurs... Propos entendus sur place. Je vous fais mention, non caution.

Aurais-je trop écouté « les gens d'en face » ? Le contraire serait du racisme. Définir *a priori* un peuple - juif, allemand ou serbe - comme collectivement criminel n'est pas digne d'un démocrate. Après tout, il y a eu, pendant l'occupation, des divisions SS albanaise, musulmane et croate - jamais de serbe. Ce peuple philosémitte et résistant - plus de dix nationalités coexistent en Serbie même - serait-il devenu nazi avec cinquante ans de retard ? Nombre de réfugiés kosovars m'ont dit qu'ils avaient échappé à la répression grâce à des voisins, des amis serbes.

4. « *La destruction bien commencée des forces serbes...* » Désolé : celles-ci semblent se porter comme un charme. Un jeune sergent pris en stop sur l'autoroute Nis-Belgrade et servant au Kosovo m'a demandé pour quelle raison stratégique l'OTAN s'acharnait sur les civils. « *Nous, quand on va à la ville, où il n'y a plus d'électricité, on est forcé de boire du Coca-tède. C'est embêtant, mais on peut faire avec.* » Je suppose que les unités ont leur groupe électrogène.

Vous avez, au Kosovo, cassé des ponts, que l'on contourne aisément par des gués - quand on ne passe pas dessus, entre les trous. Endommagé un aéroport sans im-

frontière face à l'Albanie et les documents d'identité des partants m'ont indigné. C'est de crainte, m'a-t-on répliqué, que les « terroristes » ne s'infiltrèrent à nouveau, en les subtilisant pour maquiller voitures et papiers. Beaucoup a pu échapper à mes modestes observations, mais le ministre allemand de la défense a menti, le 6 mai, lorsqu'il a déclaré qu'« *entre 600 000 et 900 000 personnes déplacées ont été localisées à l'intérieur du Kosovo* ». Sur un territoire de 10 000 kilomètres carrés, cela ne passerait pas inaperçu aux yeux d'un observateur en déplacement, le même jour, d'est en ouest et du nord au sud. A Pristina, où vivent encore des dizaines de milliers de Kosovars, on peut déjeuner dans des pizzerias albanaises, en compagnie d'Albanais.

Nos ministres ne pourraient-ils interroger là-bas des témoins à la tête froide - médecins grecs de Médecins sans frontières, ecclésiastiques, popes ? Je pense au Père Stéphane, le prier de Prizren, singulièrement pondéré. Car la guerre civile n'est pas une guerre de religion : les mosquées, innombrables, sont intactes - sauf deux, à ce que l'on m'a rapporté.

On peut acheter la politique étrangère d'un pays - ce que font les Etats-Unis avec ceux de la région -, non ses rêves ou sa mémoire. Si vous voyiez les regards de haine que jettent, aux postes-frontières, les douaniers et les policiers macédoniens sur les convois de chars qui remontent chaque nuit de Salonique à Skopje, sur leurs escortes arrogantes et inconscientes de ce qui les entoure, vous comprendriez sans peine qu'il sera plus facile de rentrer sur ce « théâtre » que de s'en extraire. Aurez-vous, à l'instar du président italien, la vaillance, ou l'intelligence, de renoncer à des postulats irréels, pour rechercher, avec Ibrahim Rugova, et selon ses propres termes, « *une solution politique sur des bases réalistes* » ?

En ce cas, un certain nombre de réalités s'imposeront à votre attention. La première : pas de salut en dehors d'un *modus vivendi* entre Albanais et Serbes, comme le demande M. Rugova, parce qu'il n'y a pas une mais deux, et même plusieurs communautés au Kosovo. Sans entrer dans la bataille des

Parler face à M. Milosevic de Munich, c'est inverser le rapport du faible au fort et supposer qu'un pays isolé et pauvre de dix millions d'habitants,

les pénuries, je n'ai pas observé de fissure dans l'union sacrée. Une jeune fille m'a dit à Pristina : « Quand on tue quatre Chinois, ressortissants d'une grande puissance, le monde s'indigne ; mais quatre cents Serbes, cela ne compte pas. Curieux, non ? »

Je n'ai certes pas été témoin des carnages opérés par les bombardiers de l'OTAN sur les autobus, les colonnes de réfugiés, les trains, sur l'hôpital de Nis, et ailleurs. Ni des raids sur les camps de réfugiés serbes (Majino Maselje, 21 avril, quatre morts, vingt blessés). Je parle des quelque quatre cent mille Serbes que les Croates ont déportés de la Krajina sans micros ni caméras.

Pour m'en tenir aux lieux et moments de mon séjour au Kosovo, le général Wertz, porte-parole de l'OTAN, a déclaré : « Nous n'avons attaqué aucun convoi et nous n'avons jamais attaqué de civils. » Mensonge. J'ai vu dans le hameau de Lipjan, le jeudi 6 mai, une maison particulièrement pulvérisée par un missile : trois fillettes et deux grands-parents massacrés, sans objectif militaire à 3 kilomètres à la ronde. J'ai vu, le lendemain, à Prizren, dans le quartier gitan, deux autres masures civiles réduites en cendres deux heures plus tôt, avec plusieurs victimes enterrées.

2. « Le dictateur Milosevic... » Mes interlocuteurs de l'opposition, les seuls avec qui je me sois entretenu, m'ont rappelé aux dures réalités. Autocrate, fraudeur, manipulateur, et populiste, M. Milosevic n'en a pas moins été élu à trois reprises : les dictateurs se font élire une fois, non deux. Il respecte la Constitution yougoslave. Pas de parti unique. Le sien est minoritaire au Parlement. Pas de prisonniers politiques, des coalitions changeantes. Il est comme absent du paysage quotidien. On peut le critiquer sans se cacher aux terrasses de café – et on ne s'en prive pas –, mais les gens ne s'en soucient guère. Aucun charisme « totalitaire » sur les esprits. L'Occident semble cent fois plus obnubilé par M. Milosevic que ses concitoyens.

Parler face à lui de Munich, c'est inverser le rapport du faible au fort et supposer qu'un pays isolé et pauvre de dix millions d'habitants, qui ne convoite rien en dehors des frontières de l'ancienne Yougoslavie, puisse être comparé à l'Allemagne conquérante et su-

de dix millions d'habitants, qui ne convoite rien en dehors des frontières de l'ancienne Yougoslavie, puisse être comparé à l'Allemagne conquérante et suréquipée de Hitler

ont été tués. L'UCK a kidnappé 380 personnes, en a remis en liberté 103, les autres étant mortes ou disparues, parfois après torture – parmi elles 2 journalistes et 14 ouvriers. L'UCK revendiquait 6 000 clandestins à Pristina, et ses snipers, m'a-t-on dit, sont entrés en action aux premières bombes. Les Serbes, jugeant qu'ils ne pouvaient se battre sur deux fronts, auraient alors décidé d'évacuer manu militari la « cinquième colonne de l'OTAN », sa « force terrestre », c'est-à-dire l'UCK, en particulier dans les villages où elle se confondait avec et se fondait dans la population civile.

Localisées mais certaines, ces évacuations, dites là-bas « à l'israélienne », et dont l'ancien d'Algérie que vous êtes se souvient certainement – un million de civils algériens furent déplacés et enfermés par nous dans des camps barbelés, pour « vider l'eau du poisson » –, ont laissé des traces à ciel ouvert, ici et là : maisons brûlées, villages déserts. Ces affrontements militaires ont entraîné des fuites de civils – pour la plupart, m'a-t-on dit, des familles de combattants – avant les bombardements. Elles étaient, selon le correspondant de l'AFP, en nombre très limité. « Les gens trouvaient refuge dans d'autres maisons voisines, a constaté ce dernier. Personne ne mourait de faim, ne se faisait tuer sur les routes, ne fuyait vers l'Albanie et la Macédoine. C'est l'attaque de l'OTAN qui a bel et bien déclenché, en boule de neige, la catastrophe humanitaire. De fait, il n'était pas besoin, jusqu'alors, de camps d'accueil aux frontières. » Les premiers jours, tous en conviennent, ont vu un déchaînement de représailles de la part d'éléments dits « incontrôlés », avec la complicité probable de la police locale.

M. Vuk Draskovic, vice-premier ministre qui a aujourd'hui pris ses distances, et d'autres m'ont dit avoir fait, depuis, arrêter et inculper trois cents personnes au

portance, détruit des casernes vides, enflammé des camions militaires hors d'usage, des maquettes d'hélicoptère et des pièces d'artillerie en bois posées au milieu des prés. Excellent pour l'image-vidéo et les briefings en chambre, mais après ? Souvenez-vous que la défense yougoslave, formée par Tito et ses partisans, n'a rien d'une armée régulière : disséminée et omniprésente, avec ses PC souterrains, préparée de longue main aux menaces conventionnelles – jadis, soviétique. On y déplace même les canons avec des bœufs, pour éviter la détection à la chaleur.

Il y a au Kosovo – ce n'est pas un secret – 150 000 hommes en armes, de vingt à soixante-dix ans – il n'y a pas de limite d'âge pour les réservistes –, dont seulement 40 000 à 50 000 pour la IIIe armée du général Pavkovic. Les talkies-walkies en relais paraissent en bon état, et ce sont les Yougoslaves eux-mêmes qui brouillent les réseaux – l'UCK se servait de portables pour renseigner les bombardiers US.

Quant à la démoralisation espérée, n'en croyez rien. Au Kosovo, on attend nos troupes, je le crains, de pied ferme, non sans une certaine impatience. Comme me disait un réserviste de Pristina qui allait acheter son pain, son AK à l'épaule : « Vivement l'intervention terrestre ! Dans une vraie guerre, au moins, il y a des morts des deux côtés. » Le wargame des planificateurs de l'OTAN se déroule à 5 000 mètres au-dessus du réel. Je vous en conjure : n'envoyez pas nos sensibles et intelligents saint-cyriens sur un terrain dont ils ignorent tout. Leur cause est peut-être juste mais ce ne sera jamais pour eux une guerre défensive et encore moins sacrée, comme elle le sera, à tort ou à raison, pour les volontaires serbes de Kosovo et Metohija.

5. « Ils continuent le nettoyage ethnique... » Les plaques d'immatriculation accumulées au poste-

plusieurs communautés au Kosovo. Sans entrer dans la bataille des chiffres due à l'absence de recensement fiable, j'ai cru comprendre qu'il y avait un million et plus d'Albanais, deux cent cinquante mille Serbes et deux cent cinquante mille personnes appartenant à d'autres communautés – Serbes islamisés, Turcs, gorans ou montagnards, romanis, « Égyptiens » ou gitans albanophones –, lesquelles craignent la domination d'une grande Albanie et ont pris le parti des Serbes. La deuxième : prévenir la renaissance d'une guerre intérieure féroce, épisode d'un aller-retour séculaire, l'acte I sans lequel l'acte II d'aujourd'hui est incompréhensible, mais qui succédait lui-même à une oppression antérieure.

Les politiques au présent se mènent toujours par analogie avec le passé. Encore faut-il trouver la moins mauvaise possible. Vous avez choisi l'analogie hitlérienne, avec les Kosovars en juifs persécutés. Permettez-moi de vous en suggérer une autre : l'Algérie. M. Milosevic n'est certes pas de Gaulle. Mais le pouvoir civil a affaire à une armée qui en a assez de perdre et rêve d'en découdre. Et cette armée régulière côtoie elle-même des paramilitaires autochtones qui pourraient bien ressembler un jour à une OAS.

Et si le problème n'était pas à Belgrade, mais dans les rues, les cafés, les épiceries du Kosovo ? Ces hommes-là, c'est un fait, n'ont rien de rassurant. Ils m'ont, une fois ou deux, pris sévèrement à partie. Et je dois à la vérité de dire que ce sont des officiers serbes qui, arrivant à la rescousse, m'ont à chaque fois sauvé la mise.

Vous vous souvenez de la définition par de Gaulle de l'OTAN : « Organisation imposée à l'Alliance atlantique et qui n'est que la subordination militaire et politique de l'Europe occidentale aux Etats-Unis d'Amérique. » Vous nous expliquerez un jour les raisons qui vous ont conduit à modifier cette appréciation. En attendant, je dois vous avouer une certaine honte quand, demandant, à Belgrade, à un opposant démocrate serbe pourquoi son actuel président recevait avec empressement telle personnalité américaine et non française, il me répondit : « De toute façon, mieux vaut parler au maître qu'à ses domestiques. »

Régis Debray

су проналазили уточиште у оближњим кућама“, приметио је он. Нико није умирао од глади, нико није убијен на путевима, нико није бежао ка Албанији или Македонији. Управо је НАТО бомбардовање као снежна лавина изазвало хуманитарну катастрофу. Заправо, до тада није било потребе за прихватним камповима на границама. Првих дана, сви се слажу у томе, разбуктао се талас одмазди од тзв. неконтролисаних елемената, вероватно уз саучесништво локалне полиције.

Вук Драшковић, потпредседник владе, који се сада од тога дистанцирао, као и други, рекао ми је да је од тада три стотине особа на Косову ухапшено и оптужено за злочине. Да ли је то била фарса? Алиби? Грижа савести? Ништа није искључено. Након тога, егзодус се наставио, али у мањем обиму. По наређењу ОВК, која је желела да спаси своје људе, из бојазни да не буду проглашени за „колаборационисте“, из страха од бомбардовања – јер се са 6.000 метара висине не разликују Срби од Албанаца или других, да би се придружили рођацима који су већ отишли, јер је стока угинула, јер ће Америка победити, јер је то прилика да се емигрира у Швајцарску, Немачку или другде... Све су то речи које сам чуо на лицу места. Само их преносим, не одобравам их.

Јесам ли превише слушао „другу страну“? Све супротно томе био би расизам. Дефинисати

априори један народ – били они Јевреји, Немци или Срби – као колективно злочиначки, недостојно је једног демократе. Уосталом, током окупације постојале су СС дивизије Албанаца, муслимана и Хрвата – никада Срба. Да ли је могуће да је овај филосемитски и отпорашки народ – више од десет различитих националности жи-

ви заједно у самој Србији – постао нацистички са педесет година закашњења? Многе косовске избеглице су ми рекле да су умакле репресији захваљујући својим суседима, српским пријатељима.

4. „Уништавање српских снага већ је добро одмакло...“ Жао ми је, али делују ми здраве као дрен. Један млади наредник кога сам покупио као стопера на ауто-путу

Ниш–Београд, а који је служио на Косову, питао ме је из ког се то стратешког разлога НАТО окупио на цивиле? „Кад одемо у град у ком више нема струје, морамо да пијемо млаку кока-колу. Није нам гушт, али с тим се може.“ Претпостављам да јединице имају своје агрегате.

На Косову сте порушили мостове, које лако заобилазимо плићацима – када не прелазимо преко, између рупа. Оштетили сте безначајан аеродром, разорили празне касарне, запалили расходоване војне камионе, гађали макете хеликоптера и дрвене артиљеријске комаде постављене насред ливада. Савршено за видео-извештаје и брифинге у затвореним салама, али шта

Помињати Минхен у контексту Милошевића значи изокренути однос слабијег и јачег и претпоставити да једна изолована и сиромашна земља од десет милиона становника која не посеже ни за чим изван граница бивше Југославије може да се упореди са освајачком и војно надмоћном Хитлеровом Немачком. Ако себи превише замаглимо очи, постајемо слепи.

после? Сетите се да југословенска одбрана, коју су формирали Тито и његови партизани, није била регуларна војска: раштркана и свеприсутна, са својим подземним командним центрима, дуго припремана за конвенционалне претње – некада совјетске. Топове чак вуку волови да би се избегла термална детекција.

На Косову, што није тајна, има 150.000 наоружаних људи, старости од 20 до 70 година – за резервисте нема старосне границе – од чега су само 40.000–50.000 припадници Треће армије генерала Павковића. Воки-токији су, изгледа, у добром стању, а југословенске снаге саме ометају комуникационе мреже – јер је ОВК користила мобилне телефоне да обавештава америчке бомбардере.

А што се тиче очекиване деморализације, ништа од тога. На Косову очекују наше трупе, бојим се, спремно, не без извесне дозе нестрпљења. Као што ми је рекао један резервиста из Приштине, који је са калашњиковим на рамену куповао хлеб: „Једва чекамо копнену интервенцију! У правом рату барем гину људи са обе стране.“ Ратне игрице НАТО планера одвијају се на 5.000 метара изнад реалности. Преклињем вас, не шаљите наше осетљиве и интелигентне официре из Сен-Сира на терен о којем не знају ништа. Њихов циљ може да буде праведан, али за њих то никада неће бити одбрамбени, а још мање свети рат, као што ће то бити – с правом или не – за српске добровољце на Косову и Метохији.

5. „Настављају етничко чишћење...“ Гомиле регистарских таблица на граничном прелазу према Албанији и лична документа оних који одлазе у мени су изазвали огорчење. Објаснили су ми да је то из страха да се „терористи“ не инфилтрирају

поново, користећи их за прикривање возила и докумената. Много тога је могло да промакне мојим скромним запажањима, али немачки министар одбране је лагао 6. маја, када је изјавио да је „између 600.000 и 900.000 расељених лица локализовано унутар Косова“. На територији од 10.000 квадратних километара, тако нешто не би могло проћи незапажено посматрачу који је истог дана путовао са истока на запад и са севера на југ. У Приштини, где и даље живе на десетине хиљада косовских Албанаца, може се ручати у албанским пицеријама, у друштву Албанаца.

Зар наши министри не би могли тамо да испитују сведоке хладних глава – грчке лекаре из *Лекара без ираница*, свештенике, попове? Мислим на оца Стефана, игумана манастира у Призрену, изузетно сталоженог човека. Грађански рат није верски рат: цамије, којих има безброј, остале су нетакнуте – осим две, како су ми пренели.

Спољна политика једне земље може се купити – што Сједињене Државе и раде са земљама у региону – али не и њени снови или њено сећање. Када бисте видели погледе пуне мржње које македонски цариници и полицајци на граничним прелазима упућују конвојима тенкова који се сваке ноћи крећу из Солуна ка Скопљу, као и њиховим арогантним пратњама које нису свесне шта их окружује, лако бисте схватили да је много лакше ући на ту „позорницу“ него се из ње извући. Хоћете ли, попут италијанског председника, имати храбрости или памети да одустанете од нереалних постулата и потражите, заједно са Ибрахимом Руговом, како он сам каже, „политичко решење засновано на реалним основама“?

У том случају одређене реалности неминовно ће вам се наметнути. Прва реалност:

нема спаса без одређеног *modus vivendi* између Албанаца и Срба, као што захтева господин Ругова, јер на Косову не постоји једна, већ две, па чак и више заједница. Не желећи да улазимо у битку с бројкама, с обзиром на одсуство поузданог пописа, колико сам схватио, има више од милион Албанаца, двеста педесет хиљада Срба и двеста педесет хиљада припадника других заједница: исламизовани Срби, Турци, Горанци или горштаци, Роми, „Египћани“ или Роми албанског говорног подручја – који се плаше доминације „Велике Албаније“ и на страни су Срба. Друга реалност: треба спречити поновно избијање жестоког унутрашњег рата, који би био само још једна епизода у вековном циклусу освета и одмазди, чин I, без ког чин II који гледамо данас не можемо да разумемо, али који је и сам уследио као одговор на претходно утњетавање.

Савремена политика се увек води по аналогiji с прошлости. Само треба изабрати најмање рђаву. Ви сте изабрали аналогiju са Хитлером, приказујући косовске Албанце као прогоњене Јевреје. Дозволите ми да вам предложим другу – Алжир. Милошевић свакако није Де Гол. Али цивилна власт суочава се са војском која је

уморна од пораза и која жуди за правом борбом. А та регуларна војска истовремено делује раме уз раме са аутохтоним паравојним формацијама које би једног дана могле да прерасту у ОАС^[2].

А шта ако проблем није у Београду, већ на улицама, кафићима, продавницама на Косову? Ти људи тамо, то је чињеница, немају у шта да се уздају. Неколико пута су се жестоко окомили на мене. Али, истине ради, морам рећи да су ме сваки пут спасавали српски официри, који су ми извукли живу главу.

Сећате ли се како је Де Гол дефинисао НАТО: „Организација наметнута Атлантској алијанси, која није ништа друго до војна и политичка потчињеност Западне Европе Сједињеним Америчким Државама.“ Једног дана ћете нам објаснити разлоге који су вас навели да промените овај став. У међувремену, морам вам признати да сам осетио извештан стид када сам у Београду упитао једног демократу из српске опозиције зашто њихов председник са одушевљењем прима америчког званичника а не француског. Одговорио ми је: „У сваком случају боље је разговарати с господарем него са његовим слугама.“

References / Литература

Debray, R. (2000). Lettre d'un voyageur au président de la République. *Etudes de lettres*, 1-2, 194-202. Available at https://serval.unil.ch/resource/serval:BIB_15062.P001/REF.pdf

[2] OAS – Organisation de l'armée secrète (француска тајна паравојна формација, прим. прев.).

Филип Морион^[1]

Француски генерал, бивши посланик
Европског парламента
Француска

УДК 355.426(497.6)"1992/1995"(093)
341.322.5(497.6)"1995"(093)
355:929 Морион Ф.(093)
Документарна грађа
Примљен:19.3.2025.
Прихваћен:11.4.2025.
doi: 10.5937/napredak6-57630

Саслушање генерала Филипа Мориона у Народној скупштини Француске^[2]

Четвртак, 25. јануар 2001. године

Председава господин Франсоа Лонкл, председник

Председник Франсоа Лонкл: Да бисмо тачно поставили контекст, а управо смо чули генерала Жанвијеа, који је 1995. године командовао мировним снагама Уједињених нација у бившој Југославији, у време догађаја у Сребреници, подсећам да је генерал Морион, коме захваљујем, а који је сада и колега пошто је посланик у Европском парламенту, командовао УНПРОФОР-ом од октобра 1992. до јула 1993. године, а затим и Снагама за брзо деловање од 1994. до 1996. године.

Поштовани генерале, хвала вам што сте дошли на ово саслушање. Познате су вам околности због којих смо одлучили да саслушање буде одржано иза затворених врата иако је првобитно

планирано да буде отворено за медије. Примили смо саопштење Министарства одбране са чијим сте садржајем упознати. Веома нам је драго што ћемо вас саслушати, генерале, након чега ћемо вам постављати питања.

Генерал Филип Морион: Мислим да је неопходно, чак и ако сте добро упућени, да подсетим у каквим сам околностима, пре него што сам именован за команданта Снага за брзо деловање, лично био ангажован у оквиру мисије заштитних снага Уједињених нација, у вези са оним што је довело до трагедије у Сребреници.

Сребреница се налази на тој линији којом је Османско царство продрло у овај регион и области Санџака која је претежно муслиманска у Србији, одвојена је реком Дрином. То је подручје у којем је већинско становништво било муслиманско, укључујући и сеоска насеља у околини.

[1] Командант УНПРОФОР-а (октобар 1992. - јул 1993), командант Снага за брзо деловање (1994–1996)

[2] Текст сведочења генерала Мориона у Народној скупштини Француске преузет је са сајта: <https://www.voltairenet.org/?lang=fr>

Превод на српски језик: Маријана Лабус Вуковић

Након избијања кризе, коју је обележила почетна акција Срба који су заузели Сребреницу, овај град је поново освојен, а енклава се нашла под контролом бошњачких снага и Насера Орића. Овај последњи, који је био командант снага Армије БиХ у тој енклави, и сам је признао да је из ове енклаве повео рат, који је довео до масакра српског становништва у околним селима. Тако је за Србе постао непријатељ број један, посебно након једне акције коју му никада нису опростили, а која се догодила у ноћи православног Божића, свете ноћи у јануару 1993. године, када је извео нападе на српска села и починио покољ над становништвом. Лично сам отишао на лице места да видим масовне гробнице које су ексхумиране у пролеће 1993. године, када су Срби поново покренули офанзиву у овом региону.

Постојао је одређени степен нагомилане мржње који ме је наводио да страхујем од онога што се, нажалост, догодило две године касније, односно – кад би Сребреница пала под власт Срба, догадио би се страшан масакр. Управо сам из тог разлога преузео иницијативу, након што сам о томе известио надлежне у Уједињеним нацијама, односно прво генерала Валгрена, а затим и самог Кофија Анана, који је у то време био помоћник генералног секретара задужен за мировне операције, да одем на терен и спроведем акцију за коју знате, с последицама које су вам такође познате.

Супротно тврдњама да сам прекорачио свој мандат, ова акција била је одобрена у складу с мисијом која ми је поверена, а која је подразумевала пружање помоћи свакој особи у опасности. Међутим, био сам уверен да десе-

тинама хиљада становника који су се склонили у граду прети смртна опасност, било од глади, хладноће било од масакра подстакнутог појачаном жељом Срба за осветом. На ову акцију навела ме је и посредничка улога која ми је поверена Међународном мировном конференцијом о Југославији, као и мисија Сајруса Венса и лорда Овена, а касније Мартија Ахтисарија и Столтенберга, који су у Женеви преговарали о примени Венс–Овеновог плана. Сећате се, уосталом, да су те споразуме ипак потписали у Атини и сам Милошевић, затим Изетбеговић, помало невољно, као и Караџић, и да су предвиђали спровођење споразума нешто различитог од онога који је две године касније постао Дејтонски споразум.

Био сам уверен да је становништво у великој опасности. Имао сам саговорнике који су ми говорили да се они само бране, да их нико не напада и да имају само једну жељу, а то је да буде мир. Убедио сам их, ако је то заиста тако, да је једино решење за спречавање ексцеса, које су приписивали својим потчињенима, а за које нису хтели да преузму одговорност, да распоредимо посматраче на терену.

Након успеха ове акције предложио сам тада, уз сагласност Сарајева, председника Изетбеговића лично и Срба, спровођење онога што сам увек наводио као привремено решење, односно примену у тој зони Сребренице одредаба о којима смо преговарали са Бошњацима и Србима у оквиру могуће имплементације Венс–Овеновог плана. То је подразумевало демилитаризацију зоне, а не стварање заштићених зона. Било је предвиђено – а споразум је у том смислу и потписан – да се борци БиХ у енклави под командом

Филип Морион

Саслушање генерала Филипа Мориона
у Народној скупштини Француске

Насера Орића повуку, да они који желе да остану, морају да предају оружје, а да остали треба да се придруже снагама БиХ распоређеним у Тузли или Жепи. Након тог повлачења било је такође предвиђено да се Срби постепено повуку из свих околних села, јер је било сасвим јасно да становништво у Сребреници не може да настави да живи затворено у енклави и да мора да им се омогући да се врате у околна села ако се жели да им се обезбеде достојни услови за живот. То је био план који је био прихваћен, али који, нажалост, није могао да буде спроведен у дело, јер се Младић успротивио реализацији споразума. Савет безбедности Уједињених нација донео је тада одлуку о формирању тих чувених заштиће-

них зона, проширених на све енклаве. Било их је шест: Бихаћ, Сарајево, Горажде, Жепа, Сребреница и Тузла.

Одлука коју је донео Савет безбедности Уједињених нација, нажалост, није била праћена обезбеђивањем неопходних средстава за спровођење мисије, која је тиме поверена мојим наследницима. У том тренутку почела је да се одвија трагедија. У врло храбрим извештају Кофија Анана признаје се одговорност Уједињених нација. У Њујорку је владао одређени наивни идеализам, који сам осудио, а који је подразумевао уверење да би само присуство мировних снага са минималним ресурсима могло да осигура успешност мисије која нам је била

| 153

Француски парламент у Паризу, Француска, 17. јануар 2023.

Фото: Shutterstock

поверена. То је била илузија, коју сам осудио и коју су касније осудили и сви моји наследници. То је довело до тога да су те заштићене зоне – у којима нисмо били у стању да спречимо ни деловање самих бошњачких снага – постепено постале подручја у којима су бошњачке снаге могле да се осећају релативно сигурно и које су користиле као базе за покретање напада на Србе. Управо то објашњава бес Срба, а посебно Младића, према овој одлуци.

Оно што је уследило, добро вам је познато, а то је постепено довођење у стање немоћи, драма узимања талаца у Сарајеву и другим местима током Вазнесења 1995. године. Али такође и одлучан потез, на који треба да будемо поносни, поновно заузимање Врбањског моста. Министар Леотар се тога сигурно добро сећа. То је била и одлука прихваћена на хитан захтев Француске о формирању Снага за брзо деловање, без којих војни команданти нису располагали никаквим средствима.

Подсећам, што сам и објавио, када је прва интервенција разматрана у време трагедије у Вуковару, дакле у јесен 1991. године у Хрватској, да је у Мецу спроведена студија у оквиру штаба Прве армије, чији сам био начелник, уз учешће представника девет земаља тадашње западноевропске уније. Тридесет и пет високих официра анализирано је могуће интервенције у оквиру ове кризе и предложило планове који су сви подразумевали примену Снага за брзо деловање. Овај план није био спроведен, јер Европска унија није имала воље за то. Уместо тога, интервенисале су Уједињене нације, ослањајући се на четрдесетогодишњу традицију мировних операција, у којој је требало, како би се избегло

да се војници невољно увуку у сукоб, да буду што слабије наоружани, али пре свега и да им буде строго забрањена употреба силе осим у случајевима када им је живот директно угрожен. Ово је, наравно, била грешка. Такав приступ могао је бити прихватљив за распоређивање раздвајајућих снага, али свакако не за мисије које су од самог почетка биле поверене снагама Уједињених нација.

Француска је захтевала примену Снага за брзу реакцију. Француска је такође инсистирала на увођењу концепта проширене нужне одбране који је омогућавао одговорним официрима на терену да користе своје снаге не само када је живот њихових војника био угрожен већ и сваки пут када је то захтевала сама мисија.

Да ли смо у таквим условима, а то је суштинско питање које се поставља у оцени деловања Француске и генерала Жанвијеа, могли да зауставимо Младића на његовом путу ка нападу на енклаве Сребренице, а затим Жепе и Горажда?

Искрено верујем да нисмо. У време Заливског рата постојала је илузија да је довољно притиснути дугме и да ће ватра с неба зауставити све непријатеље. То је можда било тачно у пустињском рату, али није важило за терен попут Босне и Херцеговине у целини, а посебно за подручје Сребренице, које није било погодно за распоређивање оклопних јединица. Због тога, не знајући шта вам је могао рећи генерал Жанвије, искрено верујем, као што је касније показано и на примеру Косова, да интервенција с неба сама по себи није могла да заустави Младићеве снаге. Таква акција могла је да буде ефикасна само као подршка копненој операцији. Али, то је према мом мишљењу и најважније,

ту копнену акцију нису предузеле бошњачке снаге и, као што вероватно знате – ако не знате, ја сам то објавио и никада није демантовано – бошњачке снаге су се повукле пре пада Сребренице: Насер Орић је напустио енклаву недељу дана пре него што је пала Сребреница. Притом, његовим снагама је било довољно да минирају пут и тиме спрече продор тенкова у Сребреницу.

Никада нисам оклевао да кажем и напишем да је Младић у Сребреници упао у замку. Сетите се, у том периоду се разматрало повлачење, ако говоримо само о повлачењу плавих шлемова, јер су сви гласови, посебно у Вашингтону, заговарали укидање ембарга на оружје. Веома јасно смо ставили до знања да, ако би ембарго на оружје био укинут, плави шлемови не би могли остати на терену.

Младић је имао разлога да верује да би пад Сребренице довео до укидања ембарга на оружје. Али њега то уопште није занимало, јер је добро знао да је бошњачким снагама било потребно тешко наоружање. Нико им не би дозволио да буде доведено на терен, ни Хрвати, ни Срби, а тешко наоружање не може се допремити падобранима. Дакле, Младић је само то желео. Очекивао је отпор који није затекао. Мислим да није очекивао масакр, али је у том погледу потпуно потценио нагомилану мржњу. Не верујем да га је наредио, али шта знам, то је моје лично уверење.

Што се мене тиче, када сам добио своју битку против Милошевића, то је било управо овим упозорењем: „Ако заузмете Сребреницу, доћи ће до масакра и међународна заједница ће се окренути против вас.“

Завршићу овај увод речима да сам уверен да је становништво Сребренице постало жртва националног интереса, али националног интереса који се налазио у Сарајеву и Њујорку, а свакако не у Паризу. Да сам могао евакуисати све оне који су то тражили у тренутку када сам интервенисао у Сребреници, сигурно бисмо спасли одређени број људских живота. Знате да сам могао евакуисати само рањене и између 2.000 и 3.000 жена и деце. Изетбеговићеви органи власти успротивили су се евакуацији свих који су то тражили – а било их је много – ка Тузли. Нисмо могли то да учинимо јер бисмо ми, снаге Уједињених нација, били виђени као да пружамо подршку политици „етничког чишћења“. Дакле, не изричем оптужбе. Још једном признајем храброст Кофија Анану у извештају који је поднео, преузимајући своју одговорност. Суштинска грешка била је у томе што нико није слушао захтеве. Сведочим о томе као командант Снага за брзо деловање, јер сам ја био тај који је примио генерала Субируа да бих му доделио задатак у тренутку када је прво послат у Плоче, а потом, нажалост, прекасно и у Сарајево. Француска је заиста желела да изађе из стања немоћи у којем смо се налазили, али су те Снаге за брзо деловање нажалост распоређене прекасно. Тек након трагедије у Сребреници, тек након призора тог становништва које су третирали као стоку, независно од масакра, чак и пре него што су биле познате размере масакра, дошло је до коначног отржењења да је било неопходно обезбедити средства, укључујући ваздушну подршку, снагама Уједињених нација као и право да их употребе.

Отпутовао сам у Вашингтон у августу 1995. године, одмах након пада Сребренице. Стигао

сам тамо 4. августа. Дан раније амерички Конгрес донео је одлуку о укидању ембарга на оружје. Наводим вам оно о чему сам већ сведочио. По мом доласку, чекала ме је америчка новинарка. Узео сам такси. Таксиста, црнац, који ме је чуо како говорим, питао ме је из које сам земље. Рекао сам му да сам Француз. Он ми је одговорио: „Ви, Французи, ви сте једини који сте разумели. Не можемо дозволити да тај народ буде третиран као стока.“

Искрено верујем да немамо разлога да се стидимо због тамошње француске акције, да је поновно заузимање Врбањског моста заиста било прва прекретница, али да је у Сједињеним Државама та прекретница наступила тек након пада Сребренице. Још од почетка сам писао да све док Вашингтон не буде ангажован у решавању кризе, решења неће бити. Клинтон је имао политичку интелигенцију да у тој дубокој, интимној реакцији америчке јавности препозна тренутак у којем је могао да се супротстави свом Конгресу. Одлука о ангажовању Снага за брзу реакцију, одлука о активирању батерија распоређених на планини Игман, све је то на крају довело до пораза Младића и потписивања Дејтонског споразума. Али биле су потребне четири године да постану свесни те неопходности. Искрено мислим да то није било зато што француска команда на терену, као ни Влада, бар колико сам могао да проценим, то нису тражили.

Господин Пјер Брана: Рекли сте нешто што ми се учинило суштински важним, а то је да сте врло рано уочили мржњу између сукобљених страна и да сте о том осећању мржње обавестили Уједињене нације.

Генерал Филип Морион: Обавестио сам и Београд о томе. Отишао сам да видим Милошевића и рекао му: „Ево шта ће се догодити.“ Он ми је помогао. Ако сам тада добио ту битку, било је то захваљујући ставу који је заузео Милошевић. Али Њујорк је био обавештен.

Господин Пјер Брана: На крају, с обзиром на то да је Њујорк знао за ту мржњу, трагедија у Сребреници – не да је била предвидива, јер нико не може рећи да је таква трагедија предвидива – али постала је могућа, односно знало се да постоји мржња која може довести до масакра. Дакле, атмосфера је морала бити таква да се морало знати да би и најмања грешка могла да доведе до стравичних последица.

Малочас сте критиковали војску БиХ.

Генерал Филип Морион: Не, не војску БиХ. Рекао сам вам да је Насер Орић, по мом мишљењу, поступио по наређењу које му је стигло из Сарајева, да напусти ту зону.

Господин Пјер Брана: Дакле, рецимо, бошњачку Владу.

Генерал Филип Морион: Не плашим се да кажем да је Сарајево намерно изазвало трагедију. То је било председништво, то је био Изетбеговић. Насер Орић је поступао по наређењу бошњачког председништва у Сарајеву.

Господин Пјер Брана: Предност коју имамо с вама јесте то што сте истовремено и политичар и војник. Дакле, можете направити синтезу између та два аспекта.

Генерал Филип Морион: То је предност коју сам имао, а коју није имао мој пријатељ Жанвије. Не бојим се да то кажем, налазио сам се у ситуацији у којој ми је била додељена политичка мисија. Заиста сам морао да преузем обе улоге.

Господин Пјер Брана: Да ли верујете, у војном погледу – сада вам се обраћам као војнику – да је војска БиХ могла да издржи Сребреницу?

Генерал Филип Морион: Да. То би изазвало велике губитке. Мислим да знам, али то треба проверити, да је Младић прихватио могућност од 7.000 погинулих у тој бици. Ушао је без борбе. Када вам кажем да је упао у замку и да је та замка била намерна, то није критика на рачун Изетбеговића. По мом мишљењу, он није имао други начин да изазове оно што је желео, а то је да међународна заједница стане на његову страну.

Господин Пјер Брана: А у војном погледу, што се тиче Холанђана?

Генерал Филип Морион: Холанђани, јадни они, још увек их жалим свим срцем што су се нашли у тако ужасној ситу-

ацији. Пре свега, били су малобројни. Видели су да сами борци одустају и нису имали право да пуцају осим ако им живот није директно угрожен. Не желим да их осуђујем. Можда су могли да пруже макар неки отпор. Нису то учинили, то је чињеница, али не желим да их кривим.

Господин Пјер Брана: А шта је с директивом генерала Жанвијеа, у којој се каже да је испуњење мандата Уједињених нација условљено безбедношћу њених представника?

Генерал Филип Морион: Сигурно вам је то објаснио. То је страшна последица тог принципа „нулте жртве“ који сам увек осуђивао. Ако нисмо спремни да поднесемо губитке, онда нема сврхе имати војску. У то време сам то осудио и у Вашингтону.

Господин Пјер Брана: Када смо примили адмирала Ланксада, рекао нам је да се Сребреница могла спасити 1994, али не и 1995. године.

Генерал Филип Морион: Мислим да је у праву. Могла је бити спасена бржим успостављањем Снага за брзу реакцију. Да су оне биле присутне у Сребреници, то би био одраз политичке воље, а Младић је био свестан да она не постоји. У тим условима, понављам, Младић је имао само један циљ: да натера снаге Уједињених нација на повлачење да би се суочио са својим непријатељима у директном окршају, уверен да ће

их поразити без отпора. Ми смо, у његовим очима, били препрека његовим плановима, и он је имао само тај један циљ. Не заборавите да је он био једини који је имао стварну моћ у то

време, још од 1993. године, а нарочито после тога. Писао сам и објавио да сам му, када сам га срео након што се супротставио спровођењу Венс–Овеновог плана, рекао: „Преузели сте одговорност, имате широка плећа, надам се да ваш народ никада неће морати да зажали због ваше одлуке.“

Господин Пјер Брана: Како објашњавате овај ужасни масакр?

Генерал Филип Морион: Нагомиланом мржњом. Било је одрубљених глава. Снаге Насера Орића починиле су стравичне покоље у свим околним селима. Када сам отишао у Братунац у време када сам интервенисао, осетио сам ту мржњу. Уосталом, од те трагедије написане су веома добре књиге које потврђују оно што вам говорим.

Не плашим се да кажем да је Сарајево намерно изазвало трагедију. То је било Председништво, то је био Изетбеговић. Насер Орић је поступао по наређењу бошњачког Председништва у Сарајеву.

Господин Франсоа Леошар, извесилац: Ако председник дозволи, желео бих да направим осврт на једно лично искуство пре мог министарског мандата које могу једноставно да изнесем пред овом информативном мисијом. Био сам у Југославији 1991–1992. године. На појединим местима људи су били приковани за врата штала. Жене су силоване на јавним трговима. Извештаји француских конзула или посматрача из Министарства иностраних послова били су изузетно умирујући, с тврдњама да то није ништа страшно, да се ништа неће догодити. Срео сам се с већином француских дипломата у том региону у то време који су говорили да ће се ситуација средити. А то је био тек почетак кризе.

Подсећам да је Вуковар пао 1991. године и да је то први европски град који је збрисан са мапе од 1945. године.

Што се тиче мржње коју је помињао генерал Морион, она датира још од 1389. године. Шест векова трају мржње у том региону. Може се прочитати *Нож Вука Драшковића* или *На Дрини ћуџирија* Иве Андрића; сама књижевност, било српска било босанска, пуна је мржње. Људи су се међусобно набијали на колац, комадали, уништавали једни друге током шест векова.

Генерал Филиј Морион: Једини напредак у односу на то познато доба јесте што, ако су наставили да одрубљују главе, више их нису набијали на колац, већ су их закопавали.

Господин Пјер Брана: Ко би могао да помисли да ће у XX веку доћи до оваквих свирепих масакра?

Господин Франсоа Леошар, извесилац: Масакри у претходном рату били су стра-

шни. Очи у корпама, одсечене уши, носеви. Нажалост, то је регион у којем су етничка и верска мржња дубоко укорени и преносе се с генерације на генерацију, из породице у породицу. Наше француске приче о немачким суседима нису ништа у поређењу са оним што се у југословенским породицама преносило кроз векове.

Затворићу ову заграду да бих поставио неколико питања генералу Мориону.

Никако не желим да вас доведем у контрадикцију са генералом Жанвијеом, већ бих само желео да вам поставим нека питања која смо њему малопре поставили. Могуће је да ће ваше анализе бити донекле другачије.

Он је споменуо, а то је општепознато, да су постојале значајне разлике у анализама и понашању савезника у овом сукобу, нарочито на терену, у односима са сарадницима или подређенима других националности. Можете ли да потврде ову ситуацију и реалност?

Друго питање се надовезује на оно које је поставио Пјер Брана. Од ког тренутка сте предосетили могућу катастрофу у Сребреници и како сте то формулисали у извештајима упућеним седишту Уједињених нација?

Треће питање, које сам малочас поставио генералу Жанвијеу, можда је ваша анализа другачија, као што ми се то учинило малопре. Да је уместо 400 холандских војника, било 400 француских војника, без обзира на јединицу којој би могли да припадају, да ли би се, по вашем мишљењу, све одиграло на исти начин?

Генерал Филиј Морион: Што се тиче разлика између војника различитих националности, имао сам слободу деловања коју Жанвије никада

није могао да има. Због тога сам, када сам имао проблема са одређеним контингентима, а имао сам их, често директно контактирао владе тих земаља. На пример, било је египатских контингената који су оспоравали моју одлуку да их разместим на одређена места. Наравно, морали смо да узмемо у обзир реакције команданата сваког контингента. Имао сам срећу да у тренутку покретања операције у Босни и Херцеговини, у септембру 1992. године, када ми је поверена команда, окупим у Загребу представнике генералштабова и влада главних контингената. Предложио сам план који су владе и генералштабови прихватили, што ми је омогућило да командантима различитих контингената на терену кажем: „Или прихватате ову наредбу, или тражим вашу смену.“ Не верујем да је Жанвије икада био у таквој позицији након мене. У ствари, нико после мене више није био у тој позицији, јер сам ја био једини који је имао иницијативу. Вероватно је то разлог због којег је, на крају мог мандата, именован стални цивилни представник УН, господин Столтенберг, који је био у Женеви, а не у Сарајеву. Не знам шта вам је генерал Жанвије могао рећи.

Господин Франсоа Леотар, извештач: Он је ставио нагласак на Британце.

Генерал Филип Морион: С Британцима сам увек имао одличне односе и нисам имао никаквих проблема.

Господин Франсоа Леотар, извештач: У ком тренутку сте осетили да ће доћи до хуманитарне катастрофе?

Генерал Филип Морион: У недељи која је претходила мојој интервенцији примио сам посету господина Жокса, који је дошао да се опрости. Интервенисао сам тако што сам отишао на

терен са неколико људи, јер сам знао да само ја то могу да постигнем због поштовања које су ми указивали сви борци. Дакле, био сам једини који је могао да оде тамо. То сам тада рекао министру Жоксу и, наравно, генералу Валгрону, мом претпостављеном. Немачки фотограф и представник *Лекара без ираница* успели су да уђу у Сребреницу. Пре тога сам се сам упутио у Српску током претходне недеље. Од тог лекара добио сам информацију да људи заиста умиру од глади и хладноће.

Господин Франсоа Леотар, извештач: Да ли сте то написали?

Генерал Филип Морион: Да, сигурно. Имам своје белешке.

Господин Франсоа Леотар, извештач: Да ли бисмо могли да их добијемо?

Генерал Филип Морион: Замолићу да их потраже. То сам рекао Валгрону, али он је тек стигао. Сигурно сам то и написао, јер сам Уједињеним нацијама слао дневне извештаје.

Председник Франсоа Лонкл: Помињете министра Жокса. То указује или на крај 1992. или на почетак 1993. године. У то време је постављен на функцију у Државном ревизорском суду. Био сам у Влади, а Пјер Береговоа је тада привремено вршио дужност министра.

Генерал Филип Морион: Он је отишао у фебруару 1993. године. Док сам био у Сребреници, министар је био господин Береговоа. Али видео сам министра Жокса током његове опростане посете и том приликом сам му изнео своју забринутост. Вероватно је то било у фебруару 1993. године.

Генерал Филип Морион: Што се тиче питања шта би се догодило да је у Сребреници био

француски контингент, не желим да се бавим том темом.

Господин Франсоа Леотар, извештач: Говорило се о грешкама Холанђана. Желео бих да знам да ли је то и ваше мишљење као војника. Што се мене тиче, не делим то мишљење. Генерал Жанвије мало пре је рекао да би се све одвијало другачије да су тамо били Французи.

Председник Франсоа Лонкл: Односно, они би напали, док Холанђани нису напали.

Генерал Филип Морион: Све време док сам био на терену говорио сам својим командантима контингената: „Само је пасивност нечасна. Што се тиче правила ангажовања, о томе не желим да чујем. Не замарајте ме својим мандатом.“ Сви знају да сам увек имао такав став. То ми је било могуће јер сам имао и политичку и војну одговорност, али Жанвије ту могућност није имао. Да ли би Французи поступили као у бици код Камерона? То им је у традицији. Да је било легионара, да. Али хајде да идемо до суштине ствари, и сада ће вам говорити хришћанин. Борба за част је забрањена хришћанским моралом, јер се рат сматра злом, а спровођење ратне акције може се прихватити само као мање зло и о њој се може одлучити искључиво за постизање одређеног циља, чим постоји могућност да се успешно спроведе. Она није забрањена војним прописима. Напротив, чак се и слави. И сам сам био легионар.

Рекли су да сам у Сребреници извео борбу за част. Нисам. Био сам свестан да сам имао шансу да добијем ту битку, али не бих увукао оних неколико људи који су били са мном, укључујући, сетите се, и Американце, да је то било само ради очувања части Уједињених нација. Сребреница

1995? Спасавање части, да, то је у француској традицији. Али одбијам да осудим Холанђане.

Госпођа Мари-Елен Обер: Имам помало контрадикторан осећај. С једне стране, наши француски саговорници кажу – мало карикирам: „Били смо једини који су хтели нешто да учине.“

Генерал Филип Морион: Верујем да је то тачно.

Госпођа Мари-Елен Обер: А, с друге стране, Французи су увек сматрани прилично просрпски настројенима. Не кажем то у агресивном смислу.

Генерал Филип Морион: Не схватам то тако.

Госпођа Мари-Елен Обер: Што је, уосталом, разумљиво: постоје културни и верски афинитети, које су Французе наводили да буду благонаклонији према Србима него према Муслиманима. Намерно користим реч „Муслиман“.

Генерал Филип Морион: То је у то време била националност.

Госпођа Мари-Елен Обер: То се може разумети. Дакле, видим у томе извесну контрадикторност. Тешко ми је да поверујем да се искључиво енглеско-америчком завером Французи оптужују да су у почетку били превише благонаклони према Србима. Постоје и објективни разлози за то. Уосталом, Франсоа Леотар је мало пре рекао да су извештаји који су стизали са терена минимизовали размере ситуације и приписивали све то древним сукобима. Какав је ваш став о овој контрадикторности?

Друго, што се тиче Сарајева, очигледно је – и сви наши саговорници су нам то рекли – да је Сарајево било главни улог за Французе. У оквиру Венс–Овеновог плана или плана Жипе–Кинкел, шта се дешавало са источним енклавама? Зар није постојала нека врста прећутног договора

да се ствари препусте току да би се спасло Сарајево, чак и по цену тога да се енклаве донекле пусте низ воду, без икакве представе о стварним размерама масакра, посебно у Сребреници?

Председник Франсоа Лонкл: Што се тиче прве тачке, можемо се осврнути и на једну тему коју често помињу коментатори и историчари: значај историје и ангажовање Срба на страни савезника током Другог светског рата, као и традиционално француско-српско пријатељство. Да ли је то на неки начин имало утицаја?

Генерал Филип Морион: Ако смо могли оставити такав утисак, онда је то зато што смо, у принципу, кад год бисмо добили споразум од Срба – а постојао је само један ниво на којем се могао постићи договор: то је био Младић – он је држао реч, док остали то нису чинили.

Председник Франсоа Лонкл: Остали...?

Генерал Филип Морион: Бошњаци, па чак и Хрвати, мада у мањој мери. Али то није имало никакву конотацију на терену, барем не док сам био тамо.

Наравно, француско-српско пријатељство, Срби су га увек истицали. Али ми, који смо били на терену и од којих се тражило да будемо непристрасни, ако смо могли бити виђени као да смо стали на страну Срба, то је зато што смо се придржавали непристрасности и што смо осуђивали – а ја сам први то чинио све време мог боравка тамо – нападе када су долазили с других страна. Међународни медији и јавно мњење посредно стали су на страну слабијег, на страну Бошњака против Срба. Имали смо тежак задатак, али ако сам успео да остварим своју мисију у Сребреници, то је зато што верујем – и још увек имам сведочанства о томе – да су три заједнице препознале ту непристрасност. Док сам

био на терену, није било говора о томе да било ко од мојих потчињених заузме страну. Али ако нисте заузимали страну, наравно, нису увек могли да вас разумеју, можда и отуда долази ова критика. Не знам да ли вас мој одговор задовољава.

Госпођа Мари-Елен Обер: Ви, лично, изван непристрасног става који се од вас тражио, да ли сте заиста сматрали... ?

Генерал Филип Морион: Оног дана када је Младић погазио своју реч, то је одјекнуло у медијима, одбио сам да му пружим руку.

Госпођа Мари-Елен Обер: Да ли је за вас било јасно да постоје агресор и нападнута страна или не?

Генерал Филип Морион: Када сам напустио Сарајево, 13. јула 1993, сви су ми посветили посебну пажњу, почев од Изетбеговића, али не и Младић.

Госпођа Мари-Елен Обер: Да ли сте сматрали да постоје агресор и нападнута страна и да треба бранити нападнуту страну или нисте?

Генерал Филип Морион: Не. Пратио сам кризу од самог почетка, од априла 1992. године, и увек сам одбијао да је посматрам кроз призму агресора и нападнуте стране. То су ми Бошњаци дуго замерали.

Господин Председник: Како би се овај сукоб могао дефинисати?

Генерал Филип Морион: Ова страшна трагедија, која није била предвиђена, представља поновно искрцавање страха од доминације. Срби који су били у планинама око Сарајева налазили су се тамо јер им је речено да ће, ако не оду, њихове жене морати да носе исламски вео. То могу да потврдим. То је болест ове земље. Министар Леотар вам је рекао да то траје већ седам векова. Све док изнад себе имају неку власт која

гарантује да једни неће доминирати над другима, систем функционише. То је кроз историју била улога Османског царства, Аустроугарске и Тита. Ако је Тито успео у свом пакту помирења, то је било због тога. И управо то они данас очекују од Европе. Зато морамо да останемо тамо. Наставио сам да одржавам личне односе са свим дотичним земљама у оквиру делегације Европске уније за Југоисточну Европу.

Одговор је следећи: то је болест страха која је била злоупотребљена и не можемо опростити онима који су је искористили, непрестано подсећајући на претходне масакре. Та солидарност у стварању смрти тренутно за собом повуче мушкарце и жене, који су ипак уочи трагедије шета-

ли улицама Сарајева и говорили: „Он је Србин, ја сам Муслиман, никада неће бити могуће да се сукобимо.“ Али када њихова браћа почну да падају, покрене се паклени механизам насиља и страха, крви и освете, који сам свим силама покушавао да зауставим док сам био тамо, нажалост, безуспешно. Веома искрено, тако сам ја то доживео.

Господин њпредседник: Хвала вам много, генерале. Било је веома занимљиво.

Генерал Филип Морион: Рекао сам то и новинарима, јер су, наравно, покушали да ме увуку у ту расправу: одбијам да ме сматрају белим орлом тамо где би Жанвије могао да буде црни орао.

Извор

Народна скупштина (Републике Француске)

Internet sources / Интернет извори

<https://www.voltairenet.org/article9988.html>

Приказ | Book Review

Дејан В. Ајдачић^[1]

Универзитет у Гдањску,
Филолошки факултет,
Институт за класичне студије и славистику
Гдањск (Пољска)

УДК 741.5(497.11)(049.32)

741.5(497.11)(049.32)

008(497.11:44)(049.32)

Приказ

Примљен: 20.3.2025.

Прихваћен: 24.4.2025.

doi: 10.5937/napredak6-57649

Студије стрипа као свеобухватни културноисторијски увид и модел за будућност

Стефановић, Зоран; Тополовачки, Владимир (библиограф) (2023): *Слобода! Једнакост! Стрип! Српско-француски односи у уметности визуелног приповедања*.

Београд: Завод за проучавање културног развитка. Проширено издање књиге: Stefanović, Zoran; Topolovački, Vladimir (bibliographe) (2022): *Liberté ! Egalité ! Bande dessinée ! : Les relations serbo-françaises dans l'art de la narration visuelle*. Belgrade: Institut pour l'étude du développement culturel. Слика на насловници: Алекса Гајић.

Славна парола Француске револуције *Слобода, једнакост, браћство*, истовремено и начело Француске Републике, у наслову књиге *Слобода! Једнакост! Стрип!*, потврдила је своју асоцијативну привлачност, с једне стране, асоцирајући

[1] dejajd@gmail.com ; <https://orcid.org/0000-0002-4098-4660>

на Француску, али с друге стране, замењујући братство уздицањем стрипа у ред највиших вредности. Поднаслов ове драгоцене публикације је *Српско-француски односи у уметности визуелној приповедања* прецизније упућује на шири оквир у коме се поред стрипа појављују и друге, њему блиске форме визуелног приповедања. Књигу је издао Завод за проучавање културног развитка у Београду уз подршку Министарства културе Републике Србије, а потписали су је свестрани Зоран Стефановић, историчар и теоретичар културе, зналац стрипа, оснивач интернет библиотеке „Пројекат Растко“ и драмски писац, и библиограф Владимир Тополовачки. Прво издање ове публикације на француском језику *Liberté! Égalité! Bande dessinée! : les relations serbo-françaises dans l'art de la narration visuelle* (2022) представљено је у Српском културном центру у Паризу 2022. године. У односу на француско издање, српско издање је проширено и у тексту и у библиографији. Српско издање је представљено у Галерији Завода за проучавање културног развитка у Београду, 31. марта 2023, у оквиру четвородневног скупа „Књижевност и стрип“. Књига садржи дирљиву посвету: Посвета јунацима велике авантуре – Посвећујем ову књигу успомени на главне јунаке ове приповести, моје племените учитеље: Ђорђу Лобачеву (1909–2002), Срећку Јовановићу (1930–2008), Жики Богдановићу (1932–2021) и Здравку Зупану (1950–2015) као и успомени на ништа мање племениту Сњежану Зупан (1957–2023).

Опсежна монографска студија Зорана Стефановића написана је јасно, питко и динамично, са свеобухватним културноисторијским увидима, али и удубљивањем у детаље и откривањем

понеких мало познатих чињеница. Књига поред студије на крају сваког блока садржи и избор илустративних потврда с насловним странама или таблама стрипова које читаоцу омогућавају да се препусти уживању у мајсторском сликовном писму. Темељно урађена библиографија Зорана Стефановића представља полазиште за будућа истраживања и сведочи о многобројним ауторима који су писали о стрипу и културним везама. Стрипографију српског и југословенског стрипа у Француској урадио је Стефановић, а стрипографију француског стрипа у Србији потписали су Стефановић и Владимир Тополовачки.

Истраживање културних и историјских веза два народа у ширим или ужим оквирима захтева познавање не само двеју култура већ и шире, култура које су са њима повезане. Француско-српске културне везе јачале су и опадале у таласима. Њихово златно доба свакако чине деценије око прелома 19. и 20. века, када се у Србији, Бугарској и Румунији утицај француске културе лако и плодно распростирао. Француска подршка Србији у Првом светском рату учинила је те везе још јачим у политичким, културним и друштвеним аспектима. Аутор монографије је у тексту разложно истицао друштвене околности у различитим типовима трансмедиијалног приповедања. Књига открива двосмерне везе, а њена изузетност јесте у томе што Французима открива скривено присуство српских стрип аутора и доприноси балканског стрипа француској култури. Аутор за то у уводном одељку користи метафору „река понорница“. Дајући преглед израза за стрип у водећим стрипским културама света, овде је истакнуто да је Душан Дуда Тимо-

тијевић сковао српски израз „стрип“ скраћујући енглеско „comic strip“, што има заједнички индоевропски корен са словенским језицима, који се одражава у српском „стризати/стрићи“, и прасловенском стригти (исецати, сецкати).

У првом поглављу „Повест српског стрипа: од европског генома до националног блага“ указује се на дуго трајање слике као приповедања, чак од палеолитских цртежа медитеранске Европе. Развија се идеја о српско-византијским фрескама 12–15. века као добу протострипова. Аутор је предложио културноисторијски осмишљену периодизацију српског стрипа, тј. периодизацију ураслу у главне културноисторијске токове уз чиниоце које су у њу уградили творци стрипа са својим даровима и идејама, обогаћујући и стваралаштво своје епохе. Зоран Стефановић се одлучио за фигуративне називе епоха који напомињу на Хесиодове називе у *Теогонији*, и идеју како се првобитни свет златног доба квари преко сребрног ка бронзаном и гвозденом, али Стефановићева периодизација не робује некој унапред осмишљеној идеји. Иако је идеју остварио веома успешно, зачудо, аутор нигде није истакао да је предлог периодизације његово дело. Платинасто доба (1880–1934) обележили су Јован Јовановић Змај, сликар Јосиф Даниловац, Бранислав Цветковић, „цртом генијалности обележен“ Станислав Винавер и, у прелазу, уредник Душан Тимотијевић, чијим лаким потезима оцртане портрете допуњава похвалама њиховом доприносу врским почецима визуелног приповедања у српској култури. Златно доба (1930–1941) представља епоху великих цртача и сценариста, доба значајних преплитања америчких утицаја и присуства Дашијела Хамета и

цртача Алекса Рејмонда у листу Политика, али и источнословенских утицаја са самородним доприносима сценаристе Бранка Видића, те цртача Ђорђа Лобачева (Yuriy Pavlovich Lobachev), Власте Белкића, Ђуке Јанковића, Момчила Моме Марковића и других. Мрачно доба српског стрипа (1941–1951) чине ратне године нацизма у којима се помињу партизански стрип и делатност Сергеја Соловјова и године комунистичких репресија у којима су се држали уверења да је стрип реакционаран и антимајмарксистички. Сребрно доба (1952–1970) чине повратак Дизнија и Запада, обнова *Полиџикиној забавника* (1952) и низ магазина *Дечје новине*, *Весели забавник*, *Кекец*, *Плави вјесник* у Загребу и *Мали јеж*. Бронзано доба (1971–1990) чине стрипови значајног издавача, „Дечјих новина“, први радови значајног Енкија Билала, који је остварио велике успехе у Француској. Било је то и доба процвата стрипологије у великим градовима бивше Југославије, при чему се посебно истиче делатност Жике Богдановића као уредника и теоретичара, преводиоца и издавача, као и значај хуморног српског стрипа „Свемирони“ Лазара Станојевића, те број теоријског часописа Култура, који је 1975. уредио Ранко Мунитић. Указује се на рад више група стрип уметника у разним градовима и истиче значај изложбе југословенског стрипа организоване у париском Бобуру 1986. године. Зоран Стефановић гвоздено доба (1991–2010) смешта у године ратова и дивље транзиције и осветљава многе активности у којима је поред Здравка Зупана и сам суделовао са српским и страним стрипарима. Истиче се да је француска свеевропска награда коју су Горан Скробоња, Владимир Весовић и Дражен Ковачевић добили

за серију „Точак“ представљала подстицај за даљу промоцију српског стрипа у Француској, као и успех првог српског дугометражног анимираног филма Алексе Гајића *Technotise: Eguil и ја*. Силицијумско доба (после 2011) обележили су низ српских издања на светском нивоу и први лексикон стрипа у Источној Европи *Стрипови које смо волели*. Фестивали стрипа у Србији и у земљама на територији бивше Југославије сведоче о успешности стрип сцене и упорности стрип аутора и издавача.

Друго поглавље „Заруке су дуго трајале: Срби у француском стрипу, Французи у српском“ указује на капиталне доприносе српских аутора славном француском стрипу. Осветљавају се уметничке путање и укрштања Ђорђа Лобачева 30-их, меандрирања утицаја разних европских култура, и истиче да је југословенски стрип био под пресудним утицајем француске сцене. У 21. веку дошло је, према аутору, до споја француске и српске сцене који потврђује велики број Срба и других Југословена у француском стрипу. У главном току француског стрипа Енкију Билалу, великом ствараоцу европске културе, Стефановић придружује и значајне опусе Игора Кордеја, Зорана Јањетова, Рајка Милошевића Гере, Владимира Крстића Лација, Градимира Смуђе и Дражена Ковачевића. Истиче се културна улога и дело Зорана Туцића, архитекте-конзерватора, који је био аутор стрипа *Трећи аријумени* по прози Милорада Павића и био први председник обновљеног Удружења стрипских уметника Србије.

Треће поглавље „Студија случаја: Ноћне море европске авангарде – цртани роман ’Вампир’ и оглед ’Генеза уметности’ Мирослава Фелера“

детаљно представља необичан кратки цртани роман Загрепчанина Мирослава Фелера који је најпре објављен у београдском часопису *Сведочанств* 1925. године, у темату „Записи из Помраченог дома (стварање лудила)“. Захваљујући преводу на француски Монија де Булија, београдског Јевреја и српског авангардисте, овај рад је објављен у надреалистичком листу *La Révolution surréaliste*. Аутор поставља низ провокативних питања о везама овог рада са „филмом од папира“, авангардним филмовима, те утицају овог цртаног романа о једном инцесту и потоњем оцеубиству у сукобу зенитиста и надреалиста око поимања реалности и идеологије.

Велика склоност српских аутора стрипа према француском стрипу и њихове двосмерне везе у прошлости подстичу на размишљања о личним и колективним утицајима. Уметници као појединци несумњиво су проналазили своје стазе до личних узора и партнера како у француском, тако и у америчком или италијанском стрипу. Али како је Француска заузела тако важно место, одговара и студија Зорана Стефановића. Личне везе су биле и биће важне, али Французи у својим односима према другима нису имали надмени став колонизатора ни мешетара, па је то прилика да се без оптерећења из прошлости гледа у могући развој међусобних културних веза.

Књига *Слобода! Једнакост! Стрип! Српско-француски односи у уметности и визуелној историјоведња* представља значајну збирну слику прошлих, веома плодних веза уметника две културе с подстицајима за допуне новим чињеницама и тумачењима у даљим наградњама знања о трансмедијалним приповедањима. Она садржи

питања окренута и ка будућности и неизвесним путањама у потрази за новим цивилизацијским моделима. Реч је о отварању питања која се тичу будућности човека у свету технике, која у све већој мери баца сенку и прети ограничењима свом творцу, али и питањима вредности у будућем свету. С обзиром на двојну француско-српску

визуру, књига отвара питања која се тичу не само даље сарадње српских аутора стрипа са француским издавачима који на тржишту у свету имају огроман углед, успехе и тираже већ даје и нову истраживачку и продукциону методологију на свим другим билатералним пољима културе.

References / Литература

- Stefanović, Z., Topolovački, V. (2023). *Liberty! Equality! Comics! Serbian-French Relations in the Art of Visual Storytelling*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka. [In Serbian]
- Stefanović, Z., Topolovački, V. (2022). *Liberté! Egalité! Bande dessinée!: Les relations serbo--françaises dans l'art de la narration visuelle*. Belgrade: Institut pour l'étude du développement culturel.
- Tamburić, Ž., Zupan, Z., Stefanović, Z. (2011). *The Comics We Loved: Selection of 20th Century Comics and Creators from the Region of Former Yugoslavia*. Beograd: Omnibus [In Serbian, English]
- Topolovački, V. (2011/2018). *Infinite itinerary through the world of comic books. Book 1-4*. Zagreb: Strip-agent. [In Serbian]

Упутство за ауторе

Редакција часописа *Напредак* разматраће за објављивање искључиво оне радове који су сачињени у складу са овим Упутством. Часопис објављује искључиво нове и аутентичне радове. Могу се прихватити и радови *in extenso* који су претходно делимично изложени на научном/стручном скупу, при чему су аутори то дужни да на одговарајући начин назначе. Радови се пријављују електронски, путем система Асистент (<https://scindeks.ceon.rs/journaldetails.aspx?issn=2683-6106>). Електронски се врши и контрола на плагијеризам. Сваки покушај плагијаризма или аутоплагијаризма кажњава се (забрана објављивања радова овим ауторима у временском периоду зависно од степена плагијаризма и о томе се обавештава руководство институција у којима аутори раде, као и њихова струковна удружења).

Радови се објављују на српском језику (искључиво ћириличним писмом), али и на енглеском језику. Редакција охрабрује ауторе да доставе своје радове на оба језика.

Редакција задржава пуно право да сваки рад лекторски и коректорски уреди у складу са важећим стандардима српског, односно енглеског језика. Приликом пријаве

рада неопходно је приложити изјаву потписану од стране свих аутора и коаутора да рад није раније ни у целини нити делимично објављен нити прихваћен за штампање у другом часопису. Изјава о појединачном доприносу аутора мора бити потписана од стране сваког аутора рада, скенирана и послата уз рад као допунска датотека. Такође, аутори су обавезни да доставе и потписану изјаву о непостојању сукоба интереса. Тим поступком сви аутори постају одговорни за испуњавање свих постављених услова, чему следи одлука о прихватању за даљи уређивачки поступак.

Прихваћени радови објављују се по редоследу који одређује Редакција на предлог главног и одговорног уредника. За објављивање радова у тематским бројевима главни и одговорни уредник ће, пре упућивања садржаја броја на одлучивање Редакцији, узети у обзир предлог уредника тематског броја (гост-уредник). У часопису *Напредак* објављују се радови из области свих друштвених наука, али и сродни мултидисциплинарно засновани текстови важни за разумевање друштвеног окружења. Чланци се категоризују сходно Акту о уређи-

вању научних часописа који је донео министар за науку и технолошки развој Републике Србије 2009. године. Они могу бити:

Научни чланци:

1. **Оригиналан научни рад.** У њему се износе претходно не објављивани резултати сопствених истраживања заснованих на примени научних метода. Они по обиму не смеју прећи 28.800 карактера, са размаком. У обим се не урачунавају: име, средње слово, презиме, афилијација аутора, наслов чланка, сажетак чланка (до 800 карактера са размаком), кључне речи (до 5 појмова или синтагми), попис референци, нити напомене у фуснотама;

2. **Прегледни рад.** Он садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у коме је аутор остварио одређени допринос, видљив и на основу аутоцитата. По обиму може да буде до 28.800 карактера, са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

3. **Кратко или претходно саопштење.** Оно представља оригинални научни рад пуног формата, али обима до 18.000 карактера са разма-

ком или прелиминарног карактера. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

4. **Научна критика**, односно **полемика** (расправа на одређену научну тему заснована искључиво на научној аргументацији) и осврти. Обим ове врсте радова је до 10.000 карактера са размаком. Ова категорија радова је опремљена, осим имена, средњег слова, презимена и афилијације аутора и наслова чланка, и сажетком обима до 400 карактера са размаком, кључним речима (до 5 појмова или синтагми), пописом референци и број њихових карактера се не урачунава у обим рада.

Стручни чланци:

1. **Стручни рад** је прилог у коме се нуде искуства корисна за унапређење друштвене праксе, али која нису нужно заснована на научном методу. Његов обим је до 18.000 карактера са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

2. **Информативни прилог** (уводник, коментар, информације из рада Фондације која је оснивач часописа *Најпредак* и сл.). По правилу се ради по обиму о кратким формама, са највише до 12.000 карактера са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

3. **Приказ** (књиге, истраживања, научног догађаја, и сл.). Обим је до 7.000 карактера са размаком. Пожељно је да као прилог садржи фотографију (насловне корице књиге, догађаја који је предмет приказа и сл) која се урачунава као 500 карактера са размаком. Приказ не садржи са-

жетак нити кључне речи, али садржи одговарајуће референце.

У часопису *Најпредак* неће бити објављен ниједан чланак који нема бар пет наведених референци. Редакција охрабрује ауторе да користе, у мери у којој је то могуће, часописне референце новијег датума.

Све врсте радова могу садржати фотографије, графиконе, табеле и друге врсте илустрација. Свака илустрација се рачуна да има обим од 500 карактера са размаком. Редакција позива на чешће кришћење илустрација, посебно табела и графикона, за приказивање података које онда није нужно понављати у тексту, већ је довољно позвати се само на ознаку (број) дате табеле или графикона. Илустрације дате у тексту су означене нумерички и речима. Свака табела има нумеричку ознаку (од 1 до *n*) и наслов, док свака слика (графикон, фотографија, ...) има нумеричку ознаку (од 1 до *n*) и потпис.

Приликом пријављивања рада аутори, односно коаутори, предлажу категорију чланка. Исто чине и рецензенти, али коначну одлуку о категоризацији доноси главни и одговорни уредник часописа.

Приликом писања радова користе се стандардне скраћенице, али не у наслову и апстракт. Пун назив са скраћеницом у загради наводи се у првом помињању, а даље у тексту само скраћенице, како у апстракт тако и у раду. У закључку рада (не апстракта) нема скраћеница.

Инострана имена се, у српској верзији рада, транскрибују на српски језик, док се поред транскрипције у загради, након прве њихове употребе у тексту, даје њихово изворно писање. У енглеској верзији користи

се само изворно писање имена или њихова транскрипција на енглески језик (нпр. кинеских или арапских имена). Страни термини се пишу изворно, италиком, а њихов превод и значење могу се, уколико постоји потреба, објаснити у фусноти.

За писање рукописа користи се word текст, са проредом (Line Spacing) 1,5 на формату А4 само са једне стране, са маргинама од 2,5 cm Justify. Користи се фонт величине 12pt, Times New Roman, и избегава bold и курзив (italic) који су резервисани за поднаслов. Сажетак (Summary), кључне речи (Key words) и фусноте куцају се без прореда (Line Spacing: Single) 1,0.

Приспели радови (без имена аутора) упућују се на рецензију код најмање два уредника/рецензента. Примедбе и сугестије уредника и рецензента (без имена рецензента) достављају се аутору ради коначног обликовања рада.

Прихваћен рад, након стручне и редакцијске обраде упућује се на ауторско читање пре публиковања, кореспондирајућем аутору. Евантуалне исправке требало би извршити у року од три дана. У овој фази није могуће извршити опсежније измене, већ само исправке словних и других ситних грешака. Уколико исправљени текст не буде враћен у том року, сматраће се да аутор нема примедби. Рукописи радова прихваћених за штампу не враћају се аутору.

Припрема рада

Радови се припремају у складу са АПА скраћеним библиографским стандардом. Делови рада су: насловна страна, апстракт са кључним речима, текст рада, захвалност (по

жељи), литература, прилози (табеле, слике). Странице треба нумерисати редом (у горњем или доњем десном углу), почевши од насловне стране.

1. Насловна страна

а) Наслов рада требало би да буде кратак, јасан и информативан, на српском и енглеском језику, без скраћеница и да одговара садржају рада. Наднасловне и поднасловне треба избегавати. Уколико је рад резултат истраживања на неком од пројеката или уколико аутори осећају потребу да изразе захвалност на подршци некој институцији или појединцу, то је потребно учинити у фусноти која ће бити означена на крају наслова текста.

б) Изнад наслова, у горњем левом углу, наводе се крупним словима предлог категорије рада, а потом у реду исподиме, средње слово и презиме аутора, односно коаутора. Научни радови могу да имају максимално два коаутора, при чему Редакција снажно подстиче да аутори самостално објављују своје радове. Радови који имају више од два аутора/коаутора неће бити разматрани за објављивање. После сваког од презимена аутора/коаутора ставља се ознака за фусноту (нумеричка, почев од 1 па надаље), у коју се уписује сарадничко/наставничко/научно звање аутора/коаутора и његова електронска адреса (e-mail). За аутора/коаутора који је задужен за кореспонденцију са Редакцијом осим e-mail потребно је је назначити и телефонске бројеве (мобилни, фиксни..., поштанску адресу и обавезно исписати речи „за кореспонденцију”. У овој/овим фуснотама за сваког од аутора/коаутора потребно је стави-

ти назнаку: Рођен XXXX године (нпр. „Рођен 1968. године”).

в) Испод имена сваког од аутора/коаутора наводи се пуна афилијација. Код установа са сложеном организацијом наводе се сви организациони нивои, од највишег ка најнижем (нпр. назив универзитета, назив факултета, назив одељења/департамента, катедра), место где је седиште установе, а у загради назив државе.

2. Сажетак и кључне речи

На другој страници рада налази се структурирани сажетак на српском и енглеском језику, написан кратким и јасним реченицама који обухвата Увод/Циљ, Основну претпоставку истраживања, Методе (истраживачке методе, основни поступци, узорковање), Резултате (најважнији налази) и Закључак. Потребно је да се нагласе нови и значајни аспекти изложеног истраживања. Структурирани сажетак не би требало да прелази 800 карактера са размацима, а у случајевима радова из категорије научна критика, полемика, осврти до 400 карактера са размацима. Након сажетка исписују се Кључне речи, којих може да буде највише до пет појмова, односно синтагми.

Код текстова категорисаних као прикази апстракт није обавезан, али је потребно испод наслова приказа навести следеће податке о делу (догађају) које се приказује, и тоследећим редоследом: Име и Презиме писца (у случају догађаја: назив организатора догађаја): Наслов дела курзивом (односно Назив догађаја курзивом). Место издања: Издавач, година издања (Место одржавања, време одржавања), укупан број страна (за догађај се не наводи). Фотогра-

фија дела/ догађаја који се приказује доставља се у jpg или tiff формату као допунски фајл, у резолуцији од најмање 300x300 тачака по инчу.

Пример за приказ дела:

Стјуарт Прајс: Изучавање медија. Клио, Београд, 2011, 749 стр.

Пример за приказ догађаја:

European Sociological Association: 13th ESA Conference(Un)Making Europe: Capitalism, Solidarities, Subjectivities. Athens (Greece), 29.08 - 01.09.2017

3. Текст чланка

Са текстом чланка започиње се на трећој страници. Пожељно је, али не и обавезно, да оригинални и прегледни научни радови, поготову уколико су засновани на претежно емпиријским истраживањима, буду у структурираној форми која садржи: Увод/ Циљ спроведеног истраживања, Приказ примењене методологије истраживања, Резултате, Дискусију и Закључке. Код научних радова категорисаних као „Кратко саопштење”, односно као „Научна критика, полемика, осврти”, структурисање није неопходно.

Табеле, графикони, фотографије се инкорпорирају сам текст, изузев у случају приказа где се фотографије достављају као посебан фајл.

Цртежи, карте, фотографије, графикони и друге илустрације достављају се у JPG или TIFF формату, у резолуцији већој од 300 x 300 тачака по инчу.

Свака илустрација (табела, цртеж, графикон...) мора бити обележена бројем и називом, центрирано, и то:

- табеле насловом који се испи-
сује изнад њих.

Пример:

Табела 1: Средње вредности скоро-
рова етничке дистанце

- графикони, фотографије и оста-
ле илустрације потписом испод њих

Пример:

Графикон 1: Приказ средњих
вредности скорова етничке дистанце

Табеле треба да буду једноставне,
без боја и сенки. Увлачења и порав-
нања у табелама морају бити изве-
дена аутоматским форматирањем,
а не мануелним додавањем размака.

Све врсте графикана треба цр-
тати искључиво у црно-белој техни-
ци, коришћењем различитих врста
шара.

3.1 Цитирање и позивање на друге радове и изворе у тексту

У складу са АПА стандардом цити-
рање и позивање се врши ИСКЉУ-
ЧИВО у оквиру текста, у библио-
графским парантезама.

Употреба фуснота је дозвољена
само у сврху напомена, како би се
избегло да ти подаци оптерећују
сам текст, а процена је аутора да је
потребно пружити неке допунске
информације (нпр. електронска ад-
реса аутора, захвалница и сл), краћа
објашњења у вези са значењем не-
ких термина, појмова (нпр. ако се
у тексту даје нека латинска изрека,
која није општепозната, у фусноти
је могуће дати њено значење), био-
графске податке који су од значаја
за разумевање основног текста (нпр.
уколико је то од значаја за разуме-
вање контекста могуће је дати краће

биографске податке о неком теоре-
тичару). Такође, фуснота се може
искористи зарад упућивања неке
опаске, примедбе или критике у
односу на став неког другог аутора,
у вези са нпр. Његовом недоследо-
шћу у заступању неког става или за
навођење неког примера, више као
илустрације, занимивости и сл,
који по свом значају није такав да
би оптерећивао текст, али је за рад
корисно да се кроз фусноту читалац
упути на њега.

Библиографске референце на-
воде се увек латиничним писмом.
У Литератури се наводи само једно
место издања, чак иако је у самој пуб-
ликацији наведено више њих.

АУТОР(И) БИБЛИОГРАФСКА ПАРЕНТЕЗА ПРИ ПРВОМ НА- ВОЂЕЊУ У ТЕКСТУ

Дело једног аутора (Lukić, 1995a,
str. 209) (Lukić, 1995a, str. 30)

Дело аутора настало у истој годи-
ни, као и његово претходно цитира-
но дело (Lukić, 1995b, str. 30) (Lukić,
1995b, str. 20)

Дело два аутора (Haralambos
& Heald, 1989) (Haralambos &
Heald, 1989)

Дело три до пет аутора ПРВО
НАВОЂЕЊЕ: (Marković, Golenkova,
Šuvaković, 2009); ДРУГО И СВАКО
СЛЕДЕЋЕ НАВОЂЕЊЕ ИСТОГ ДЕ-
ЛА: (Marković i dr, 2009)

Дело више од седам аутора
(Mihailović i dr, 2012) (Mihailović i dr,
2012)

ГРУПА (ИНСТИТУЦИЈА, ОР-
ГАНИЗАЦИЈА, УСТАНОВА) С
ПРЕПОЗНАТЉИВОМ СКРАЂЕНИ-
ЦОМ (Republički zavod za statistiku
[RZS], 2020) (RZS, 2020)

ГРУПА БЕЗ ПРЕПОЗНАТЉИ-
ВЕ СКРАЂЕНИЦЕ (Centar za

profesionalni razvoj zaposlenih
u obrazovanju, 2020) (Centar za
profesionalni razvoj zaposlenih u
obrazovanju, 2010)

У библиографској парантези
се наводи презиме аутора, година
објављивања рада и, по потреби,
страница са које се нешто цитира. У
случају да из исте области постоји
више аутора који носе исто презиме,
посебно уколико се они и цитирају
или се на њих позива у раду, АПА
стандард предвиђа да се испред на-
веденог презимена дода иницијал
имена сваког од њих.

У библиографској парентези се
број стране, ако је то потребно ради
директног цитата, одваја запетом,
уз навођење скраћенице „стр“. У не-
ким случајевима, навођене странице
није неопходно, пошто се позива на
читаво једно дело (чланак, књигу) и
идеју у њему изложено, а не наводи
се дословни цитат.

Пример:

У свом тексту Петровић поле-
мише са више наших методолога и
истраживача друштвених појава,
указујући на њихов шематизам у ин-
терпретирању статистичких подата-
ка, као и на непознавање кионцепта
појма „цивилног друштва“ (Петро-
вић, 2020).

За изворе и литературу на стра-
ном језику могуће је уместо «и др»
користити латинско „et al“, а уместо
«и», посебно када се ради о англосак-
сонској литератури, знак „&“.

Приликом позивања истовремено
на неколико аутора, према АПА
стилу, унутар исте библиографске
заграде њихова дела наводе се аз-
бучним, односно абecedним редом.

Пример

Није мали број аутора који сматрају да је глобализација историјски процес који сеже вецима уназад, при чему га они различито датирају (Bžežinski, 2015, str. 14; Chumakov, 2010, p. 49; Mandelbaum, 2004, str. 257; Robertson, 1992, pp. 58-59; Hatibović, 2002; Šuvaković, 2004, str. 53).

Цитирање у тексту се врши у склопу реченице. Међутим, уколико цитат садржи 40 и више речи, тада га је потребно издвојити у нови параграф (аутоматски) и навести текст СА НАВОНИЦИМА. Библиографска парантеза се поставља након завршног интерпункцијског знака. Потом се прелази у нови ред, који започиње нови параграфом.

Пример:

„Основни елементи геј покрета заправо се подударују са главним тежњама (пост)модерног капитализма. Нагласак се у друштвеној производњи личног или колективног идентитета пребацује са места у систему продукције на „стил живота” (образац потрошачког понашања). Отуда популарна (хипно-кратска) култура садржи тако мало информација о класном идентитету, док се сексуални идентитет ставља у средиште друштвене и личне пажње. Што се потребе људи за слободом мање могу задовољити у области рада или политике, то се у јавној (културној) сфери више пропагира „слобода” у обрасцима потрошње или „стила живота” – укључив и `сексуалне слободе`.” (Antonić, 2014, str. 210)

Настављајући даље ово своје истраживање, несумњиво се стигло да јасно и недвослишено закључка...

3.2 Навођење референци у Литератури - преглед најчешћих случајева

3.2.1 Опште напомене

Литература је јединствена за обе верзије рада. Наслови референци се увек исписују на енглеском језику, чак и када изворник није на том језику, већ нпр. на српском. У том случају се у угластој загради ставља ознака језика на коме је изворни текст, нпр. [In Serbian]. Референце се исписују редоследом српске абееде. У случају да су у раду наведени само инострани радови, референце се ређају према редоследу слова британског алфабета. Уколико су навођени радови из различитих језика, они се ређају према правилима српске абееде, а слова која у њој не постоје (нпр. W, Q, Y, X) се наводе на крају списка.

Српска презимена наводити латинично и користити српске дијакритичке знаке.

Када се у Литератури наводи више референци истог аутора, то се чини по хронолошком редоследу њиховог издавања - од најстаријих ка најновијим.

Уколико је аутор један коришћени рад аутор објавио самостално, а други у коауторству са још једним аутором, а трећи са још два аутора, прво се наводи самосталан рад, потом рад са још једним коаутором, потом са још два коаутора. Код навођења референци у спикку литературе потпуно доследно се поштује азбучни, односно алфаветски редослед презимена аутора.

Ако су у тексту коришћени радови истог аутора из исте године, они се у списку литературе ређају према

словима која су придодата уз годину (2019a) (2019b) итд.

3.2.2 Монографије

Prezime, Inicijal imena. (година издања). *Title of the monography in italic.* Место издања: Назив издавача.

Уколико постоји више градова са истим именом у више савезних држава (што у САД није редак случај), после назива града у загради се убацује име државе.

Уколико је монографија доступна онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at.

Пример:

Antonić, S. (2014). *Power and sexuality: the sociology of the gay movement.* Istočno

Sarajevo: Sociološko društvo Republike Srpske. Available at [sahttps://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7605/bdef:Content/download](https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7605/bdef:Content/download) [In Serbian]

Lukić, R. (1995a). *Basics of sociology.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,

BIGZ [In Serbian]

Lukić, R. (1995b). *Political parties.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ [In Serbian]

3.2.3 Чланци у серијским публикацијама

Prezime, Inicijal imena. (година издања). Title of the article. *Naziv časopisa u kurzivu vol (br. u tekućoj godini): paginacija od - do.* Уколико рад има DOI ознаку, она се наводи на крају; уколико је доступан онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at

Пример:

Antonić, S. (2013). Social mobility in socialist Serbia: a revisionist approach. *Sociološki pregled*, XLVII (2), 145–170 Available at: [http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search=Antonić Slobodan](http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search=Antonić+Slobodan) [In Serbian]

Vuletić, V, Stanojević, D. (2013). Social Networks - Networks of Old School Ties. *Kultura*, (141), 37-52. doi:10.5937/kultura1341037V [In Serbian]

Редакција снажно препоручује да се, када год је то могуће, наведе ознака doi за часописни рад, уместо URL, односно <http://> адресе.

3.2.4 Чланци у тематским зборницима, поглавља у научним монографијама, саопштења у зборницима са научних конференција

Prezime, Inicijal imena. (godina izdanja). Title of the article. In: Inicijal imena i prezime urednika/priredivača uz stavlјenu napomenu u zagradi (ed or eds.) *Name of publication in italic* (str od - do). Mesto izdanja: Naziv izdavača

Пример:

Petrović, J. (2014). Note on the so-called. the new French sociology and its methodological consequences - a review of the most important issues. In: J. Petrović, D. Đorđević (eds) *Research of social phenomena: methodological considerations* (213-222). Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu; Mašinski fakultet Univerziteta u Nišu [In Serbian]

3.2.5 Текст у дневним новинама

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina kurzivom*, p. X

Пример:

Vuletić, V. (2017, July 13). Region and barriers. *Politika*, p. 28 [In Serbian]

3.2.6 Текст у периодичним новинама (недељницима, двонедељницима, месечницима, годишњацима)

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina kurzivom*, broj, strane od do (BEZ NAVOĐENJA SKRAĆENICE str.)

Пример:

Čomski, N. (2009, September, 4). Victims of the Imperial Mentality of the West (interview). *НИИ* 3041, 19-21. [In Serbian]

3.2.7 Навођење непубликоване докторске дисертације или магистарског рада

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). Title of dissertation in italic (doctoral dissertation/master's thesis). Naziv ustanove gde je odbranjena, mesto sedišta ustanove [In Serbian]

3.2.8 Навођење докторске дисертације доступне преко неке базе података

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). Title of dissertation in italic (doctoral dissertation/master's thesis). Naziv ustanove gde je odbranjena, mesto sedišta ustanove Aviable at [In Serbian]